

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ**

**Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Κοινωνικής και Ιστορικής
Ανθρωπολογίας**

**Μνήμη και χώρος:
Αφηγήσεις για το σεισμό του 1953 στην Κεφαλλονιά**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία

**Θεοδώρα Λευκαδίτου
Επιβλέπων Καθηγητής: Παραδέλλης Θεόδωρος**

Μυτιλήνη 2005

Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία

**Θεοδώρα Λευκαδίτου
Επιβλέπων Καθηγητής Παραδέλλης Θεόδωρος**

Μυτιλήνη 2005

Κι εκεί

Μακριά στην πούντα του Καιρού

Όπου μαίνεται από τη νοτιά το μαύρο ερημονήσι

Τόσο μόνον κι εκεί: ευδοκίμει το Αόρατο!

Αλλ' εμείς το χτίζουμε αλλ' εμείς το κηπεύουμε

Αλλ' εμείς νύχτα- μέρα το ιστορούμε. (Οδυσσέας Ελύτης, Τα Ετεροθαλή).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

1. Εισαγωγή 3-6
2. α) Η Ανθρωπολογία των Καταστροφών.....7-9
β) Μνήμη και Παρελθόν..... 9-12
γ) Αφηγηματικότητα και μνήμη. Η πολιτισμική κατασκευή της ταυτότητας.....13-16
3. Η Κεφαλλονιά..... 17-20
4. α) Ο σεισμός: Η αφήγηση μιας τραυματικής εμπειρίας πενήντα ένα χρόνια μετά.....21-27
β) Η επόμενη μέρα. Η ζωή στις 'μπαράκες'...27-32
γ) Η 'μετασεισμική' Κεφαλλονιά: Το παρελθόν και το παρόν από τη σκοπιά του παρόντος.....32-59
5. Συμπέρασμα.....60-61
6. Βιβλιογραφία..... 62-67
7. Παράρτημα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Η εργασία αυτή επιχειρεί να διερευνήσει τις πολιτισμικές και κοινωνικές επιπτώσεις του σεισμού του 1953 στον τρόπο ζωής των κατοίκων της Κεφαλλονιάς, όπως προκύπτει μέσα από τις αφηγήσεις τους. Συγκεκριμένα, μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε το πώς εννοιολογούν συμβολικά το συμβάν και ποιες σημασίες αποδίδουν σε αυτό μέσα από την ένταση των αφηγήσεων, τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν τη συνολική καταστροφή του χώρου, καθώς και την αξιολόγηση των μετασχηματισμών που επακολούθησαν από τη σκοπιά της παροντικής τους θέσης.

Η ανάλυση θα αντλήσει από διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις: από την εθνογραφία, την ανθρωπολογία των καταστροφών, τη θεωρία της αφηγηματικότητας και την προφορική ιστορία. Επιπλέον, όπως αναφέρει η Zonabend (βλ. Zonabend F., 1984), όταν μελετάμε τους τρόπους με τους οποίους μια κοινωνία αντιλαμβάνεται την ιστορία της, είναι απαραίτητο να ακολουθήσουμε διαφορετικές ερευνητικές μεθόδους, όπως είναι η καταγραφή των ιστοριών του παρελθόντος που ανακαλούν οι ντόπιοι, η συμμετοχική παρατήρηση -όπου θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τη δική μας

παρουσία -και η μελέτη των γραπτών πηγών που έχουμε στη διάθεση μας. Τέλος, η ανάγνωση της τοπογραφίας, του χώρου και των αλλαγών που εντοπίζουμε στα σύμβολα, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε τις αλλαγές στο κοινωνικό, οικονομικό και εννοιολογικό επίπεδο.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η έρευνα πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2004 και βασίστηκε κυρίως στις αφηγήσεις των ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα των σεισμών του 1953. Οι άνθρωποι αυτοί σήμερα είναι μεγάλης ηλικίας και οι περισσότεροι από αυτούς είναι συνταξιούχοι, ενώ ορισμένοι δε ζουν στο νησί πια αλλά το επισκέπτονται το καλοκαίρι. Το είδος της συνέντευξης είναι το ημικατευθυνόμενο και τα γενικά ερωτήματα που έθεσα αφορούσαν, κυρίως, τον τρόπο με τον οποίο βιώθηκε η εμπειρία του σεισμού, τους τρόπους ανταπόκρισης στην καταστροφή και επανασυγκρότησης και τέλος, ζήτησα να μου μιλήσουν για τη ζωή τους πριν το σεισμό και να αξιολογήσουν και να ερμηνεύσουν τους μετασχηματισμούς που θεωρούν ότι συνδέονται με το σεισμό και την αλλαγή στον αρχιτεκτονικό χώρο. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια προέκυπταν νέα ερωτήματα και ζητήματα που δεν είχα λάβει υπόψη πριν τη διεξαγωγή της έρευνας, ενώ τα ερωτήματα που έθετα τα ακολουθούσαν αξιολογήσεις και κρίσεις από την πλευρά των πληροφορητών. Με ενδιέφερε, επίσης, να διερευνήσω κατά πόσο και για ποιους λόγους οι σεισμοί του '53 αποτελούν ένα ορόσημο που έκρινε σε διαφορετικά επίπεδα τη σύγχρονη τοπική ιστορία, τις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, σύμφωνα με τους ίδιους τους αφηγητές, και κατά πόσο διαπλέκονται ή διαφοροποιούνται οι λόγοι αυτοί με άλλους περισσότερο επίσημους. Στα πλαίσια αυτά, οι άνθρωποι που συμμετέχουν στις συνεντεύξεις διαπραγματεύονται την έννοια του 'ορόσημου', της 'νοσταλγίας' και της 'αλλαγής'.

Οι περισσότεροι πληροφορητές κατοικούν στον Πόρο, δηλαδή στον οικισμό που δημιουργήθηκε μετά τους σεισμούς με την συγχώνευση πολλών μικρότερων χωριών της γύρω περιοχής, ενώ, ορισμένοι από αυτούς προέρχονται από τις δυο πόλεις: το Αργοστόλι και το Ληξούρι. Το γεγονός ότι οι πληροφορητές προέρχονται από διαφορετικές περιοχές της Κεφαλλονιάς ενδεχομένως να δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες στη διαπραγμάτευση του υλικού και στη μεθοδολογία. Ωστόσο, η επιλογή υπήρξε σκόπιμη, καθώς θεωρώ ότι με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται η συνθετότητα του ζητήματος και ταυτόχρονα αποκαλύπτεται μια απρόσμενη ποικιλία στις αντιδράσεις και τις αφηγήσεις. Άλλωστε, στόχος μου δεν είναι να συγκροτήσω μια ιστορία, μια ενιαία αφήγηση, που να εξαλείφει την ποικιλομορφία και τις αντιθέσεις, ούτε βέβαια μια ιστορία ολόκληρου του νησιού σε σχέση με τους σεισμούς. Αντίθετα, θα επιχειρήσω να αναδείξω την πολλαπλότητα και τις διαφορές, εστιάζοντας όσο είναι δυνατό σε αυτό που ο M. Auge αποκαλεί 'ατομικές διαδρομές' (Auge M.: 1999: 134).

Άλλωστε, σε πρόσφατες ανθρωπολογικές μελέτες αναπτύσσεται μια προβληματική σχετικά με τις κλασικές έννοιες της κοινότητας και της τοπικότητας που είναι άμεσα συνυφασμένες με αυτές της σταθερότητας, της ομοιογένειας και της κοινής ταυτότητας¹. Έτσι, παρόλο που θα μας απασχολήσουν και θα αναζητήσουμε τα κοινά μοτίβα, δε θα επιχειρήσουμε να παράγουμε γενικεύσεις που να εξαλείφουν την ατομικότητα και την ιδιαιτερότητα των υποκειμένων και των βιωμάτων τους. Όπως παρατηρεί η Abu- Lughod, ασκώντας κριτική σε έναν εξουσιαστικό ανθρωπολογικό λόγο, 'η άρνηση της γενίκευσης

---

¹ Συγκεκριμένα, στα πλαίσια της σύγχρονης πειραματικής εθνογραφίας η έννοια της κοινότητας αποφυσικοποιείται και προτείνεται μια 'πολυτοπική' αντίληψη της ταυτότητας, σύμφωνα με την οποία 'η πολιτισμική διαφορά και ποικιλομορφία... είναι συνάρτηση μιας πολύπλοκης διαδικασίας που συντελείται μεταξύ όλων των χώρων μέσα από τους οποίους ορίζεται η ταυτότητα του ατόμου ή της ομάδας' (Marcus G. :1993: 95). Όπως σχολιάζουν οι Gurta και Ferguson, οι άνθρωποι πάντοτε μετακινούνταν πολύ περισσότερο από όσο αναγνωριζόταν στις κλασικές ανθρωπολογικές μελέτες, και οι ταυτότητες τους ήταν λιγότερο στατικές και περισσότερο πολυσχιδείς (βλ. Ferguson J. and Gurta A.) .

... αναδεικνύει τον κατασκευασμένο χαρακτήρα της 'κανονικότητας' που παράγουν τόσο συχνά οι συμβατικές μελέτες στις κοινωνικές επιστήμες'. Έτσι, μέσα από την αφήγηση ιστοριών από τα ίδια τα υποκείμενα επιχειρείται μια μετακίνηση από το γενικό στο μερικό.

Στη συνέχεια, όπως έχω ήδη προαναφέρει, πραγματοποιήθηκε έρευνα και σε γραπτές πηγές, με σκοπό όχι να ελέγξω την 'αλήθεια' των ιστοριών που μου αφηγούνται, αλλά για να επιτύχω αφενός μια καλύτερη επικοινωνία με τους πληροφορητές και αφετέρου, για να 'φωτιστούν' οι 'απαγορευμένοι χώροι' στις συζητήσεις. Παράλληλα, θεωρώ ότι στο γραπτό λόγο αποτυπώνονται και διαφορετικές πτυχές των ιστοριών. Συγκεκριμένα, λοιπόν, συγκεντρώθηκαν στοιχεία από το υλικό της κεντρικής τοπικής βιβλιοθήκης και από άρθρα αθηναϊκών εφημερίδων της εποχής που καταγράφουν το χρονικό των σεισμών και βρίσκονται ταξινομημένες σε ξεχωριστό αρχείο. Ακόμα, από δυο χρονικά του σεισμού και αυτοβιογραφίες στις οποίες περιγράφεται η καθημερινή ζωή των αφηγητών και των κοινοτήτων τους σε σχέση με τους σεισμούς του '53, αλλά και από λευκώματα με φωτογραφικό υλικό που επιχειρούν να διασώσουν 'τα σημάδια ενός πολιτισμού που αιφνιδίως χάθηκε'². Σημαντικές πληροφορίες, επίσης, αντλήθηκαν από

---

² Λίγα χρόνια μετά τους σεισμούς του 1953 στην Κεφαλονιά, θα εκδοθούν τα πρώτα βιβλία με μορφή χρονικών τελώντας, όπως λένε οι ίδιοι οι συγγραφείς, 'ένα μνημόσυνο' για τους νεκρούς των σεισμών. Αργότερα, θα εκδοθούν λευκώματα με αφορμή την επέτειο των πενήντα χρόνων από τους σεισμούς του '53, καθώς ο σεισμός αποκτά σταδιακά έναν επετειακό χαρακτήρα. Ο τρόπος με τον οποίο πραγματεύονται το θέμα τα περισσότερα λευκώματα και βιβλία αρχιτεκτονικής εντάσσεται περισσότερο στα πλαίσια της συζήτησης που διαπραγματεύεται την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και της παράδοσης. Η έννοια της κληρονομιάς, άμεσα συνυφασμένη με τη νοσταλγία για εποχές που περιγράφονται με έναν περισσότερο ρομαντικό τόνο, συγκροτεί και κατασκευάζει μια αίσθηση κοινότητας, ιδιαίτερης τοπικής ταυτότητας και πολιτισμικής συνέχειας την οποία η αλλαγή και η απώλεια φαίνεται να κλονίζουν (Shackel P:2001:10-11). Έτσι, για παράδειγμα σε ένα βιβλίο για την τοπική αρχιτεκτονική υπάρχει το εξής παράθεμα:

'Οι σεισμοί του Αυγούστου του 1953 εσάρωσαν ολοσχερώς τα έργα πολιτισμού της Κεφαλληνίας, έργα πέντε σχεδόν εκατονταετηρίδων, δημιουργηθέντα τόσον κοπιωδώς, και με τόσην στοργήν, τόσην φιλοκαλίαν από τους Κεφαλλήνας, αφ' ότου, το 1500 εκάλεσαν ούτοι τον ναύαρχον του Ενετικού στόλου Βενέδικτον Πεζάρον να τους απελευθερώσει από της Τουρκικής επιδρομής και απήλασαν έκτοτε μιας σχετικής ελευθερίας, προϋποθέσεως πρώτης δια πάσαν πολιτιστικήν ανάπτυξιν.', ενώ ο Δ.Σ. Λουκάτος προλογίζοντας το λεύκωμα 'Προσεισμική Κεφαλονιά' θα αναφερθεί στις σελίδες που 'μας αποκαλύπτουν την παλαιά 'αισθητικήν' και ιστορικότητα, που τόσο ξεχώριζε πολιτιστικά τους πατέρες μας και πόσο τους 'ελληνοποιήσαμε άκριτα σήμερα' ή αλλιού 'Άξαφνα βαθύς βρυχηθμός ακούστηκε και μεμιάς συνεπήρε στην

ένα ντοκιμαντέρ αφιερωμένο στα 'θύματα της τραγωδίας του 1953', που προβλήθηκε πρώτη φορά στις εκδηλώσεις για τα πενήντα χρόνια από τους σεισμούς του 1953 και για δεύτερη φορά το περασμένο καλοκαίρι, το οποίο περιέχει συνεντεύξεις κατοίκων του νησιού, αναφορές από ξένους ανταποκριτές, αλλά και μια μυθοπλασία στην οποία πρωταγωνιστούν παιδιά.

Τέλος, η ανάγνωση του χώρου και των μεταβολών που έχουν επέλθει σε αυτόν, κρίθηκαν εξίσου σημαντικές. Με την έννοια του χώρου, εδώ εννοείται ο κτισμένος, αρχιτεκτονικός και 'εξανθρωπισμένος' χώρος που αποτελεί συγχρόνως μια υλική και συμβολική πραγματικότητα (Ζαρκιά Κ.), αλλά και ο ευρύτερος χώρος που ανήκει στην 'εδαφοκυριαρχία' (Ζαρκιά Κ.) της ομάδας. Ο Bachelard αποκαλεί τις έρευνες αυτές 'τοποφιλικές', καθώς επιχειρούν να διερευνήσουν την αξία που έχουν για τον άνθρωπο οι χώροι που κατέχει. Ο χώρος αποτελεί έναν από τους παράγοντες που διαμορφώνουν την ατομική μας ταυτότητα, τη σχέση μας με τη συλλογικότητα και τον κόσμο (Casey E.:1993: 23) και αποτελεί κομμάτι του εαυτού μας και των αναμνήσεων μας (Sack D.R.: 1997:135). Οι αναμνήσεις μας , άλλωστε, είναι εμπειρίες του χώρου (Bachelard G.: 1982: 37), ενός χώρου βιωμένου που τον αντιλαμβανόμαστε '...όχι μόνο στη θετικότητα του αλλά και με όλες τις μεροληψίες της φαντασίας' (Bachelard G.: 1982: 25).

Στην εργασία αυτή, ωστόσο, το κύριο βάρος θα δοθεί στις αφηγήσεις των υποκειμένων και στο λόγο που αρθρώνουν ερμηνεύοντας το συμβάν και τις αλλαγές που επήλθαν στη ζωή τους. Οι κύριες έννοιες που θα διαπραγματευτώ είναι αυτές της αφηγηματικότητας και της μνήμης.

αγκαλιά του τον πολιτισμό τριών αιώνων και μας έκανε από τότε να μετράμε το χρόνο διαφορετικά και να λέμε 'προσεισμικός' και 'μετασεισμικός, όπως λέμε προ Χριστού και μετά Χριστόν (Πουλάκη Κατεβάτη Δ., 2003).

Η δομή της εργασίας θα ακολουθήσει αυτή των αφηγήσεων. Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο οι πληροφορητές αφηγούνται την τραυματική εμπειρία του σεισμού. Στη συνέχεια, περιγράφουν τις μέρες που ακολούθησαν και τις προσπάθειες επανασυγκρότησης των κοινοτήτων στις οποίες ανήκουν, τις ευκαιρίες που προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν. Στο τελευταίο μέρος, οι αφηγητές επιχειρούν να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν τις αλλαγές στο χώρο, στα σπίτια, στην καθημερινή τους ζωή και στις κοινωνικές τους σχέσεις. Μέσα από αυτές τις αφηγήσεις, που συνθέτουν ένα ταξίδι στο χώρο και το χρόνο, αρχίζουν, σταδιακά, να αναδύονται και να συγκροτούνται οι εικόνες από τη ζωή στην 'προσεισμική' Κεφαλλονιά, οι οποίες συγκρίνονται με το παρόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

α) Η Ανθρωπολογία των καταστροφών

Η επιλογή διερεύνησης του συγκεκριμένου θέματος καθιστά αναγκαία την προσπάθεια να κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητά του τοποθετώντας τις κοινωνικές αλλαγές και τους μετασχηματισμούς στο ιδιόμορφο πλαίσιο που όρισε μια φυσική καταστροφή. Έτσι, δε θα μπορούσαμε να αγνοήσουμε τις συζητήσεις που διεξάγονται από τους κοινωνικούς επιστήμονες και να μην αντλήσουμε από τις μεθοδολογικές

κατευθύνσεις που υιοθετούν οι μελετητές στα πλαίσια της λεγόμενης 'ανθρωπολογίας των καταστροφών'.

Πράγματι, τα τελευταία χρόνια, εκδηλώνεται ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον στο χώρο της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας για ζητήματα σχετικά με τις φυσικές καταστροφές και τους τρόπους με τους οποίους οι τοπικές κοινωνίες ανταποκρίνονται σε αυτές και τους αποδίδουν πολιτισμικό νόημα. Στα πλαίσια αυτά, οι ανθρωπολόγοι έχουν εντοπίσει ομοιότητες ανάμεσα στα διαφορετικά στάδια από τα οποία περνάνε οι άνθρωποι όταν βιώνουν καταστάσεις φυσικών καταστροφών, με εκείνα των διαβατήριων τελετών και προτείνουν ένα γενικότερο σχήμα που αφορά τις φάσεις αυτές. Διακρίνουν, λοιπόν, την πρώτη φάση που αφορά την άμεση κρίση που δημιουργεί η τραυματική εμπειρία της καταστροφής, στη συνέχεια, τη διαδικασία επανασυγκρότησης και αναζήτησης καταφυγίου στα πλαίσια της οποίας δημιουργείται μια έντονη αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας, τη διαπραγμάτευση με το κράτος και τις ανθρωπιστικές βοήθειες, και τέλος, τις αλλαγές στο συσχετισμό δυνάμεων, όπου η αρχική ενότητα που είχε δημιουργηθεί έχει πάψει να υφίσταται (Hoffman S.:1999:7, 8 και 309). Φυσικά, δε θα πρέπει να το αποδεχτούμε ως ένα κανονιστικό μοντέλο το οποίο μπορεί να εφαρμόζεται σε πανανθρώπινη κλίμακα, κάτι που άλλωστε θα ερχόταν σε αντίθεση με θεμελιώδεις παραδοχές στο χώρο της ανθρωπολογίας.

Ωστόσο, θα είχε ενδιαφέρον να λάβουμε υπόψη τα θέματα που θίγονται στα πλαίσια της λεγόμενης 'ανθρωπολογίας των καταστροφών' και τις προοπτικές που δημιουργούνται, καθώς μας ευαισθητοποιούν απέναντι σε συγκεκριμένα ζητήματα που κάθε φορά θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια υπόθεση εργασίας. Όπως για παράδειγμα, η διαπίστωση ότι οι δραστικές αλλαγές και μεταμορφώσεις του χώρου, ως αποτέλεσμα μιας φυσικής καταστροφής, ενδέχεται να συνιστούν

παράγοντες κοινωνικής αλλαγής, καθώς οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνονται και πραγματοποιούνται μέσα και μέσω του χώρου (Hoffman S.:1999: 320) ³. Έτσι, μια φυσική καταστροφή, όπως ένας σεισμός ή μια πλημμύρα, αποτελούν οριακές καταστάσεις που αναδεικνύουν τη στενή σχέση ανάμεσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς και στο χωρικό και περιβαλλοντικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.

Η μελέτη αυτών των φαινομένων αναδεικνύεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς παραπέμπει σε θεωρητικά ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο της γενικότερης ανθρωπολογικής προβληματικής, όπως είναι αυτά της κοινωνικής αλλαγής, της συνέχειας και της ασυνέχειας και του τρόπου με τον οποίο συγκροτείται η ατομική και συλλογική ταυτότητα σε σχέση με το χώρο και τον τόπο (Hoffman S.:1999:320) Επιπλέον, η προσέγγιση αυτή παραπέμπει και στη συζήτηση σχετικά με τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους ένα ιδιόμορφο εξωγενές ιστορικό συμβάν , όπως ένας σεισμός, επενεργεί στη δομή, ανοίγοντας το διάλογο ανάμεσα σε ανθρωπολογία και ιστορία⁴. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα θέμα που επιβάλλει τη σύνθεση των δυο επιστημών, καθώς, η ανθρωπολογική ανάγνωση των ιστορικών δεδομένων συμπληρώνεται από μια προσέγγιση των

---

³ Για παράδειγμα, η Hoffman στη μελέτη της στη Σαντορίνη εντόπισε μια σειρά από σημαντικές αλλαγές στις σχέσεις συγγένειας, την εγκατάσταση και την κοινωνική διαφοροποίηση που η ίδια τις συσχετίζει με την φυσική καταστροφή του 1956. Αλλά, και σε μια σειρά από εθνογραφικές έρευνες σε βιομηχανικές ζώνες, σε αγροτικές περιοχές και νησιωτικά συμπλέγματα, οι ανθρωπολόγοι έχουν διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους οι καταστροφές – φυσικές ή μη- έχουν επηρεάσει τη θρησκεία και τις τελετουργίες, την οικονομία, την πολιτική, τις σχέσεις συγγένειας και την τεχνολογία, αλλά και τους τρόπους διαχείρισης του περιβάλλοντος και τις στάσεις απέναντι σε αυτό (βλ. Smith OI. and Hoffman S.:1999) .

⁴ Το ιστορικό συμβάν, ως τυχαίο, μοναδικό και απρόβλεπτο, εγγράφεται πολιτισμικά και κοινωνικά στη δομή και επενεργεί με πολλαπλούς τρόπους σε αυτή. Η δυναμική του αυτή έγκειται στην ‘ερμηνευτική πράξη’ των ανθρώπινων υποκειμένων μέσω της οποίας οικειοποιούνται το συμβάν, με αποτέλεσμα να συντελείται ένας μετασχηματισμός της δομής. Έτσι, η ‘διαλεκτική δομής και ιστορίας’ που περιγράφεται με όρους δομής- συμβάντος, είναι εκείνη που επιτρέπει τη σύνθεση ανάμεσα σε σταθερότητα και αλλαγή, καθώς ‘αναπαραγωγή και μετασχηματισμός’ αποτελούν όψεις της πραγματικότητας που συγκροτούν μια ολότητα. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι ανθρωπολόγοι σήμερα μιλάνε περισσότερο για διαδικασία και λιγότερο για δομές (Παπαταξιάρχης E.:1998:264-265).

ζητημάτων της κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής που επιχειρεί να ενσωματώσει την ιστορική διάσταση και ταυτόχρονα, να δώσει έμφαση στα ανθρώπινα υποκείμενα και τις αφηγήσεις τους .

β) Μνήμη και Παρελθόν. Μνήμη ατομική, συλλογική, λαϊκή, κοινωνική⁵.

Αν και τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει στις κοινωνικές επιστήμες η άποψη ότι 'η ενασχόληση με το παρελθόν δεν ανήκει στο παρελθόν' (Παπαταξιάρχης Ε., 1993), για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, οι επιστημονικοί κλάδοι της ιστορίας και της ανθρωπολογίας είχαν διαχωρίσει με σαφή και απόλυτο τρόπο το πεδίο του ενδιαφέροντος και τις μεθόδους τους. Οι ανθρωπολόγοι ενδιαφέρονταν για τη μελέτη της ετερότητας στο χώρο και οι ιστορικοί στο χρόνο.⁶

---

⁵ Η Ρ.Β.Μπούσχοτεν παρατηρεί ότι, συχνά γίνεται μια αδιάκριτη χρήση των παραπάνω επιθετικών προσδιορισμών και υποστηρίζει ότι η διαφορά έγκειται στην έμφαση που επιχειρούμε να δώσουμε. Έτσι, υποστηρίζει, η χρήση του όρου 'κοινωνική' ή 'λαϊκή' παραπέμπει σε μια περισσότερο παθητική διαδικασία στα πλαίσια της οποίας ενσωματώνεται ο δημόσιος λόγος, σε αντιδιαστολή με τον όρο που υιοθετεί η ίδια και είναι η 'συλλογική', όπου η έμφαση δίνεται στη διαδικασία παραγωγής της μνήμης και στην ενεργή συμμετοχή των υποκειμένων σε αυτή. (Μπούσχοτεν Ρ. Β.:208-209). Ενώ, οι ανθρωπολόγοι επιλέγουν τον όρο 'κοινωνική μνήμη', καθώς υποστηρίζουν ότι δεν παραπέμπει στην ντυρκεμιανή συλλογική συνείδηση. (Παραδέλλης Θ.:1999:48).

⁶ Η ανθρωπολογική παράδοση που διαμορφώθηκε μέσα από την υιοθέτηση του παραδείγματος του Malinowski και τη μελέτη των λεγόμενων 'κλειστών' μη δυτικών κοινωνιών, διακρινόταν από έναν έντονο αντιιστορισμό. Ο Malinowski εισήγαγε μια νέα μέθοδο - την έρευνα επί του πεδίου- και μια νέα αντίληψη για το αντικείμενο των ανθρωπολόγων ως απάντηση στους βικτωριανούς ανθρωπολόγους και τις εξελικτικού τύπου θεωρίες της διάχυσης και των σταδίων που κυριαρχούσαν τον 19^ο αιώνα και που υπαγόρευαν μια συγκεκριμένη αντίληψη για την ιστορία. Ήδη από τον 18^ο αιώνα, με τα επιτεύγματα στο χώρο των θετικών επιστημών και τη διάχυτη αισιοδοξία που επικρατεί για το μέλλον του ανθρώπου, η έννοια της προόδου και της εξέλιξης της κοινωνίας απασχολεί έντονα στοχαστές και φιλοσόφους. Το κυρίαρχο σχήμα που επικρατεί είναι ότι, "εφόσον η ανθρώπινη φύση είναι ουσιαστικά παντού και πάντοτε η ίδια, όλοι οι λαοί ταξιδεύουν πάνω στον ίδιο δρόμο και κατά ομοιόμορφα στάδια, στη συνεχή και βαθμιαία προαγωγή τους προς την τελειοποίηση" (El. Burke Leacock, Εισαγωγή από F. Engels, Η Καταγωγή της Οικογένειας, 1884). Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η έννοια της προόδου είναι πια κυρίαρχη και η εξέλιξη του πολιτισμού στενά συνδεδεμένη με το σχήμα της βιολογικής εξέλιξης που προτείνει ο Δαρβίνος. Ο αιώνας αυτός είναι αιώνας αναζήτησης των απαρχών των θεσμών και της εξέλιξης τους, της διατύπωσης γενικών θεωριών για τον άνθρωπο και την κοινωνία, καθώς και της προσπάθειας για μια εικότολογική ανασύσταση της παγκόσμιας ιστορίας. Στο χώρο της ανθρωπολογίας, που μόλις γεννιέται, η επαφή με τους "πρωτόγονους" λαούς, ως αποτέλεσμα της αποικιοκρατίας, έδωσε στους λεγόμενους "βικτωριανούς ανθρωπολόγους" τη δυνατότητα να συμπληρώσουν με νέο υλικό τη "θεωρία των σταδίων".

Σταδιακά, όμως, και με την επικράτηση των θεωριών του κονστρουκτιβισμού στους επιστημονικούς κλάδους της ιστορίας και της ανθρωπολογίας, σημείο συνάντησης θα αποτελέσει η παραδοχή ότι το παρελθόν κατασκευάζεται και ερμηνεύεται στο παρόν μέσα από την 'ταξινομική και επινοητική δράση των υποκειμένων' (Παπαταξιάρχης Ε.:1993:32)⁷. Η έμφαση θα δοθεί στη μελέτη των αναπαραστάσεων του παρελθόντος, στην ερμηνεία και ανασυγκρότηση των οποίων αναγνωρίζεται η ιδιαίτερη σημασία και ο ρόλος της κοινωνικής μνήμης, όπου διαπλέκεται έντονα το παρελθόν με το παρόν. Η σχέση ανάμεσα σε πραγματικότητα και φαντασία, αναπαραγωγή και αναπαράσταση, γεγονός και ερμηνεία, υποκειμενικότητα και αντικειμενικότητα, βρίσκονται στον πυρήνα της προβληματικής που αναπτύσσεται στη μελέτη της κοινωνικής μνήμης και απασχολεί εξίσου ιστορικούς και ανθρωπολόγους (Lambek and Antze :1996:xxvii).

Η μελέτη της μνήμης έχει τη δική της ιστορία, καθώς έχει απασχολήσει διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως την ψυχολογία, την ανθρωπολογία, την ιστορία και την κοινωνιολογία. Τα τελευταία χρόνια η μνήμη στις κοινωνικές επιστήμες προσεγγίζεται ως

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη θεωρία της μονογραμμικής εξέλιξης, η ανθρωπότητα προχωρά με αργά αλλά σταθερά βήματα από το στάδιο της "αγριότητας", στο στάδιο της "βαρβαρότητας", για να φτάσει στο τελικό στάδιο του "πολιτισμού", όπου με τον όρο "πολιτισμός" εννοείται ο δυτικός "εξορθολογισμένος". Ωστόσο, η νέα προσέγγιση που εστίαζε στο απόλυτο εθνογραφικό παρόν και τη μελέτη της συγχρονίας, κυριάρχησε στο χώρο της ανθρωπολογίας για αρκετές δεκαετίες (Παπαταξιάρχης Ε.:1993:17).

⁷ Αυτή η μετατόπιση του ενδιαφέροντος θα πρέπει να ειπωθεί μέσα στο πλαίσιο των εξελίξεων που συντελούνται και στους δυο κλάδους ως προς το αντικείμενο, τη μέθοδο και τη θεωρία, κυρίως από την περίοδο του Μεσοπολέμου και μετά. Στο χώρο της ανθρωπολογίας, η στροφή στη μελέτη των κοινωνιών του δυτικού κόσμου, οι συζητήσεις για τη σχέση ανάμεσα στους μετασχηματισμούς των κοινωνιών μικρής κλίμακας και το παγκόσμιο σύστημα - με την ερμηνεία και ανάλυση των διεργασιών μέσα από τις οποίες συντελείται η κοινωνική αλλαγή- επέβαλλαν κατά κάποιον τρόπο τη στροφή προς την ιστορία με την ταυτόχρονη ενσωμάτωση της ιστορικής διάστασης στις ανθρωπολογικές μελέτες. Ταυτόχρονα, στο χώρο της ιστορίας θα εκδηλωθεί ένα έντονο ενδιαφέρον όχι μόνο απέναντι στον τρόπο ανάλυσης των κοινωνιών, αλλά και στις θεματικές που υιοθετούν οι ανθρωπολόγοι με τη μελέτη της καθημερινότητας και του συνόλου της ανθρώπινης εμπειρίας. Η 'νέα σύλληψη της ιστορίας' (Κυριακίδου Νέστορος Α.:1993:255) τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μέθοδο, θα εκφραστεί μέσα από την προφορική ιστορία. Η προφορική ιστορία, υιοθετώντας την τεχνική της συνέντευξης, θα ασχοληθεί με τις μνήμες και τα βιώματα των ανθρώπων δίνοντας έτσι έμφαση στον τρόπο με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα τοποθετούνται απέναντι στο παρελθόν τους, συγκροτώντας μια ιστορία πλούσια και πολυπρισματική (Κυριακίδου- Νέστορος Α.:1993:255).

πρακτική και ιδίωμα στην κατασκευή και συγκρότηση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων (Lambeck and Antze:1996: vii). Σε άλλες προσεγγίσεις αναλύεται ως 'ηθική γνώση', στρατηγική στη διαχείριση τραυματικών εμπειριών και ως μορφή ιστορικής ερμηνείας που ανταποκρίνεται στις παροντικές ανάγκες των υποκειμένων (Climo J.:2001:3).

Ένας από τους πρώτους που ασχολήθηκαν με το ζήτημα της μνήμης από κοινωνιολογική σκοπιά και ενδιαφέρθηκε, κυρίως, για τη σχέση ανάμεσα σε ατομική και συλλογική μνήμη, ήταν ο κοινωνιολόγος M. Halbwachs. Σύμφωνα με τον Halbwachs, ατομική και συλλογική μνήμη συγκροτούνται μέσα από μια διαλεκτική σχέση, καθώς τα άτομα θυμούνται και ανακαλούν τα γεγονότα του παρελθόντος ως μέλη της ευρύτερης ομάδας στην οποία ανήκουν, της οικογένειας⁸ ή της κοινότητας⁹ (Halbwachs M.:1992:40). Επομένως, για τον Halbwachs η συλλογική μνήμη δεν είναι ενιαία αλλά πολλαπλή και εξαρτάται από τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία εγγράφεται κάθε φορά (Παραδέλλης Θ.:1999:29). Ο ίδιος πάλι θα τονίσει την παροντική διάσταση της μνήμης και τους τρόπους με τους οποίους οι προσδοκίες, τα ενδιαφέροντα και τα συστήματα ιδεών του παρόντος, διαμορφώνουν συγκεκριμένες εικόνες και απόψεις για το παρελθόν (Halbwachs M.: 1992:24-25, 53). Με άλλα λόγια, θα υποστηρίξει την άποψη ότι η συλλογική μνήμη δεν είναι τίποτα άλλο από μια 'επανακατασκευή του παρελθόντος υπό το πρίσμα του παρόντος'(Halbwachs M.:1992:40). Στα πλαίσια αυτά, θα εντοπίσει διαφορές ανάμεσα στην ιστορία και τη μνήμη, με την πρώτη να ασχολείται με γεγονότα μοναδικά, συγκεκριμένα και επαληθεύσιμα στοχεύοντας στον εντοπισμό των

---

⁸ Σύμφωνα με τον Halbwachs, η οικογένεια, όπως κάθε ομάδα, έχει ξεχωριστούς τρόπους και μοντέλα σκέψης και άρα, τη δική της ιδιαίτερη μνήμη που διαμορφώνεται και ενισχύεται από τις σχέσεις συγγένειας. (Halbwachs M.:1992:63).

⁹ Ωστόσο, θα επισημάνει ότι, ενώ οι αναμνήσεις και ανακλήσεις του παρελθόντος έχουν συλλογικό χαρακτήρα, ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι μνήμες και αποκτούν συνοχή εξαρτάται από το ίδιο το άτομο. (Halbwachs M.:1992:171).

διαφορών ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν, σε αντίθεση με τη δεύτερη που 'αποκαθιστά ομοιότητες', είναι ρευστή και ασαφής και εστιάζει στην καθημερινότητα (Μπενβενίστε P.:1999:20).

Από την έννοια της συλλογικής μνήμης που παραπέμπει στην ντυρκεμιανή συλλογική συνείδηση, θα περάσουμε στην έννοια της κοινωνικής μνήμης που εισάγει ο R. Bastide. Ο Bastide θα υποστηρίξει την άποψη ότι οι μνήμες συγκροτούνται 'μέσα και μέσω των κοινωνικών σχέσεων' (Παραδέλλης Θ.:1999:32). Αλλά, και ο Connerton θα χρησιμοποιήσει τον όρο 'κοινωνική μνήμη' αναδεικνύοντας, συγχρόνως, μια νέα διάσταση του ζητήματος, καθώς θα εστιάσει το ενδιαφέρον στους τρόπους και τα πεδία μεταβίβασης της μνήμης, δηλαδή, στις τελετουργίες και τις πρακτικές του σώματος. Επιπλέον, θα υποστηρίξει με τη σειρά του την ανάγκη να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν το παρελθόν και στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η κοινωνική μνήμη (Connerton P: 1989: 13-14,). Σύμφωνα με τον Connerton, η ανάκληση των γεγονότων του παρελθόντος δεν αποτελεί αναπαραγωγή αλλά ανακατασκευή του παρελθόντος (Connerton P:1989:27). Τον επιλεκτικό και επινοητικό χαρακτήρα της μνήμης που την καθιστά ιδιαίτερα ρευστή, πραγματεύεται και ο F. Bartlett. Ο Bartlett θα υποστηρίξει ότι η μνήμη αποτελεί μια 'προσπάθεια αναζήτησης νοήματος' (Παραδέλλης Θ.:1999:33), και έτσι, δεν αναπαράγει, αλλά συνθέτει το εμπειρικό υλικό με τα 'γνωστικά σχήματα του υποκειμένου'¹⁰.

Τα τελευταία χρόνια οι επιστήμονες που μελετούν το σύνθετο αυτό φαινόμενο θα χρησιμοποιήσουν μια σειρά από μεταφορές προκειμένου να αποδώσουν τον ρευστό χαρακτήρα της μνήμης. Έτσι, θα χρησιμοποιήσουν όρους όπως 'τόποι και θάλασσες της μνήμης'. Στα

---

¹⁰ Με την έννοια του 'γνωστικού σχήματος' ο Bartlett αναφέρεται σε 'ένα σύνολο πολιτισμικά καθορισμένων γνωστικών αναπαραστάσεων σχετικά με τον κόσμο'. (Παραδέλλης Θ.:1999: 34).

πλαίσια αυτά, η μνήμη προσεγγίζεται με όρους μιας συνεχούς διαδικασίας, όπου αναγνωρίζεται ότι τόσο αυτό που θυμάται κανείς όσο και αυτό που ξεχνά, είναι εξίσου σημαντικά (Lambek M. and Antze P.:1996:xxviii-xxviii).

Η Μπούσχοτεν αναγνωρίζοντας ότι η μνήμη δεν αποτελεί μια στατική οντότητα, διακρίνει σε θεωρητικό επίπεδο τρία στάδια στη διαμόρφωση της : την εισροή ή βίωμα, τη μετάπλαση που αφορά την επιλογή, λήθη και μεταβολή του μηνύματος και την εκροή, δηλαδή την αφήγηση (Μπούσχοτεν P.:1997:212). Οι εμπειρίες που εγγράφονται και συγκροτούνται στη μνήμη είναι, συνήθως, εκείνες που σχετίζονται με καταστάσεις καινούργιες, με ανατροπές και ρήξεις στις οποίες αποδίδεται μια ιδιαίτερη ατομική και κοινωνική σημασία. Ο σεισμός στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί ένα ιδιαίτερα έντονο βίωμα που για το λόγο αυτό έχει αποτυπωθεί στη μνήμη. Η εγγραφή, ωστόσο, στη μνήμη προϋποθέτει και την ερμηνεία και κατανόηση του συμβάντος από το υποκείμενο και την ενσωμάτωσή του στο νοητικό του πλαίσιο. Την εγγραφή του αρχικού μηνύματος- της βιωμένης δηλαδή εμπειρίας- ακολουθεί μια διαδικασία επανερμηνείας και ανασηματοδότησης που ενδέχεται σε περίπτωση, κυρίως, τραυματικών εμπειριών, να οδηγήσει και στη λήθη (Μπούσχοτεν P.:1997:214-216). Το τελευταίο στάδιο στη διαδικασία συγκρότησης της μνήμης είναι αυτό της αφηγηματικής πράξης, που όπως λέει η Μπούσχοτεν, ενεργοποιεί το υλικό που έχει συσσωρευτεί στη 'λεκάνη απορροής' (Μπούσχοτεν P.:1997:218). Η έννοια, λοιπόν, της μνήμης είναι άμεσα συνδεδεμένη με αυτή της αφηγηματικότητας, καθώς τα υποκείμενα ανακαλούν το παρελθόν τους και συνδέουν παρελθόν και παρόν μέσα από την αφήγηση ιστοριών.

γ) Αφηγηματικότητα και Μνήμη. Η πολιτισμική κατασκευή της ταυτότητας.

Οι έννοιες της αφηγηματικότητας και της κειμενικότητας¹¹, στα πλαίσια της μετανεωτερικότητας και του πολιτισμικού, ή όπως λέει ο Bloch, του γνωστικού σχετικισμού, καταλαμβάνουν μια πρωταρχική θέση. Ωστόσο, ασκώντας κριτική στην 'φιλολογική πολυλογία' (Bloch M.:1998:232) που ταυτίζει την συγκρότηση μιας αφήγησης με τη γνωσιακή λειτουργία, ο Bloch θα υποστηρίξει την άποψη ότι οι αφηγήσεις που κατασκευάζονται για το παρελθόν, δε συνιστούν την ίδια τη γνώση για το παρελθόν, αλλά ούτε και εξισώνονται με τη μνήμη. Αντίθετα, αποτελούν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα τοποθετούνται κριτικά απέναντι σε αυτή και νοηματοδοτούν τον κόσμο τους (Bloch M.: 1998:227)¹² και έτσι χαρακτηρίζονται από μια πολλαπλότητα (Παραδέλλης Θ.:1999:47-48). Κάθε καινούργια αφήγηση έχει αναφορά σε μια προηγούμενη και ενδέχεται να συγκροτείται ακόμα και σε αντίθεση με αυτή. Μέσα από τις αμφισημίες και τις αντιθέσεις στην απόδοση νοήματος, συγκροτείται, όπως παρατηρεί ο Bruner, ένας 'πολυφωνικός λόγος'(Bruner E.:1984: 65) .

Αλλά, και στο χώρο της προφορικής ιστορίας υπάρχει η παραδοχή ότι η ιστορική αξία του παρελθόντος που ανακαλεί ο αφηγητής έγκειται, κυρίως, στο ότι μέσα από την αναστοχαστική ανασκόπηση του παρελθόντος κατανοούμε την μακροπρόθεσμη σημασία στην ιστορία και

---

¹¹ Στο χώρο της αμερικάνικης πολιτισμικής ανθρωπολογίας, ένας από τους κορυφαίους εκπροσώπους της, ο C. Geertz, διατύπωσε την άποψη ότι 'όταν κάνει κανείς εθνογραφία είναι σα να προσπαθεί να αναγνώσει ένα χειρόγραφο...' Από τότε, βέβαια, στις θεωρίες αυτές, που ανήκουν στο λεγόμενο μεταμοντέρνο κίνημα, έχει ασκηθεί και εξακολουθεί να ασκείται μια έντονη κριτική. Ο Kuper, για παράδειγμα, αποδοκιμάζει την 'κακόχη πολυφωνία' την οποία απλώς αρκούνται να μεταφράζουν οι εθνογράφοι και την απλοϊκή προσέγγιση του πολιτισμού ως κειμένου ταυτόσημου με ένα κείμενο λογοτεχνικό. (βλ. Kuper A., 1998).

¹² Όπως σχολιάζει ο Bloch: 'Οι αφηγήσεις χρησιμοποιούνται για να παρουσιάσουν μια συγκεκριμένη αναπαράσταση' του κόσμου και 'μιλούν με διαφορετικούς τρόπους για αυτό που είναι ήδη γνωστό' (Bloch M.:1998: 227- 228).

τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται και ερμηνεύεται από τα ίδια τα υποκείμενα (Thompson P: 2002:215-216). Έτσι, οι αφηγήσεις ιστοριών ζωής έχουν μεγάλη σημασία, όχι μόνο για τα πραγματικά συμβάντα στα οποία αναφέρονται, αλλά, κυρίως, γιατί εμπεριέχουν συμβολικές αλήθειες και είναι φορείς αξιών (Thompson P.:2002:206). Οι ιστορίες εκφράζουν ατομικές και πολιτισμικές αλήθειες και αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται ατομική και κοινωνική μνήμη, πολιτισμός και ιστορία (Climo J: 2001:23) Οι προσωπικές αφηγήσεις, καθώς ανοίγουν το διάλογο ανάμεσα σε υποκειμενικότητα και αντικειμενικότητα, συντελούν στον 'εξανθρωπισμό της ιστοριογραφίας' (Passerini 1998 σε Μπούσχοτεν P.:1997:18) και συγχρόνως φανερώνουν το 'πώς η Ιστορία γίνεται ζωντανή ιστορία, πώς τα ιστορικά γεγονότα *καταναλώνονται*'(Νέστορος- Κυριακίδου A.:1993:231) από την οικογένεια και το άτομο. Μέσα από την ίδια τη διαδικασία της αφήγησης, μια κεντρική ιστορία που αφορά την κοινότητα - στην περίπτωση που θα μας απασχολήσει ο σεισμός του '53- συσχετίζεται με την ατομική ζωή των υποκειμένων, οπότε και οι πολιτισμικές αφηγήσεις γίνονται και προσωπικές και διαμορφώνονται σε σχέση με την παροντική ταυτότητα του υποκειμένου που αφηγείται (Bruner E.: 1984: 5).

Το άτομο ανακαλεί το παρελθόν του εντοπίζοντας και επινοώντας συνέχειες που ενδέχεται να συγκροτούνται σε ένα φανταστικό επίπεδο, επιχειρώντας να κατασκευάσει μια συνεκτική εικόνα του εαυτού και αναπλάθοντας μέσα από την αφήγηση τη σχέση του με τον κόσμο (Weissberg L: 1999: 9). Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν τη βάση στην οποία συγκροτείται και κατασκευάζεται η ατομική ταυτότητα και η ταυτότητα της κοινωνικής ομάδας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη θεωρία του κονστρουκτιβισμού, η κατασκευή αυτή αποτελεί μια συμβολική διαδικασία και μια διαδικασία δράσης στα πλαίσια της οποίας και μέσα

από την αναστοχαστική απόδοση του νοήματος, 'τα υποκείμενα εννοιολογούν...πρόσωπα, πράγματα και συμβάντα... και εννοιολογούνται' (Παπαταξιάρχης Ε.: 198).

Στη συγκεκριμένη εργασία, οι αφηγήσεις θα πρέπει να ειδωθούν στα πλαίσια των συνεντεύξεων και άρα, στα πλαίσια που ορίζει και διαμορφώνει μια επικοινωνιακή και συγχρόνως επινοητική διαδικασία. Έτσι, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τους παράγοντες που καθορίζουν και διαμορφώνουν την κατασκευή και δόμηση της αφήγησης και επιτρέπουν νέες ερμηνείες αλλά και εισάγουν και ορισμένους καταναγκασμούς στην παραγωγή του λόγου (Μπούσχοτεν Ρ.:1997:218). Ο δημόσιος λόγος, η αυτοπαρουσίαση του αφηγητή και τέλος, η αλληλόδραση και η σχέση που δημιουργείται ανάμεσα σε ερευνητή και αφηγητή, αποτελούν ορισμένες από τις παραμέτρους που διαμορφώνουν τις αφηγήσεις (Παναγιωτόπουλος Ν.:2002:63). Εδώ, θα ήθελα να δώσω έμφαση στην ιδιαιτερότητα αυτής της σχέσης που έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι πληροφορητές αφηγούνται ιστορίες ζωής, ακολουθούν το δικό τους χρόνο και ρυθμό -όπως παρατηρεί η Κυριακίδου- Νέστορος, η λογική που διέπει την αφήγηση είναι η λογική της ζωής του αφηγητή-, αλλά και υιοθετούν τις δικές τους στρατηγικές.

Έτσι, διαπιστώνουμε ότι ο ερευνητής δεν αποτελεί φορέα μιας συμβολικής εξουσίας που ασκεί μονομερώς, καθώς, συχνά, υπάρχει το ενδεχόμενο ο αφηγητής από τη δική του σκοπιά να καθοδηγεί τη συζήτηση και να 'την αξιοποιεί ως μηχανισμό δικής του προβολής' (Πετρονώτη Μ:2002:71). Έτσι, δημιουργείται μια ιδιότυπη αντιστροφή, καθώς το πρόσωπο που αφηγείται προσπαθεί να αποκτήσει τον έλεγχο του παρελθόντος και του παρόντος του (Skultans V.:1998:62). Στην πραγματικότητα, λοιπόν, πρόκειται για μια διαλεκτική σχέση που τη συγκροτούν ανατροπές και συγκρούσεις, καθώς η εξουσία ασκείται και από τα δυο μέρη (Πετρονώτη Μ:2002:71). Με μια πιο προσεκτική

ματιά μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι τόσο τα σημεία στα οποία επιλέγει να δώσει έμφαση ο αφηγητής, όσο και οι σιωπές, μιλάνε εξίσου εύγλωπτα.

Στην παρούσα εργασία θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και την ηλικία των ανθρώπων που συμμετέχουν ¹³ καθώς και την ηλικία που είχαν την εποχή που συνέβαιναν τα γεγονότα που αφηγούνται. Όπως ανέφερα στην αρχή, οι πληροφορητές είναι άνθρωποι της τρίτης ηλικίας και σχεδόν όλοι τους είναι συνταξιούχοι. Μέσα από τις αφηγήσεις τους, που συχνά έχουν έναν αξιολογικό χαρακτήρα, επιχειρούν να κατανοήσουν και να νομιμοποιήσουν τις επιλογές τους. Καθώς έχουν περάσει πολλά χρόνια από την εποχή που συνέβησαν οι σεισμοί, πολλοί έχουν αρχίσει να σκέφτονται διαφορετικά από ό,τι παλιότερα σχετικά με το ζήτημα. Ορισμένοι από αυτούς είναι 'δεινοί' αφηγητές και φαίνεται ότι έχουν αφηγηθεί και στο παρελθόν πολλές φορές τα γεγονότα. Σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ανακαλούν το παρελθόν, οι McMahon και Rhudick σε μια μελέτη τους το 1964 διαπίστωσαν ότι οι αναμνήσεις των ηλικιωμένων παίρνουν τη μορφή αφήγησης ιστοριών με διδακτικό ή ψυχαγωγικό χαρακτήρα και έκαναν μια συσχέτιση με το ρόλο των ηλικιωμένων μελών σε 'πρωτόγονες' και

---

¹³ Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε ότι η άνθιση της προφορικής ιστορίας συνδέεται με το ενδιαφέρον για τα βιώματα και τις μνήμες των ηλικιωμένων. Ωστόσο, η στάση των γεροντολόγων απέναντι στην αναπόληση του παρελθόντος δεν υπήρξε πάντα θετική, καθώς θεωρήθηκε ως συνδήλωση μιας παθολογικής κατάστασης (Thompson P:2002:229) και άρνηση της πραγματικότητας (Coleman P.:50). Αντίθετα, από το χώρο της ψυχανάλυσης ο Erikson είχε από πολύ νωρίς υποστηρίξει την άποψη ότι ο αναστοχασμός του παρελθόντος συνιστά μια δημιουργική διαδικασία που επιτρέπει την κατανόηση και αποδοχή των εναλλαγών μέσα από τις οποίες κατασκευάζεται η ταυτότητα και έχει ευεργετικά αποτελέσματα για τους ηλικιωμένους. Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο Coleman, μέσα από το διάλογο μνήμης και ιστορίας συγκροτείται μια συνεκτική εικόνα του εαυτού, όπου όπως συμβαίνει με τον θρήνο, έτσι και μέσα από την ανάκληση των εμπειριών του παρελθόντος, αναδιοργανώνεται η σχέση με το 'άλλο' που δεν υπάρχει πια (Coleman P.: 57). Ωστόσο, όλοι οι ηλικιωμένοι δεν έχουν την ίδια στάση απέναντι στην αναπόληση και αυτό αποτελεί μια σημαντική παράμετρο που θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη ο ερευνητής. Ο Coleman σε μια μελέτη του για τη στάση των ανθρώπων της τρίτης ηλικίας απέναντι στην αναπόληση, διέκρινε διαφορετικές κατηγορίες, για παράδειγμα, αυτούς που απολάμβαναν την αναπόληση και τους έδινε χαρά – που τους αποκαλεί 'happy reminiscers' ή εκείνους που δεν έβρισκαν κάποιον ιδιαίτερο λόγο να θυμούνται και να μιλάνε για το παρελθόν τους (βλ. Coleman P., Oral History).

προφορικές κοινωνίες για τη διαφύλαξη της παράδοσης (Coleman P.:51).

Ωστόσο, είναι απαραίτητο να τονίσουμε ότι, παρά το γεγονός ότι ο γεωγραφικός τους κόσμος έχει σε ένα βαθμό συρρικνωθεί, εξακολουθούν να συμμετέχουν στη ζωή της κοινότητας και δε ζουν αποκλειστικά στο παρελθόν και σε έναν κόσμο αναμνήσεων. Η ενασχόληση με τους κήπους και τα χωράφια, οι συχνές βόλτες στην αγορά και οι επισκέψεις σε παλιούς φίλους, η συμμετοχή στις υποθέσεις του δήμου, η συγγραφή βιβλίων τοπικής ιστορίας, η φροντίδα του σπιτιού και των εγγονιών, οι συχνές επισκέψεις στο σπίτι των παιδιών, αποτελούν δραστηριότητες που συνθέτουν την καθημερινότητα των ανθρώπων που δέχτηκαν να αφηγηθούν τις εμπειρίες τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η Κεφαλλονιά:

Θα ξεκινήσουμε με μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας του νησιού, που αποσκοπεί στο να αποτελέσει το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο θα τοποθετηθούν οι ιστορίες και αφηγήσεις των πληροφορητών. Η ιστορία αυτή αντλεί το υλικό της από δημοσιεύσεις, βιβλία τοπικής ιστορίας, αλλά και από τους ίδιους τους κατοίκους που έδωσαν συνεντεύξεις. Η Κεφαλλονιά αποτελεί το μεγαλύτερο σε έκταση νησί του Ιονίου βόρεια της Ζακύνθου και νότια της Λευκάδας. Η ενδοχώρα είναι ορεινή και συμπεριλαμβάνει τον εθνικό δρυμό του Αίνου, ενώ οι πεδινές εκτάσεις - όπως ο κάμπος του Ελειού με τα ελαιόδεντρα, τα αμπέλια και τους κήπους- σχετικά μικρές και περιορισμένες. Σήμερα, ο πληθυσμός του νησιού υπολογίζεται περίπου στους 36.000 κατοίκους. Όταν το 1757 οι Ενετοί μετέφεραν την διοικητική έδρα από το Κάστρο, πρωτεύουσα της Κεφαλονιάς έγινε το Αργοστόλι, το οποίο έχει σήμερα περίπου 9.000 κατοίκους.

Η τοπική ιστορία έχει και αυτή τις ιδιαιτερότητες της. Από το 1185, η Κεφαλλονιά θα πάψει να αποτελεί τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και θα περιέλθει στην κατοχή των Φράγκων (Μοσχόπουλος Γ.:1995:21). Θα ακολουθήσει κατοχή του νησιού από τους Τούρκους από το 1479 έως το 1481 και από το 1485 έως το 1500,

οπότε οι ισπανοβενετικές δυνάμεις υψώνουν τη σημαία του Αγίου Μάρκου στο νησί. *‘...γιατί εμείς εδώ είμαστε με τους Ιταλούς. Και δε σου λέω μόνο με τον πόλεμο. Τα παλιά παλιά χρόνια. Είχαμε και Τούρκους, αλλά είχαμε και Ιταλούς. Άσε με τον πόλεμο. Και ένα σωρό λέξεις που έχουμε είναι ιταλικές.’* Ρένα, 74 ετών.

Το 1797 οι Γάλλοι καταλαμβάνουν το νησί, καίγεται η σημαία του Αγίου Μάρκου και η Χρυσή βίβλος (Libro d’ Oro) όπου ήταν γραμμένα τα ονόματα των ευγενών και φυτεύεται στις πλατείες το ‘δέντρο της ελευθερίας’. Ακολουθούν αντιγαλλικές εξεγέρσεις και το 1800 δημιουργείται η ‘Επτάνησος Πολιτεία’ υπό την επικυριαρχία της Υψηλής Πύλης. Από το 1807 μέχρι και το 1809 ακολουθεί η δεύτερη γαλλική κατοχή. Ενώ, το 1809 αρχίζει η περίοδος της Αγγλοκρατίας που θα τερματίσει το 1864 με την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. *‘Γιατί οι Άγγλοι ήταν κακούργοι’* Ρένα, 74 ετών.

Η κοινωνική και οικονομική ιστορία του νησιού υπήρξε άμεσα συνδεδεμένη με το καθεστώς της γαιοκτησίας. Ο τρόπος ζωής και ο χαρακτήρας του νησιού -τουλάχιστον μέχρι πριν λίγες δεκαετίες και πριν την εντυπωσιακή ανάπτυξη του τουρισμού - υπήρξε σχεδόν αποκλειστικά γεωργικός. Με την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα το 1864 το καθεστώς της γαιοκτησίας θα διατηρηθεί. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρχίζει η αστικοποίηση της τοπικής κοινωνίας με την εισαγωγή κεφαλαίων και την ανάπτυξη έντονης εμπορευματικής δράσης, κυρίως στα λιμάνια της Μασσαλίας, της Κωνσταντινούπολης, του Λονδίνου και της Ρουμανίας (Μοσχόπουλος Γ.Ν. : 1988: 320).

‘Ήταν κάτι άρχοντες . Αυτοί, πολλοί από αυτούς είχαν κάνει στη Ρουμανία. Γιατί τότε η Ρουμανία ήταν όπως η Αμερική σήμερα. Ήταν κάτι Βαλλιάνοι, κάτι που είχαν κάνει περιουσίες’. Δημήτρης, 93 ετών.

Οι μεγαλοκτηματίες, οι αριστοκράτες και οι μεγαλέμποροι θα συγκροτήσουν την κυρίαρχη δύναμη στο νησί που θα έχει στη διάθεση

της ένα ισχυρό οικονομικό, αλλά και συμβολικό κεφάλαιο. Οι οικογένειες αυτές, τα 'αρχοντόσογα', οι 'αφέντες' και οι 'άρχοντες' στη γλώσσα των ντόπιων, που έχουν πια διαδεχτεί τους signori της εποχής της βενετοκρατίας (Μοσχόπουλος Γ.Ν:1988: 316), θα προχωρήσουν στην ανέγερση επιβλητικών αρχοντικών τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά και θα ακολουθήσουν τους προγενέστερους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς (Κοσμετάτος Φ.:1965: 8).

Ωστόσο, τον Αύγουστο του 1953 θα γίνουν οι μεγάλοι σεισμοί στην Κεφαλλονιά που θα ισοπεδώσουν σχεδόν ολοκληρωτικά το νησί. Πολλοί θα είναι οι τραυματίες και περίπου 500 οι νεκροί. Ο πρώτος σεισμός έγινε την Κυριακή 9 Αυγούστου, ο δεύτερος την Τρίτη και ο τελευταίος μεγάλος σεισμός την Τετάρτη 12 Αυγούστου, ενώ μικρότερου μεγέθους σεισμικές δονήσεις εξακολούθησαν για αρκετούς μήνες μετά. Μετά το σεισμό του '53 το 91% των σπιτιών καταστράφηκε, χωριά ερημώθηκαν και δημιουργήθηκαν καινούργια. Το Μοναστηράκι, ο Αφραγιάς, το Κορνέλο, ο Ασπρογέρακας, τα Ανδριολάτα, το Τσακαρισιάνο και το Κατάρραχο είναι ορισμένα από τα ορεινά χωριά της νοτιοανατολικής Κεφαλλονιάς που υπέστησαν τεράστιες καταστροφές. Οι κάτοικοι τους τα εγκατέλειψαν και στη διάρκεια μιας δεκαετίας οι περισσότεροι μεταφέρθηκαν μερικά χιλιόμετρα μακριά, κοντά στη θάλασσα, για να δημιουργήσουν ένα καινούργιο παραθαλάσσιο χωριό που θα γνωρίσει στη συνέχεια μεγάλη τουριστική ανάπτυξη: τον Πόρο. Το Αργοστόλι, αν και δεν είναι η πρώτη φορά που καταστρέφεται- είχε προηγηθεί βομβαρδισμός του κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο- θα ξαναχτιστεί με νέο σχέδιο και θα γίνει μια 'νέα πολιτεία. Όμορφη και αυτή, αλλά νέα', όπως λένε οι ντόπιοι.

Οι σεισμοί, βέβαια του 1953, δεν υπήρξαν και οι μόνοι καταστρεπτικοί στο νησί. Συχνές είναι οι αναφορές για την έντονη σεισμικότητα του νησιού στις καντάδες ή για παράδειγμα σε ντοκιμαντέρ που παρομοιάζουν το νησί με τη βυθισμένη Ατλαντίδα που 'αναδύεται ξανά και ξανά για να αρχίσει ένα καινούργιο κεφάλαιο στη μακρόχρονη ιστορία της'. Η αναφορά στην Ατλαντίδα δεν είναι καθόλου τυχαία. Η έντονη σεισμικότητα της περιοχής, που εντοπίζεται ήδη στα προϊστορικά χρόνια, οι συνεχείς εναλλαγές και αλλοιώσεις του τοπίου, οδήγησαν στην ανάδυση και την δημιουργία ενός θρύλου¹⁴. Ενώ, ορισμένοι εξακολουθούν να μιλάνε για τον τελευταίο σεισμό που ισοπέδωσε το νησί, το σεισμό του 1864, καθώς και τους σεισμούς του 1912. Και λένε χαρακτηριστικά: *'Εμείς, παιδί μου, εδώ, είμαστε μαθημένοι στους σεισμούς. Είναι μαθημένο το νησί μας. Και έξω από τη Σκάλα λένε ότι βλέπεις στη θάλασσα όταν περνάς κάτω τις στέγες από τα σπίτια...από παλιό σεισμό που είχε γίνει'*. Ρένα, 74 ετών.

Ωστόσο, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους τελευταίους σεισμούς που τοποθετούνται σε μια κρίσιμη χρονική περίοδο.

'Τα πιο δύσκολα χρόνια ήταν τότε με τον πόλεμο, που ήμασταν αποκλεισμένοι. Μετά ήταν ο ανταρτοπόλεμος και μετά ο σεισμός. Το ένα μετά το άλλο, ο κόσμος δυστυχούσε'. Κατερίνα 85 ετών, Πόρος, ή :

' και πραγματικά, μπορώ να σου πω ότι ήμασταν ευχαριστημένοι. Ναι μεν λίγο φτωχικά, ήτανε ακόμα φτώχεια και πολύ έντονη ακόμα η φτώχεια. Είχε αφήσει τις πληγές του ο εμφύλιος πόλεμος και η Κατοχή βέβαια προηγουμένως και μετά ο εμφύλιος και ακόμα δεν είχαν κλείσει καλά οι πληγές. Μόλις αρχινάγανε να επουλώνονται σιγά σιγά οι

---

¹⁴ Σύμφωνα με τη S. Hoffman, ορισμένες φυσικές καταστροφές δημιουργούν έναν θρύλο. Ο μύθος της χαμένης Ατλαντίδας και η καταστροφή της Πομπηίας έχουν πάρει τέτοιες διαστάσεις λόγω του οριστικού εξαφανισμού των πολιτισμών που τις δημιούργησαν. Ενώ, τόσο ο μεγάλος σεισμός του Σαν Φρανσίσκο όσο και η πυρκαγιά στο Σικάγο απέκτησαν μυθικές διαστάσεις και συνδέθηκαν με τον ολοκληρωτικό αφανισμό πόλεων, χωρίς, ωστόσο, ποτέ να έχει συμβεί κάτι τέτοιο. (S. Hoffman:1999: 306).

πληγές, όταν ξαφνικά στις 9 Αυγούστου του 1953 στις 9- 9:30 το πρωί μια σεισμική δόνηση άρχισε και ανησυχούσε τους κατοίκους... ' Διονύσης, 74 ετών.

Η χρονική στιγμή στην οποία γίνονται οι σεισμοί του 53', συμπίπτει με την υιοθέτηση και εφαρμογή μιας νέας ενιαίας πολιτικής σχετικά με τα οικιστικά, οικοδομικά και πολεοδομικά πράγματα στον ελληνικό χώρο (Μπεριάτος Η.:1997: 127) και εγκαινιάζει την έναρξη μιας περιόδου κατά την οποία οι τοπικές κοινωνίες αναγκάζονται να 'ανοίξουν' και να διαπραγματευτούν τις σχέσεις τους με το ελληνικό κράτος, καθώς περνάνε από ριζικούς μετασχηματισμούς. Οι αντιπαροχές, η έντονη επέμβαση του κράτους στις υποθέσεις των τοπικών κοινωνιών, η στροφή σε νέες οικονομικές δραστηριότητες, ο κόσμος που μεταναστεύει στις μεγάλες πόλεις ή στο εξωτερικό, αποτελούν όψεις της εικόνας της εποχής. Από το 1953 και έπειτα, εισέρχονται στην Ελλάδα ξένα κεφάλαια από ιδιώτες, το ακαθάριστο εθνικό εισόδημα αυξάνεται και οι οικονομικές δομές σταδιακά μετασχηματίζονται (Σβορώνος Γ. Ν: 1994: 145-146). Η μεγάλη γαιοκτησία έχει υποχωρήσει, η απασχόληση του ενεργού πληθυσμού στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες, κερδίζει έδαφος , ενώ, ο πληθυσμός αρχίζει να συγκεντρώνεται στις μεγάλες αστικές περιοχές (Σβορώνος Γ.Ν.:1994:147) .

Χαρακτηριστικά, στο νησί μετά τους σεισμούς θα σημειωθεί μια εξαιρετικά μεγάλη μείωση του πληθυσμού από περίπου 70.000 σε 25.000 κατοίκους. Έτσι, ο σεισμός έρχεται να επισπεύσει τις διαδικασίες αλλαγής και παράλληλα, να θέσει ένα ιδιόμορφο πλαίσιο - με την ολοκληρωτική τοπογραφική αλλοίωση- στο οποίο θα ενσωματωθούν και θα νοηματοδοτηθούν οι αλλαγές στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

α) Ο Σεισμός: Η αφήγηση μιας τραυματικής εμπειρίας 51 χρόνια μετά...

Ήταν να θυμηθεί κανείς την τραγική περιγραφή του Ευαγγελίου: Και η γη εσεισθη και αι πέτραι εσχίσθησαν, και τα μνημεία ανεώχθησαν... και το καταπέτασμα του ναού εσχίσθη...¹⁵

Στο κεφάλαιο αυτό θα παραθέσω ελάχιστα αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των εμπειριών των ημερών των σεισμών, οι οποίες στην

---

¹⁵ Από το χρονικό της Μ. Γαλιατσάτου ‘Στις ώρες των σεισμών της Κεφαλλονιάς’, Αθήναι 1958: 32.

πραγματικότητα καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των συνεντεύξεων όλων των πληροφορητών. Εδώ μας ενδιαφέρει να δούμε τον τρόπο με τον οποίο οι εμπειρίες αυτές διατηρούνται στη μνήμη και συγκροτούνται κατά τη διάρκεια της αφηγηματικής πράξης. Ωστόσο, μέσα από την γραπτή αποτύπωση των συνεντεύξεων σίγουρα χάνεται ένα σημαντικό κομμάτι που αφορά τον τρόπο με τον οποίο εκφέρονται και μεταβιβάζονται τα μηνύματα. Οι αλλαγές στον τόνο της φωνής, ο ρυθμός, οι παύσεις, οι σιωπές, το χιούμορ, τα δάκρυα και η συγκίνηση, τα σημεία στα οποία δίνεται έμφαση και συνθέτουν το χτίσιμο της αφήγησης είναι δύσκολο να αποδοθούν μέσα από τον γραπτό λόγο.

Έγώ εκείνη την ώρα προσωπικά εβρέθηκα σε μίαν εκκλησία εδώ την Ανάληψη. Ήμουνα σε μια από αυτές τις ενοριακές εκκλησίες και έβαφα τα στασίδια. Για να σπάσουμε τη μονοτονία, ήτανε δυο επίτροποι οι οποίοι μετρούσαν τα λεφτά από τις κασελέτες και οι δυο έλαχε να είναι κουφοί. Και την ώρα που έκανε το σεισμό λέει ο ένας στον άλλον: 'Μην κουνάς το τραπέζι!' Εγώ αντιλήφθηκα ότι είναι σεισμός, αλλά δεν ήτανε και τόσο έντονος. Δε μας ανησύχησε, γιατί κατά κάποιον τρόπο οι παλιοί θυμόμασταν ότι είχαμε σεισμούς. Έγινε της Κυριακής ο σεισμός και ήταν λίγο πιο έντονος από τους άλλους. Πέρασε ωραία και καλά η μέρα. Πέρασε και η Δευτέρα. Όλοι κοιτάγανε μην έγινε καμιά ζημιά στα σπίτια, γιατί ήταν τότε πηλόχτιστα. Την Τρίτη το πρωί στις πέντε πραγματικά ήταν ένας μεγάλος σεισμός. Ξυπνήσαμε όλοι, πεταχτήκαμε από τα κρεβάτια μας...Ήταν ένας μεγάλος σεισμός αλλά στο Ληξούρι και το Αργοστόλι δεν έκανε τόσο μεγάλη ζημιά όσο στις περιοχές του Πόρου, του Ελειού και της Σκάλας. Πραγματικά, οι περιοχές αυτές είχαν και τους πιο πολλούς νεκρούς, όπου ολόκληρες οικογένειες χάθηκαν, γιατί τους βρήκε στον ύπνο. Ήταν τόσο δυνατός που και εδώ έκανε ζημιές. Το 80% από τα σπίτια ήταν ακατοίκητα,

ρωγμές μεγάλες, καμπαναριά πέσανε και υπήρχαν και αρκετοί τραυματίες. Ο κόσμος από εκείνη την ώρα έμπαινε και έβγαινε στα σπίτια για να πάρει κάτι. Οι υποχρεώσεις δε σταματούσαν. Και έτσι πέρασε η μέρα της Τρίτης και μπήκαμε στην Τετάρτη 12 Αυγούστου, η Τρίτη ήταν 11. Στις 12 Αυγούστου στην ηλικία που ήμουνα, ήμουνα με τους φίλους μου στην παραλία, η γη δε σταματούσε να δονείται, συνέχεια, κάθε πέντε λεπτά ακούγαμε. Και πολλές φορές κατεβαίναμε και τρέχαμε και για καλαμπούρι και λέγαμε 'σεισμός'! Αλλά, πολλές φορές ήταν, άλλες όχι. Έτσι κι εκείνη τη στιγμή, αρχίνισε ο σεισμός. Πεταχτήκανε όλοι έξω, μπήκανε στην πλατεία, την οποία τί να πω, δε μπορώ να περιγράψω. Την έζησα την εικόνα, την έχω μέσα στα μάτια μου, για λίγα δευτερόλεπτα, γιατί μετά μια τεράστια σκόνη κάλυπτε τα πάντα...μας έριξε προσωπικά εμένα μπορώ να πω ότι τρεις φορές με πέταξε κάτω και τρεις σηκώθηκα. Άνοιξε η γη και πέταγε θάλασσα. Ένας φίλος μου ο μακαρίτης ο Ελευθεράτος, της ίδιας ηλικίας συμμαθητές, αντί να έρθει στην πλατεία, δεν ξέρω γιατί πήγε προς τη θάλασσα και τον πλακώσανε κάτι πέτρες από ένα κτίριο. Το είδα και δε μπορούσα να του προσφέρω και τίποτα. Εκείνη την ώρα ήταν ο σώσον εαυτώ σωθείτο. Σιγά σιγά περνώντας αρκετές ώρες, το τοπίο άρχισε να καθαρίζει. Μία μάνα που γύρευε το παιδί της, την έζησα κι αυτή τη στιγμή και μου έχει μείνει αξέχαστη...πέφτοντας η λότζα από ένα κατάστημα, ήτανε λαμαρίνες και έπεσε κάτω και η γυναίκα έφυγε από το μαγαζί και αρπάζοντας το παιδί της περίπου δέκα χρονών, το είχε από το χέρι πιασμένο, έφυγε από το μαγαζί. Αλλά πέφτοντας οι λαμαρίνες απ' έξω ο αγέρας της πήρε το παιδί από τα χέρια και το πλάκωσαν οι λαμαρίνες. Η δε μάνα από πάνω από τις λαμαρίνες πατούσε συνέχεια, συνέχεια, και φώναζε ' το παιδί μου το κρατούσα' και ήτανε κάτω και το πατούσε η ίδια η μάνα. Ήταν στιγμές φρίκης. Στιγμές που εύχομαι να μην τις γνωρίσει κανείς '. Νίκος, 74 ετών.

Στην πρώτη αυτή αφήγηση, όπως και στις επόμενες που θα ακολουθήσουν, φαίνεται ο βιωματικός τρόπος με τον οποίο τα άτομα ανακαλούν τα συμβάντα του παρελθόντος καθώς και η ταύτιση ανάμεσα στην προσωπική ιστορία και την ιστορία της κοινότητας , ανάμεσα στην ατομική εμπειρία -το 'εγώ προσωπικά'- και την εμπειρία του συνόλου της κοινότητας (Πετροπούλου Χ.:1997:156).

Ας παρακολουθήσουμε , όμως, και τις επόμενες αφηγήσεις.

'Τραγικά, πολύ τραγικά, γιατί σκοτωθήκαν άνθρωποι. Ναι, έκανε δύο φορές σεισμό. Έκανε έναν τις 13 , τις 12 Αυγούστου και έναν τις 13 Αυγούστου. Εδώ τα γκρέμισε τα σπίτια με τον πρώτο σεισμό και ο δεύτερος τα γκρέμισε στο Αργοστόλι. Εγώ με το σεισμό που έγινε εδώ δεν ήμουν εδώ πέρα, ήμουν στο Αργοστόλι, γιατί ο αδερφός μου είχε ένα σπίτι στο Αργοστόλι και έμενε η οικογένεια του και ήμουν στο Αργοστόλι. Το πρωί που σηκώθηκα και βγήκα έξω , καθόμουν πέρα εκεί σε μια πικροδάφνη που είχε, έκανε έγινε ο σεισμός, αυτός ο σεισμός, ένας σεισμός που χάσαμε τον μπούσουλα, δεν ξέραμε πού να πάμε, σκόνη, κακό μεγάλο. Και έβλεπα τα κεραμίδια του σπιτιού που κάνανε έτσι, να έτσι και μετά πήγανε στη θέση τους πάλι. Ναι. Έβλεπα τα κεραμίδια του σπιτιού που πηγαίνανε πάνω κάτω. Αλλά εκείνη την ώρα ανακατεύεται όλος σου ο οργανισμός. Δεν ξέρεις τι να κάνεις. Δηλαδή, σε πειράζει πιο πολύ ο σεισμός, παρά όλα τα άλλα. Δηλαδή, δεν έχει να πεις ετσακώθηκες με έναν και ξέρω εγώ, ή οτιδήποτε. Εκεί, η γης τρέμει ολόκληρη και σου ανακατεύει όλα τα σωθικά. Και η ώρα του σεισμού δύσκολη και μετά, που βλέπεις κόπους, βλέπεις αυτά να γκρεμίζονται, να καταρρέουν Έφυγα μετά από εκεί. Ήρθα μέχρι τα Χιονάτα με αυτοκίνητο και από εκεί, ανέβηκα στο δρόμο από πάνω και πήγα με τα πόδια μου στον Ασπρογέρακα γιατί δεν πήγαινε αυτοκίνητο

γιατί ήταν όλα γκρεμισμένα. Η Πάστρα ήταν όλη, εβρώμαγε, βρωμάγανε και τα πτώματα ακόμα. Περνάγαμε πάνω από τα σπίτια που ήταν από κάτω πλακωμένοι άνθρωποι. Ένωθες μια απογοήτευση.' Βασίλης, 76 ετών.

Όταν έγινε ο σεισμός ήμουνα 33 χρονών. Ήταν το '53. 33 χρονών ήμουνα. Είχα τον Βαγγέλη μου 2,5 μηνών και τον Μάκη μου 18 μηνών. Και έγινε σεισμός, ήταν Κυριακή, ας πούμε. Είχα σκοτώσει κουνέλια δύο για να μαγειρέψουμε, ήταν και δεκαπενταύγουστος κοντά και εκεί λοιπόν που ετοιμάζα να μαγειρέψω, να και κάνει έναν σεισμό! Παναγία μου! όπως ήταν τα πατώματα, άνοιξε έτσι, άνοιξε από τον τοίχο έτσι, αλλά με μίας επήγε στη θέση του πάλι. Παναγία μου τέτοιο πράγμα! Γιατί είχα ακούσει σεισμούς προηγούμενως, είδες που κάνει δονήσεις, αλλά εκείνο το πράγμα! Ω, Παναγία μου λέω! Λοιπόν, όταν έρχεται ο Ηρακλής, του λέω, μωρέ, λέω, τι σεισμός ήταν αυτός! λέω μωρέ λέω. Έλα, λέει, που φοβήθηκες!...Μετά, καθόμασταν εκεί στην ταράτσα και λέω, 'μωρέ Αγγελική, θέλω να βγάλω τα παιδιά μου έξω', λέω 'φοβάμαι', της λέω. Μωρέ, λέει, είμαστε και οι δύο έδεπά, θα τα αρπάξουμε και θα φύγουμε. Πού επρολαβαίναμε, μωρέ! Πού επρολαβαίναμε! λέω, 'Αγγελική, μα αν δεν προλάβω; Το έλεγα την άλλη μέρα, 'να βγάλουμε τα παιδιά έξω να κοιμούνται! Την Τρίτη το πρωί, 6 η ώρα το πρωί, έκανε κάτι ελαφρούς, με το μεγάλο τη Κυριακής, έκανε ύστερα κάτι δονήσεις, αλλά είχε ξαλαφρώσει το κακό. Αλλά, την Τρίτη! Σηκώνομαι να θηλάσω, άλλαξα τον Βαγγέλη, που ήτανε σου λέω τότε 2,5 μηνών, τον έβαλα να φάει, να τον θηλάσω, και όπως τον έβαλα πίσω, να ο σεισμός! Ω, Παναγία μου! του λέω, 'πάρε το παιδί' και να είναι η θεια στο άλλο δωμάτιο να είναι όλοι μέσα εκείνοι. Πάμε έξω! λέω. Πάρε Ηρακλή τον Μάκη, λέω, και εγώ τον Βαγγέλη και έπεφτα έτσι πάνωθε του, εκαθόμουνα μη μου το χτυπήσει τίποτα. Ο

Ηρακλής, όπως εβγαίναμε, για να βγούμε, δεν εμπόριε και τον γύριζε πίσω ο σεισμός. 'Έλα Ηρακλή' του λέω 'περπάτει', λέω, 'με το παιδί!' Εν τέλει, έδωσε η Παναγία. Είχε πέσει το σπίτι , γύρα γύρα ως τα πατώματα, το πατάρι είχε μείνει , γύρα γύρα και έμεινε μόνο, ήταν μόνο για να μπορέσουμε να βγούμε, ειδημή αλίμονο! Και μας άφηκε την πόρτα ο Θεός και βγήκαμε, όλοι σώοι και ακέριοι. Αλλά, δεν ξέρω αν θα το γράψεις αυτό, εκείνο που με τέτοιο, με το νυχτικό εγώ, ο Ηρακλής γυμνός με τα παιδιά πάνω που τα αρπάξαμε και όπως κατεβαίνουμε τη σκάλα, είχαμε μια παράγκα έδεκει κοντά στη Φωτεινή, στο δρόμο που πάμε για τα Ροδάτα, και εκεί μέσα βάζαμε δε θυμάμαι τι, πραγματάκια. Και απάνωθε είχαμε τους νταβάδες με την πάστα που εφτιάχναμε ντομάτα και ο Βασίλης είχε καπνό εκεί μέσα κρεμασμένονε, καπνό! Και πήγε να πάρει καπνό και γίνεται ο σεισμός και λέει- τώρα όμως θα τα γράφει αυτά!- Ο Βασίλης να τον δω να έχει πέσει η ντομάτα απάνω του στο κεφάλι του και να είναι, και να μου φωνάζει 'Τα παιδιάσα! Τα παιδιάσα' Ελπίδα, τα παιδιά! Και να δω εκείνη την εικόνα και με όλη τη δυστυχία να ξεραθώ στα γέλια. Ως τον είδα πασαλειμένον με τη ντομάτα! Τέλος πάντων...Αλλά την Τετάρτη, τώρα εγώ είχα έγνοια για το σπίτι μου εκεί πέρα, τους δικούς μου στον Ασπρογέρακα, γιατί ήξερα πού είχαν τα κρεβάτια τους, ήξερα πού, αν είναι λέω, δεν έμεινε ούτε τα παιδιά ούτε τίποτα. 'Ηξερα πού είναι τα παιδιά, στους τοίχους να πούμε, τα κρεβάτια τους και αυτά. Εάν δεν έχουν βγει, λέω, έξω, αλίμονο μας, αλίμονο τους. ...Τώρα εγώ μου το είπανε αργότερα ότι είναι καλά, αλλά ήθελα να πάω να δω τη Λουκία, να δω πράγματι έτσι είναι; Κι εκεί ίσα και πήγαινα στου Βαλεριάνου κι άφηκα τον Βαγγέλη στην κούνια και τα παιδιά, όλα στο περνάρι να πούμε. Κι εδεκεί που είναι το γεφύρι και περνάμε για το Βαλεριάνο, στην έπαυλη, στο γεφύρι, εκεί γίνεται ένας... ,ο τελευταίος σεισμός! Με έριξε κάτω, με έριξε κάτω, εματώσανε τα γόνατα μου και λέω 'Πάει,

βουλιάζουμε! Μου φαινότανε πλέον ότι θα δω τη θάλασσα! Μα το Θεό! Πάει, λέω, βουλιάξαμε! Αχ, τα παιδιά μου! λέω. Και έμεινα έδεκει, ώσπου εσταμάτησε και μετά σηκώθηκα και γύρισα πίσω. Τα παιδιά μου! λέω Αν έπεσε το περνάρι και μου τα πλάκωσε; Και ερχόμουνα, άλλες εσκούζανε, εφωνάζανε , κι εγώ, έτρεχα... Έλπίδα, 81 ετών.

Έτο βράδυ εκείνο, της Τρίτης του 1953 , τα μισογκρεμισμένα σπίτια, τα κεραμίδια που κρεμόντουσαν από τα σύρματα χτυπούσαν σαν πένθιμες καμπάνες. Ο αέρας φυσούσε ζεστός, καυτός, όπως καυτή ήταν και η νύχτα που περνάγαμε. Μικρά παιδάκια, εγώ τότε δέκα ετών περίπου, έτρεμα. Όλη την ώρα προσευχόμουνα στον άγιο Γεράσιμο να μας βοηθήσει να ζήσουμε. Η μάνα μου η καημένη, με τέσσερα παιδάκια, μαγείρευε. Μαγείρευε σε μια κατηφορίτσα στην κατσαρόλα τις πατάτες. Κάνει το σεισμό της Τετάρτης, και ακόμα κυνηγάμε τις πατάτες! ...Τέλος πάντων, το 1953, τον Αύγουστο, ήμουνα δέκα χρονών. Θυμάμαι, την Κυριακή, δέκα του μήνα, όχι, ήταν 9. Ναι, την Κυριακή 9 Αυγούστου είχαμε πάει στην εκκλησία όλο το χωριό.. Όταν τέλειωσε η λειτουργία, στον Άγιο Δημήτρη, γιατί είχαμε δύο εκκλησίες, πήγαμε στον Άη Γιάννη που γινόταν μια επισκευή από κάποιον ελληνοαμερικάνο στη στέγη και στο δάπεδο. Και πήγαμε και εμείς οι χωριανοί να δούμε τί εργασίες γίνονται. Όταν ήμασταν μέσα στην εκκλησία έκανε έναν σεισμό, γύρω στις 11- πολύ καλός. . Ε, την Κυριακή το βράδυ έκανε κάτι σεισμούς, όχι πολύ μεγάλους – μαθημένη η Κεφαλονιά από τέτοια, δε δώσαμε σημασία. Τη Δευτέρα πέρασε μια ομαλή κατάσταση. Σχεδόν ομαλή. Την Τρίτη το πρωί, να ξημερώνει Τρίτη, φυσούσε φοβερός βόρειος άνεμος στην περιοχή μας. Η μάνα μου, έλεγε σε μένα και στον αδερφό μου, που είχαμε τραγάτα έξω στην καρυδιά, να μην πάμε έξω να κοιμηθούμε γιατί κάνει κρύο και θα κρυώσουμε. Εμείς δεν ακούσαμε, πήγαμε με τον αδερφό μου στην τραγάτα. Όταν το χάραμα, περίπου έξι η ώρα το πρωί

έκανε το σεισμό, είχαμε ένα κλεφτοφάναρο με λάδι πάνω κρεμασμένο το είχαμε και έπεσε πάνω στο κεφάλι μου. Νόμιζα ότι με καρπαζώνει ο αδερφός μου και τον άρχισα στις καρπαζιές. Μωρέ, μου λέει, τί έπαθες; Και μετά ακούγαμε φωνές, κακό, τη σκόνη από τα σπίτια που πέφτανε. Ναι. Και καταλάβαμε ότι ήταν σεισμός. Διότι, στην τραγάτα το σεισμό δεν το ένιωθες καλά γιατί φυσούσε και κουνιόταν η τραγάτα έτσι κι αλλιώς. Ναι , αλλά η μάνα μου μας φώναζε μακριά από τα σπίτια, βγήκαμε έξω, από την τραγάτα κατεβήκαμε κάτω, είχανε πέσει περίπου όλα τα σπίτια. Αν το βράδυ εκείνο ακούγαμε τη μάνα μου να κοιμηθούμε μέσα, το δίπλα σπίτι από εμάς που ήταν πιο παλιό από το πατρικό μου, έπεσε τελείως, έπεσε και παρέσυρε και το δωμάτιο που θα κοιμόμασταν. Θα ήμασταν τώρα... Μετά, τη νύχτα, φύσαγε λιοβόρι, όπως έχω ξαναπεί, και χτυπούσαν κάτι κεραμίδια από την εκκλησία που επισκευάζανε που είχε φύγει περίπου η στέγη. Ναι, σα να χτυπάει πένθιμη καμπάνα. Και ήταν ανατριχιαστικό- παιδάκι που ήμουνα τότε- να ακούω αυτό το χτύπο τη νύχτα. Ε, έκανε σεισμούς συνέχεια, όχι πολύ μεγάλους και όλη την ώρα κάναμε 'Άγιε Γεράσιμε, Άγιε, Γεράσιμε'. Προσευχόμασταν στον άγιο Γεράσιμο. Την Τετάρτη γύρω στις δέκα η ώρα το πρωί, πήγε ο πατέρας μου να πάρει κρασί, λάδι, από το υπόγειο του σπιτιού μου, το κατώι που λέγαμε. Τα έφερε εκεί πέρα στο περνάρι που ήταν ο καταυλισμός, η μάνα μου μαγείρευε σε μια κατηφορίτσα κάτι πατάτες για σαλάτα βραστές, κάνει το σεισμό, ακόμα κυνηγάμε την κατσαρόλα. Οι πατάτες εδώ κι εκεί. Την ώρα που έκανε το μεγάλο σεισμό, ο πατέρας μου και άλλοι δύο γείτονες είχαν ανέβει σε ένα σπίτι, του γείτονα, του Ηρακλή, που ήταν παντρεμένος δύο χρόνια πριν, να περισώσουν πάνω από το σπίτι που ήταν διώροφο οικοσκευές, και κάνει το σεισμό- ήταν τυχεροί και τη γλιτώσανε- .Ο σεισμός άρχισε να κουνάει από δίπλα και μετά κάθετα και όπως ήταν μεγάλη δόνηση από δίπλα τους πέταξε μέσα στο χωράφι και άλλος έφαγε τη μύτη του,

τίποτα άλλο και δεν πάθανε τίποτα. Και μετά έκανε κάθετη δόνηση και έκατσε κάτω το σπίτι. Σπύρος, 60 ετών.

Οι αφηγήσεις αυτές, παρά τον θραυσματικό τους χαρακτήρα, ανακατασκευάζουν τα γεγονότα μέσα από μια σταδιακή κλιμάκωση. Έτσι, ξεκινώντας από τον πρώτο σεισμό, όπου τίποτα δεν προμηνύει την τελική καταστροφή, καθώς όπως λένε 'το νησί είναι μαθημένο', καταλήγουν στον τελευταίο σεισμό, οπότε και ολοκληρώνεται το πρώτο μέρος της αφήγησης. Εντύπωση προκαλούν οι λεπτομέρειες μέσα από τις οποίες χτίζονται οι αφηγήσεις, που αφορούν περιστατικά της καθημερινότητας, όπως για παράδειγμα οι προετοιμασίες για τον δεκαπενταύγουστο ή το βάψιμο και η επισκευή των εκκλησιών, η ακρίβεια με την οποία θυμούνται τις ημερομηνίες και τις ώρες που έγιναν οι σεισμικές δονήσεις, αλλά και η έκφραση των έντονων συναισθημάτων που βίωσαν. Κυρίως, περιγράφεται το 'εντυπωσιακό' και αναπάντεχο γεγονός που διέκοψε τις ήρεμες δραστηριότητες και ανέτρεψε την καθημερινότητα.

Οι αφηγήσεις όλων διανθίζονται και από χιουμοριστικά επεισόδια προκειμένου να *'σπάσουμε τη μονοτονία'*. Σύμφωνα με τη Μπούσχοτεν, το γέλιο και η χρήση χιουμοριστικών ανεκδότων συνιστούν στρατηγικές υπεκφυγής και εφαρμόζονται, κυρίως, σε περιπτώσεις αφήγησης ιδιαίτερα τραυματικών εμπειριών (Μπούσχοτεν Ρ.:2002:).

Η ένταση της τραυματικής εμπειρίας γίνεται φανερή και μέσα από τον τρόπο με τον οποίο μιλάνε για τη φύση - *' νομίζαμε πως κατέβηκαν τα βουνά να μας πλακώσουν'* (απόσπασμα συνέντευξης από ντοκυμαντέρ)- μέσα από τους φόβους και τις ανησυχίες για το νησί που πίστευαν ότι θα βουλιάξει, καθώς το τραύμα ορίζεται 'από την αδυναμία αντίληψης ενός γεγονότος ενόσω συμβαίνει', η οποία δημιουργεί μια 'κρίση αλήθειας' (Α. Βιδάλη: 1999:89).

‘ Λέγανε ότι το νησί ήταν κούφιο από κάτω και ότι θα βουλιάξει. Στον Μέτελλα άνοιξε η γης και λένε ότι εκεί στην πλατεία που άνοιξε είδανε μέσα μια καλόγρια με ανοιχτά έτσι τα χέρια να κρατάει την πλατεία. Ήταν η Παναγία. Και γι’ αυτό δε βουλιάξαμε’. Ζωή 65 ετών.

Οι φήμες ότι το νησί θα βουλιάξει κυριαρχούσαν για πολλούς μήνες μετά τους σεισμούς¹⁶. Ακόμα και σήμερα,

‘ ακούμε κάτι θορύβους από την πλαγιά- όχι δηλαδή σεισμό, αλλά μήπως είναι να βουλιάξουμε και τούτα τα σπίτια είναι και τσιμεντένια και δε θα τη γλιτώσουμε ετούτη τη φορά’. Βασίλης 74 ετών.

Τις εμπειρίες αυτές των πρώτων ημερών, όπου όπως λέει η Άννα *‘ Ημασταν σαν τα μυρμήγκια που τους χαλάς τη φωλιά’*. Άννα 75 ετών, θα ακολουθήσουν οι επόμενες φάσεις στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της κοινωνίας.

‘ Η άλλη μέρα ήταν η δύσκολη. Από συγκροτημένη κοινωνία και από το νοικοκυριό, γίναμε νομάδες’. Αγγελοδιονύσης , 80 ετών.

Όπως είχε γράψει ο ίδιος στο *‘ Χρονικό του Σεισμού του 1953’*:

‘...Πολύ πλανήθηκα. Σαν ετούτα τα χαλάσματα να’ χανε απομείνει οι μοναδικοί δικοί μου. Οι μόνοι φίλοι μου! Και τότε με ζώσανε οι μαύρες απελπισίες...Να’ τανε άραγε της μοίρας μας να ζήσουμε όλη τη ζωή μας σκηνίτες; Να’ τανε κατάρα της γενιάς μας να μη νιώσουμε τη

---

¹⁶ Όπως αναφέρεται σε αθηναϊκή εφημερίδα της εποχής: *‘Επιβάλλεται άμεσος συντονισμός εις τας ενέργειας περιθάλψεως των σεισμοπαθών. Οι άνθρωποι ζουν με τρομεράς παραισθήσεις ‘θέλουμε να φύγουμε, δε θέλουμε βοήθεια’*. Έθνος, 17 Αυγούστου 1953.

χαρά του σπιτιού ή τη γλύκα της οικογένειας, και η ζωή κάτω από τη στέγη θα' μενε ένα παραμύθι για τα παιδιά;...'

β) Η επόμενη μέρα, Η ζωή στις μπαράκες...

Η μεταβατική περίοδος που ακολουθεί είναι πλούσια σε ιδιαιτερότητες. Για κάθε οικογένεια και άτομο έχει διαφορετική διάρκεια. Συμβατικά λήγει με την ημερομηνία που έθεσε το κράτος – δηλαδή το 1960 περίπου- αναγκάζοντας τον κόσμο να προχωρήσει σε μια βιαστική και γρήγορη ανοικοδόμηση προκειμένου να φύγει από τις σκηνές και τα παραπήγματα. Για κάποιους, ωστόσο, η διαμονή σε μια *'μπαράκα'* κράτησε ακόμα και δέκα χρόνια. Οπότε, πολλοί είναι αυτοί που από την παιδική τους ηλικία μέχρι και τα είκοσι ή εικοσιπέντε χρόνια τους ζούσαν σε ένα τέτοιο παράπηγμα. *'Περάσαμε πολύ ζόρικα πολύ στερημένα. Εμείς μετά από δέκα χρόνια φτιάξαμε σπίτι'*. Κατερίνα, 85 ετών, Πόρος.

Οι αφηγήσεις αυτής της περιόδου εστιάζουν σε συγκεκριμένα ζητήματα , όπως στην ανθρωπιστική βοήθεια από τα ξένα κράτη - κυρίως από το Ισραήλ- και στη δωρεάν διανομή φαγητού, ρούχων και φαρμάκων. Έμφαση δίνεται στο συλλογικό χαρακτήρα των εμπειριών και στις διαφορετικές φάσεις από τις οποίες πέρασαν οι σχέσεις των ανθρώπων, από τις αρχικές αντιδράσεις στις πρώτες μέρες της καταστροφής που περιγράφηκαν πιο πάνω, στην συνειδητοποίηση της κοινής μοίρας της ομάδας (βλ. και Hoffman S, 1999).

'Όλοι τραβήξαμε το ίδιο πράγμα, το ίδιο λούκι. Τα ίδια πράγματα. Όλοι προσπαθήσαμε και φτιάξαμε μπαράκες, εφτιάξαμε σπίτια λυόμενα

να τα πούμε και μπήκαν μέσα οι οικογένειες και υπάρχουν και ακόμα'.
Βασίλης, 75 ετών, Πόρος.

‘Τότε νιώθαμε τον ίδιο πόνο. Είχαμε γίνει ένα σώμα στη
δυστυχία’. Μεταξάς, 79 ετών, Πόρος.

Κυρίως, τονίζουν τις κακουχίες, αλλά και την ευρηματικότητα και
τις στρατηγικές που υιοθέτησαν οι ντόπιοι προκειμένου να επιβιώσουν,
τη στιγμή που όπως λένε :

‘αγωνιζόμασταν περισσότερο, γιατί χάσαμε ό,τι είχαμε. Σκέψου
ότι τα χάσαμε όλα! Και αρχίσαμε από το άλφα.’ Ελπίδα, 81 ετών .

‘Δεν είχαμε τίποτα, ούτε να πιούμε ούτε να φάμε, ούτε τίποτα.
Περνούσαν τα αεροπλάνα και μας επετάζανε, ιταλικά αεροπλάνα
ερχόντουσαν και αν ήταν και κανένα δικό μας, αλλά ιταλικά ήτανε. Και
ήρθανε και μένανε κάτω στου Μεταξά και χαμηλώνανε και κατέβηκε το
αεροπλάνο και πήρε η Ξανθίππη τον Μάκη και τον πήγε για να δει το
αεροπλάνο- εγώ είχα δουλειές...είχα τις δουλειές μου πού να πάω; Και
τον πήγε. Και ετρέξανε και πετάξανε μια σακούλα φρατζόλες και τις
μοιράσανε. Τώρα, στο χωριό σκορπιστά. Τώρα πετάξανε και εκεί κάτω,
δεν ξέρω. Και μας μοιράσανε τα πρώτα αυτά και θυμάμαι που τα παιδιά
βάνανε πάνω σε ένα ξύλο ένα πανί και φωνάζανε ‘βοήθεια, βοήθεια’ τα
μεγαλύτερα. Τρέχει και ο Μάκης, τον βλέπω, κι εκείνο παίρνει ένα
καλαμάκι – το άτιμο πράμα! Ξέρεις τί ήτανε; Παίρνει ένα καλαμάκι και
το σκίζει και βάνει ένα χαρτάκι, μονάχο του. Βοήθεια βοήθεια, έκανε
και εκείνο. 18 μηνών παιδί ήτανε! Ναι, ‘βοήθεια, βοήθεια’. Και όλα τα
παιδιά και σου λέω μας πετάξανε ψωμί, μετά φέρανε κουβέρτες,
εμοιράσανε κουβέρτες αυτά, και δίνανε και τρόφιμα στην αρχή να

πούμε, γιατί ήταν όλα πλακωμένα, δεν είχαμε τίποτα. Βέβαια, και τον Βαγγέλη τον βαφτίσαμε την Πέμπτη που ήθελε να τον βαφτίσουμε, τονε βαφτίσαμε και πήραμε τον κουμπάρο, ενώ θα τον βάφτιζε ο Γιάννης της θειας που σου λέω που ήτανε στο σπίτι, ε, εκείνοι εφύγανε, φοβηθήκανε, δεν κάτσανε. Τους λέμε, μη φύγετε! Να ηρεμήσουν τα πράγματα. Αλλά, εφοβηθήκανε και πήραν και φύγανε. Ελπίδα, 81 ετών.

Ύ Τότε οι πρώτοι που ήρθανε για περίθαλψη στην Κεφαλλονιά ήτανε οι Ισραηλίτες. Γυρίζανε και δίνανε φάρμακα, γιατί πολλά παιδάκια που ήτανε μωράκια δεν είχανε βγει έξω στον ήλιο και ήτανε τόσο ζεστός ο ήλιος που τους είχε κάνει εγκαύματα. Και δίνανε αλοιφούλες να τις βάνουμε στα προσωπάκια τους. Μετά, ό,τι μπορούσε ο καθένας έδινε στον άλλο, να ντυθεί, φαγητά, ό,τι είχε ο καθένας. Μαγειρεύαμε και τρώγαμε όλοι μαζί. Εμείς το μαγαζί το είχαμε στον Ασπρογέρακα. Πήγε ο άντρας μου και έφερε από το μαγαζί ορισμένα τρόφιμα και μαγειρεύαμε και ερχόντουσαν και τα αεροπλάνα που πετούσαν ψωμί και βολευτήκαμε σιγά σιγά' Κατερίνα 85 ετών, Πόρος.

Ωστόσο, άλλοι, κυρίως νεότεροι σε ηλικία, θυμούνται διαφορετικά εκείνες τις μέρες.

ΎΤις πρώτες μέρες που δεν είχαμε ούτε ψωμί να φάμε ούτε τίποτα, περνούσαν ελικόπτερα, αεροπλάνα της ελληνικής αεροπορίας, πετούσανε γαλέτες, πετούσανε κουραμάνες, γινόταν σκοτωμός μεταξύ μας ποιος θα πάρει για να φάει τουλάχιστον. Τσακωνόντανε οι χωριανοί μεταξύ τους. Γινόταν χαμός! Κάποτε μοιράσανε κουβέρτες, και εκεί πάλι έγινε...'. Σπύρος, 60 ετών, Θηράμονα.

Ένα από τα πρωταρχικά προβλήματα που προσπαθούν να επιλύσουν, είναι αυτό της στέγασης, καθώς η καταστροφή δημιουργεί τέτοιες συνθήκες που αναγκάζουν τους ανθρώπους να προσπαθήσουν να επινοήσουν τρόπους προκειμένου να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες (Hoffman S.:1999: 328).

Ύσκηνές είχανε δώσει μία για όλους, πού να μας χωρέσει μέσα στο λιοστάσι προς το παρόν! Πού θα πάμε τα παιδιά; Του λέω, Ύρακλή'- για να είμαι εγώ ! Του λέω Ύρακλή, θα σου πω εγώ τι θα κάνουμε'. Είχαμε κάτι μουσαμάδες και έτυχε και τους είχαμε έξω από την Αμερική. Και του λέω ' θα κόψουμε τα κυπαρίσσια, θα κόψεις ένα από δω ένα από εκεί ένα από δω και στη μέση ένα και θα το κάνουμε πιο ψηλό να κάνουμε καβελιριά'. Μα, πώς θα τα κάνουμε;! Μη σε νοιάζει! Εγώ έχω το σχέδιο και θα το κάνω και θα βάλουμε και σανίδες γύρα γύρα κάτι σανίδες εκείθενε να τη φτιάξουμε την παράγκα. Πραγματικά, εγώ έβαλα το σχέδιο και ακόμα και μια πρόκα ο Ύρακλής τη λύγιζε. Σου λέω, εγώ η μαγκούφα! Ελπίδα, 81 ετών, Θηράμονα.

Ύη δυσκολία ήταν στη στέγαση πιο πολύ. Πιο πολύ στη στέγαση. Μας δώσανε μια σκηνή ο στρατός εκεί πάνω στον Ασπρογέρακα, αλλά ήτανε και φθινόπωρο, αέρηδες και βροχές και ...μέχρι που φτιάξαμε την παράγκα εκείνο το σπιτάκι δηλαδή, το γκρεμίσαμε τρεις φορές και το φτιάξαμε. Το φτιάξαμε και το γκρεμίσαμε και το ξαναφτιάξαμε και μετά το γκρεμίσαμε πάλι και φτιάξαμε το άλλο, το διώροφο.' Βασίλης 75 ετών, Πόρος.

ΎΚι έφτιαχνε ο καθένας ένας ξυλόσπιτο να μπορέσουμε να ξεχειμωνιάσουμε γιατί ερχότανε χειμώνας. Ο κόσμος έπρεπε να σπιτωθεί να μπορέσει να φτιάξει κάτι για να μην είναι μέσα στη βροχή.

Έφτιαχνε ο καθένας ό,τι μπορούσε και ξεχειμωνιάσαμε ο κόσμος για πολλούς χειμώνες στα παραπήγματα. Και έτσι πέρασε αυτός ο χειμώνας και πολλοί χειμώνηδες ακόμα '. Κατερίνα, 85 ετών, Πόρος.

Ή εκείνη τη χρονιά, έκανε τον χειρότερο χειμώνα που έχει κάνει ποτέ στην Κεφαλονιά. Χιόνισε μέχρι και στις βάρκες. Όμως,... τα καταφέραμε!'. (απόσπασμα συνέντευξης από ντοκιμαντέρ)

Ο χρόνος εδώ μετριέται με τους χειμώνες, τις κακουχίες και τις δυσκολίες (βλ. και Skultans V., 1998).

Ο Σπύρος ήταν τότε πολύ μικρός. Θυμάται, όμως, ότι μαζί με τα αδέρφια του, αλλά και με πολλά άλλα παιδιά του χωριού και της γύρω περιοχής τα έστειλαν στην Αθήνα για ασφάλεια.

Ήμεεις, τα παιδιά, το φθινόπωρο φύγαμε για τη Βούλα, πολλά παιδιά. Μας είπαν να πάμε οι γονείς, γιατί τουλάχιστον, ε, να γλιτώσουν τα παιδιά- αν και εφόσον υπάρχει η πληροφορία που είχαμε ότι θα βουλιάξει το νησί. Πήγαμε σε ένα βαπόρι –οχηματαγωγό του πολεμικού ναυτικού- και μπήκαμε μέσα στο οχηματαγωγό, κατάστρωμα κάτω, και όταν άρχισε να σηκώνει τις άγκυρες από το λιμάνι του Αργοστολιού, σκούζανε οι αλυσίδες και εμείς τρομοκρατηθήκαμε και βελάζαμε σαν κατσίκια, φοβηθήκαμε. Ε, πήγαμε στη Βούλα. Σε άλλους είχαν ρούχα σωστά, παντελονάκια να δώσουν να ντυθούνε . Εν τω μεταξύ, το βράδυ κλαίγαμε, αποζητούσαμε τους γονείς μας, δεν ξέραμε τί ξημερώνει για μας. Ήταν τεράστια η παιδούπολη στη Βούλα. Περιμέναμε να έρθει κανείς να μας δει από την Κεφαλονιά, από τα χωριά μας. Ε, ερχόταν κανένας, ερχόταν εκεί κάτω να μας δει. Ε, τότε υπήρχε μια επιδημία ιλαράς στην παιδούπολη, πεθάνανε πολλά παιδιά, συγκεκριμένα από το χωριό δίπλα από το Μαρκόπουλο. Δεν υπήρχε η

φροντίδα, τίποτα. Τη νύχτα γυρίζαμε ξυπόλητα, μέσα στις λάσπες, μέσα στους νιπτήρες. Ο αδερφός μου κάθε φορά που ερχόταν κάποιος από το χωριό πήγαινε να του δώσει ένα γράμμα για να πει στον πατέρα μου να έρθει να μας πάρει. Ε, την άνοιξη, εγώ και τα αδέρφια μου δεν κάτσαμε εκεί πέρα. Ήρθε ο πατέρας μου και μας πήρε στην Κεφαλονιά. Όλο το χειμώνα μου έλεγε η μάνα μου, που μέναμε στη σκηνή δυο-τρεις οικογένειες, άλλοι βλαστημούσανε, έριχνε κεραυνούς κάτω από τα δέντρα που ήταν η σκηνή. Πέρασανε το χειμώνα στη σκηνή!'. Σπύρος, 60 ετών, Θηράμονα.

Η περίοδος αυτή είναι και η πιο 'σκοτεινή', με τις πιο πολλές σιωπές, ίσως, γιατί όπως σχολιάζει ο Halbwachs, η μνήμη λειτουργεί επιλεκτικά, συχνά διαγράφοντας καταστάσεις που τυχόν απειλούν τη συνοχή της κοινότητας . (Halbwachs M.: 1992:182). Η αβεβαιότητα, οι δυσκολίες, οι συνεχείς μετακινήσεις, τα πρόχειρα νοικοκυριά και οι κοινωνικές ανακατατάξεις, συνθέτουν την εικόνα αυτής της μεταβατικής περιόδου.

΄Μετά γινότανε πλιάτσικο... έρχονταν και από τα χωριά και κλέβανε τα πλουσιόσπιτα'. Ρένα, 74 ετών Αργοστόλι

Ωστόσο, λίγοι είναι που αναφέρονται σε αυτά τα βιώματα και συνήθως, όσοι μιλάνε για αυτό και υπήρξαν θύματα, τα αφηγούνται με τέτοιο τρόπο που να μοιάζει ότι δεν αφορά τους ίδιους, αλλά κάποιο άλλο μέλος της κοινότητας ή κάποιον γείτονά τους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι πρόκειται για 'απαγορευμένους χώρους', όπου οι περισσότεροι αφηγητές προτιμούν να σιωπούν και να τους αποκρύπτουν.

‘Η αδερφή μου η πρώτη, ήτανε και έτοιμη να γίνει ο γάμος της, είχε τα προικιά της όλα φτιαγμένα και δεν ήθελε να φύγει. Έκατσε εδώ, ξεπλάκωσε όλο μας το σπίτι, όλα μας τα έπιπλα που έχω μέσα, παλαιά, γιατί φοβότανε μήπως μας κλέψουν, γιατί έρχονταν από τα Κοκολάτα και κλέβανε τότες. Δε μας επήρε ένα...είχε ένα γάιδαρο και μπήκε σε ένα σπίτι, πλουσιόσπιτο, με κόφες και γέμισε σερβίτσια και πιάτα και του ξεφύγανε τα πιάτα και σπάσανε όλα. Εγινότανε πλιάτσικο μετά από τους χωριάτες...’. Ρένα, 74 ετών, Αργοστόλι .

Η περίοδος αυτή υπήρξε καθοριστική για την ατομική και συλλογική ιστορία, καθώς οι κάτοικοι θα πάρουν μια σειρά αποφάσεις για τη μελλοντική τους πορεία, θα προσπαθήσουν να διαχειριστούν ευκαιρίες και να διαπραγματευθούν τις σχέσεις τους με το κράτος, κυρίως, σε σχέση με το ζήτημα των αρωγών.

γ) Η ‘μετασεισμική’ Κεφαλλονιά: Το παρελθόν και το παρόν από τη σκοπιά του παρόντος.

Στο κεφάλαιο αυτό θα διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα τοποθετούνται απέναντι στις αλλαγές που επακολούθησαν. Μέσα από τις αφηγήσεις και την ανάμνηση του παρελθόντος οι άνθρωποι επιχειρούν να συγκροτήσουν μια σχέση με το παρελθόν αποδίδοντας σε αυτό νέα νοήματα και σημασίες από τη σκοπιά και τη θέση του παρόντος, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τη στάση τους, να δικαιολογήσουν και να κατανοήσουν τις επιλογές τους. Συγχρόνως, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι ιστορίες υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές και επανερμηνείες, οπότε ενδέχεται να εντοπίσουμε

διαφοροποιήσεις ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζαν τα πράγματα τότε και σήμερα.

Στην ενότητα αυτή θα αναφέρουμε περισσότερα στοιχεία από τη ζωή των πληροφορητών, προκειμένου να κατανοήσουμε τις ιστορίες τους και να τις εντάξουμε μέσα σε όσο το δυνατό περισσότερο συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια, χωρίς τα οποία οι αφηγήσεις θα έδιναν πραγματικά την εντύπωση μιας 'κακόηχης πολυφωνίας' που θα τους αδικούσε. Οι υποενότητες στο κεφάλαιο αυτό ξεκινούν κάθε φορά με την αφήγηση ενός κεντρικού ομιλητή, η οποία 'συνομιλεί' με τις ιστορίες των άλλων πληροφορητών που παρεμβάλλονται σε διάφορα σημεία.

'Ο σεισμός άλλους τους έσωσε και άλλους τους χαντάκωσε'

(Αγγελική, 87 ετών.)

Αφηγήσεις για τον σεισμό στις πόλεις...

'...γαρύφαλλο στ' αυτή, στο στόμα το τσιγάρο, πες μου αν έχεις αρωγή, να έρθω να σε πάρω'

Ο Διονύσης είναι από το Ληξούρι. Η οικογένεια του ήταν πολύ φτωχή και τα παιδικά του χρόνια δύσκολα. Σήμερα, όμως, φαίνεται ευχαριστημένος, καθώς έχει πραγματοποιήσει τους περισσότερους στόχους του: έχει ξενοδοχείο, μεγάλο σπίτι και καλή θέση στην τοπική κοινωνία. Όπως όλες οι αφηγήσεις, έτσι και η δική του ακολουθεί το δικό της χρόνο, που είναι αυτός της ζωής του αφηγητή, οπότε μας δίνει την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις της σύγχρονης τοπικής ιστορίας από τη δική του υποκειμενική σκοπιά (Κυριακίδου Νέστορος

A.:1988: 93). Στην περίπτωση του, η αφήγηση είναι εκείνη του αυτοδημιούργητου ανθρώπου (βλ. και Dhupelia- Mesthrie U., 2000), , που εργάστηκε σκληρά, κατόρθωσε να διαχειριστεί τις ευκαιρίες και να ανέλθει κοινωνικά.

Ίσως και η ηλικία μου τότε, ίσως και η ηλικία μου, και να μην είχα δώσει, όχι να μην είχα, δεν έδωσα τη βαρύτητα που έπρεπε να είχαμε δώσει. Ειδικά η οικογένεια μου, βρεθήκαμε τελείως στο δρόμο, γιατί ήμασταν ελαιοχρωματιστές και πού να βρεις δουλειά! Ριχτήκαμε σε άλλες εργασίες: ο ένας πήγαινε και μάζευε καλώδια κι εγώ προσωπικά, πήγαινα και κατέβαζα ρούχα ή άλλα αντικείμενα από τα γκρεμισμένα σπίτια, έβγαζα πράγματα και πληρωνόμουνα. Ο άλλος μου ο αδερφός πήγαινε να ξεκαθαρίσει τις αποθήκες. Και έτσι, ριχτήκαμε σε αυτή τη δουλειά. Σε αυτή τη δυστυχία, ίσως ο Θεός, ίσως η βλακεία μας, δεν ξέρω, το μυαλό μας, μας έδωσε έναν ενθουσιασμό. Ετούτη τη στιγμή δυο φορές όπως είδες έτσι που τα διηγούμαι συγκινήθηκα, ενώ εκείνη τη στιγμή εγώ γέλαγα. Εγώ γέλαγα και έλεγα ο σώσων εαυτώ σωθείτο και ο σεισμός σωσμός. Εν πάση περιπτώσει, χρήμα, έπεσε πολύ χρήμα. Πάει, τέλειωσε. Δε μπορούμε να αρνηθούμε. Για δαύτο, ύστερα από λίγο διάστημα λέγαμε ο σεισμός σωσμός. Γιατί έπεσε χρήμα. Τώρα, άλλοι τα εκμεταλλεύτηκαν κι άλλοι δυστυχώς τα φάγανε, τα γλεντήσανε, δεν πιάσανε τόπο. Έτερον εκάτερον. Πάντως, έπεσε πολύ χρήμα. Πάρα πολύ'

Στην αφήγηση αυτή μπορούμε να αναγνώσουμε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο ο Διονύσης ερμήνευε τα γεγονότα τότε και στην τωρινή του τοποθέτηση, που ο ίδιος το αποδίδει στο γεγονός της ηλικίας. Ο σεισμός, όπως προκύπτει, δημιούργησε ευκαιρίες, που μέσα από τη σκληρή δουλειά κατόρθωσε να αξιοποιήσει.

Στη συνέχεια, αφηγείται ότι ενώ υπήρχε νόμος που δεν επέτρεπε να δημιουργηθούν νέες επιχειρήσεις, προκειμένου να κατοχυρωθούν όσοι είχαν μαγαζιά πριν το σεισμό, ο ίδιος κατόρθωσε να εξασφαλίσει μια άδεια:

‘Όταν, όμως, αρχίτισε και καθάριζε κάπως ο ορίζοντας και αρχίνισαν σιγά σιγά να φτιάχνονται οι μπαράκες, τα μαγαζιά, εδόθηκε μια διαταγή από το κράτος, που ήταν και σωστή και δίκαιη. Ότι απαγορεύεται σε οποιονδήποτε νέο επαγγελματία να ανοίξει μαγαζί για πόσα χρόνια, κατοχυρώνοντας, έτσι, τους παλιούς που είχαν καταστραφεί από το σεισμό και να μη γίνει δεύτερη καταστροφή, να ανοίξουν άλλοι μαγαζιά. Μία νύχτα, μια νύχτα, κατέβαινα μαζί με μερικούς φίλους μεγαλύτερης ηλικίας που είχαμε πάει και παίζαμε πόκερ, κατά τις τρεις το πρωί, και απανταίνουμε στο δρόμο τον τότε δήμαρχο και φίλο- θεός σχωρέστον- πατέρας των εφοπλιστών που είχαν τα καράβια. Μεγάλη αρχοντική οικογένεια αυτή! Και μου είπε να πάμε στο δημαρχείο -που ήταν τότε στα παραπήγματα- για καφέ. Και τότε, είπα με το μυαλό μου, δεν ξέρω, ίσως η φώτιση των αγίων, δεν ξέρω τί να πω, και σκουντάω τους φίλους μου και του λέω, ‘Ακη μου, θέλω μια χάρη. Αν θέλεις να κάνεις ψυχικό, κάνε ετούτο, θέλουμε να ανοίξουμε μαγαζί. Όπως ξέρεις είμαστε πάμφτωχοι και μόνο εσύ μπορείς. Μα, τί να σου κάνω που απαγορεύεται; Του λέω, μη σε νοιάζει, θα ανοίξουμε τέτοιο μαγαζί που δε θα ενοχλεί τους άλλους επαγγελματίες. Και, θεός σχωρέστον, πήγε και μας έδωσε την άδεια. Και ήρθαν όλοι όταν ανοίξαμε και μόνο που δεν έγινε λαϊκό προσκύνημα. Μας στήριξαν πολύ. Και, έτσι, αναπνεύσαμε, γιατί εμείς είχαμε χάσει την αρωγή και το επίδομα που δίνανε τότε με ξυλεία, γιατί δεν το γνωρίζαμε. Γύρευε τί θα είχαμε γίνει! Και μετά, ριχτήκαμε και σε άλλες εργασίες...’

Για τις ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν, άλλοι μιλάνε διαφορετικά. Ο Δημήτρης, που τον συνάντησα στον Οίκο Ευγηρίας, ήταν αγροφύλακας στο Αργοστόλι. Και αυτός χρησιμοποιεί το μοτίβο του σεισμού που έσωσε τον κόσμο, αλλά το διαπραγματεύεται κάπως διαφορετικά.

‘...άκου να σου πω, ο σεισμός που γίνηκε στην Κεφαλονιά ήταν σωσμός!. Όχι σεισμός, σωσμός!. Γιατί τότε ήταν ξυλόσπιτα. Φύγανε οι μπαράκες. Για αυτό σου λέω ο σεισμός ήταν σωσμός. Άλλος είχε μπαράκα και έχει ανάκτορο. Τον ευνόησε η τύχη και έφτιαξε ανάκτορο. Εμένα δε με ευνόησε η τύχη, γιατί με την απελευθέρωση πέθανε ο πατέρας μου και τα αδέρφια δε μοιράσαμε την περιουσία σωστά και πήγανε κακήν κακώς. Αυτοί που κινηθήκανε σωστά, ευνοήθηκαν. Εγώ έμεινα στο λυόμενο που μου έφτιαξε ο στρατός. Γενικά, όμως, εκείνοι που ευνοήθηκαν περισσότερο ήταν οι πιο φτωχοί να πούμε. Όχι οι άρχοντες. Για παράδειγμα, ένας Πινιατώρος είχε πέντε σπίτια, ένα του έμεινε. Γιατί, τότε, ήταν κάτι άρχοντες . Αυτοί, πολλοί από αυτούς είχαν κάνει στη Ρουμανία. Γιατί τότε η Ρουμανία ήταν όπως η Αμερική σήμερα. . Δημήτρης 93 ετών, Αργοστόλι.

Ο Γιώργος, που ήταν ελαιοχρωματιστής στο Αργοστόλι, υποστηρίζει ότι εκείνοι που ευνοήθηκαν από τον σεισμό ήταν οι ‘επιτήδριοι’ . Ο ίδιος ήταν φτωχός και θεώρησε ότι με τον τρόπο που έγιναν οι απαλλοτριώσεις στο Αργοστόλι, αδικήθηκε. Στην αφήγηση του θα διαπιστώσουμε μια διαφορετική ταξινόμηση και διαίρεση των κατοίκων , που διακρίνει τους ‘επιτήδειους’ από τους ‘τίμιους’¹⁷.

---

¹⁷ Στη μελέτη της για τις κατολισθήσεις του '53 σε ένα χωριό της Καλαβρίας, η Πετροπούλου αναφέρεται σε μια διάκριση των κατοίκων ανάμεσα σε ‘πληγέντες’ και ‘μη πληγέντες’ και στην έντονη διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ τους (βλ. Πετροπούλου Χ.:1997: 143-148).

Ήταν ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα ο σεισμός και ορόσημο, γιατί ο σεισμός ήταν σωσμός. Αλλά αυτοί που ευνοήθηκαν ήταν οι επιτήδριοι. Κλέβανε κιόλας. Πήγαιναν και έβγαζαν τα πράγματα από τα σπίτια και τα κλέβανε και τους πληρώνανε. Εγώ ήμουνα τίμιος, έβγαζα πράγματα από τα σπίτια αφιλοκερδώς, κι έτσι...Δε μοιράστηκαν και σωστά... τέλος πάντων.' Γιώργος 80 ετών, Αργοστόλι.

Στο ίδιο περίπου μοτίβο κινείται και η αφήγηση της Μαρίας:

Ψύγανε όλοι όσοι είχανε και άφησαν πίσω πράγματα και μαγαζιά και χρυσαφικά και τα πήρανε όσοι...αυτοί που μείνανε πίσω και δεν είχανε. Και τώρα φτιάξανε αυτά που βλέπεις, τις πολυκατοικίες' Μαρία, 62 ετών, Αργοστόλι.

Ο Διονύσης συνεχίζει την αφήγηση του για τις αλλαγές στο χώρο. Τόσο στην αφήγηση αυτή όσο και σε αυτές των υπόλοιπων πληροφορητών, που είναι τοποθετημένες γεωγραφικά, χρονικά και κοινωνικά, η ανάκληση των βιωμάτων του παρελθόντος και του τρόπου ζωής των κατοίκων γίνεται μέσα από την αναπαράσταση του αρχιτεκτονικού και φυσικού χώρου (Bahloul J.: 1992:9)

'Καμιά σχέση δεν έχει το σημερινό Ληξούρι και μιλάω για την πατρίδα μου, τον τόπο που γεννήθηκα και έζησα...Ναι, ήταν εκείνα τα υπέροχα δρομάκια με τα πανύψηλα σπίτια, με το κάθε σπίτι ήταν κι ένα μουσείο. Το κάθε...ακόμα και το πιο φτωχό σπίτι ήτανε ένα μικρό μουσείο, είχε ένα εικόνισμα μεγάλης αρχαιολογικής αξίας, είχε ένα αντικείμενο, ένα έπιπλο σκαλιστό μεγάλης αξίας. Δε σου λέω για τα αρχοντικά, όπως τα μεγάλα αρχοντικά του Ληξουρίου, όπως του

Τσιτσέλη που είχα την τύχη να το γνωρίσω, να το ζήσω, γιατί σαν ελαιοχρωματιστές, μπαίναμε σχεδόν σε όλα τα σπίτια και ξέραμε και την τελευταία λεπτομέρεια. Μπαίνοντας σε αυτό το σπίτι, ενώ εξωτερικά δεν είχε τίποτα το αρχιτεκτονικό να δείξει, εσωτερικά, μπαίνοντας μέσα, τα έχανε στη κυριολεξία. Αυτοί οι μεγάλοι κρυστάλλινοι βενετσιάνικοι καθρέφτες, οι μεγάλες βιβλιοθήκες, ένα γαλλικό χρυσό σερβίτιο που τότε ακούστηκε ότι τους δίνανε 4.000 χρυσές λίρες για να το δώσουνε, λείψανα αγίων σε θήκες, ασημένιες, ελαιογραφίες και πολλά εικονίσματα και τόσα άλλα και σε τόσα άλλα αρχοντικά που δε μας φτάνει ένας μήνας. Είχε πολλά μεγάλα αρχοντικά, υπέροχα, όπως του Λοβέρδου, του Τσιτσέλη, είχε δε και πολλές οικογενειακές εκκλησίες. Οι πλούσιοι της εποχής εκείνης μεταξύ των άλλων είχαν και την ιδιωτική τους εκκλησία, που διατηρούσανε και πληρώνανε και παπά για να... Ύστερα, βέβαια, από το σεισμό και σιγά σιγά και με ένα νόμο που έβγαλε γιατί εσθηριζόντανε και αυτή στην παραγωγή. Είχανε μεγάλη κτηματική περιουσία, ήτανε το κύριο προϊόν η σταφίδα. Ήτανε, βέβαια, οι σέμπροι οι λεγόμενοι, οι οποίοι παίρνανε το ¼, τα ¾ τα έπαιρνε το αφεντικό. Ύστερα από λίγο εγίνηκε και ο νόμος, ένας υπουργός, ο Αλιβιζάτος, έκανε το νόμο των αγροληψιών και χωρίστηκε στη μέση η περιουσία, η μισή από εδώ και η μισή στον αγρότη και η μισή στον άρχοντα και έτσι, πέσανε τα φτερά τους και σιγά σιγά ισοπεδώθηκαν τα πάντα. Μαζί με την ισοπέδωση των σπιτιών και όλων αυτών, ισοπεδώθηκαν και οι αξίες και οι οικογένειες και οι τίτλοι και τα οικόσημα. Ήτανε οικογένειες μερικές που είχανε και οικόσημα. Ήτανε ένα προνόμιο που δίνανε οι Βενετσιάνοι τότες και οι Άγγλοι αργότερα. Ήτανε σκαλιστό πάνω από την κύρια είσοδο του σπιτιού το έμβλημα που τους δίνανε και δεν είχε δικαίωμα κανένας να τους πειράξει. Ακόμα κι όταν πέρναγες. Εγώ το έζησα. Όταν πέρναγες κάτω από το δρόμο και ήτανε πάνω στο μπαλκόνι ο άρχοντας ή η αρχόντισσα, τους έλεγε

προσκυνώ αφέντη. Το έζησα κι εγώ προσωπικά. Προσκυνώ αφέντη. Μετά σταμάτησε να υπάρχει αυτός ο διαχωρισμός και είναι και σήμερα ακόμα πιο προχωρημένα. Αλλάξανε τα πάντα. Σταμάτησε να υπάρχει διαχωρισμός. Τί είσαι, τί είμαι; Από τη μια χαιρόμαστε γιατί κι εγώ τότε είχα αυτές τις ιδέες, αλλά πρέπει να υπάρχει πάντα κάποιος μικρός διαχωρισμός. Ίσως να κάνω και λάθος. Αυτό το 'προσκυνώ' έφυγε. Άλλαξαν τα πάντα!

Η αφήγηση του για τις αλλαγές στο χώρο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η περιγραφή της πόλης πριν τους σεισμούς και της αλλαγής που επακολούθησε, εστιάζει στην καταστροφή των μεγάλων 'αρχοντικών' της εποχής, που συμβολίζει και την 'ισοπέδωση' των κοινωνικών αντιθέσεων σε μια κοινωνία όπως εκείνη του Ληξουρίου, αλλά και του Αργοστολίου, όπου η κοινωνική ανισότητα εκφραζόταν έντονα στην αρχιτεκτονική. Εδώ, δεν είναι τυχαίο ότι συγχέει χρονικά στη μνήμη το νόμο για την απόδοση της νομής της γης των πρώτων χρόνων μετά την απελευθέρωση, με τους σεισμούς του '53¹⁸. Και παρά το γεγονός ότι τότε, όπως λέει ο ίδιος είχε 'τέτοιες ιδέες', σήμερα, η αφήγηση του διαπνέεται από έναν ρομαντικό και νοσταλγικό τόνο, καθώς περιγράφει ακόμα και τα φτωχικά σπίτια της εποχής τα 'χαμόσπιτα', όπως τα λένε οι υπόλοιποι πληροφορητές, σαν 'μικρά μουσειά'. Μέσω, λοιπόν, της αφηγηματικής μνήμης κατασκευάζεται μια 'ιδεατή γεωγραφία του παρελθόντος' και δημιουργείται ένας συμβολοποιημένος χώρος. Η μνήμη και η φαντασία είναι, άλλωστε, άρρηκτα συνδεδεμένες. Όπως σχολιάζει ο Bachelard, ' και οι δυο μαζί

---

¹⁸ Ο Μ. Γερούλανος σε ένα βιβλίο του για την ιστορία της πόλης του Ληξουρίου, γράφει: ' *Αι παλαιαι οικογένειαι υπέστησαν υλικήν μείωσιν αλλά συνεκρατούντο από τον πνευματικόν πλούτον της οικογενειακής παραδόσεως, ενθρονισμένης εις το πατρικόν σπίτι, της παραδόσεως η οποία υποσυνειδήτως εξήσκει ευμενή πνευματικήν επίδρασιν επί του συνόλου της κοινωνίας. Οι σεισμοί του Αυγούστου του 1953 εξεμηδένισαν και τον παράγοντα τούτον. Ουδέ τα ερείπια των οικημάτων αναγνωρίζονται... Μετά οποιανδήποτε ανοικοδόμησιν, θα προκύψη όχι μια νέα πόλις αλλά και όλως διάφορον κοινωνικόν καθεστώς... Το Ληξούρι τεσσάρων εκατονταετηρίδων έσβησεν δια παντός'.* (Γερούλανου Μ.:2003:64-65).

συγκροτούν μέσα στην τάξη των αξιών μια κοινότητα θύμησης και εικόνας', καθώς, 'ποτέ δεν είμαστε αληθινοί ιστορικοί είμαστε πάντα και λίγο ποιητές' (Bachelard:1982:32-33)¹⁹. Συγχρόνως, η εικόνα που συγκροτείται αποτελεί μια συμβολική αναπαράσταση του χώρου που δεν αντλεί μόνο από το ίδιο το εμπειρικό υλικό, αλλά το αποσπά από το φυσικό του χώρο και το συνδέει με τις πεποιθήσεις της ομάδας. (Halbwachs M.:1992:205).

Τη συγκεκριμένη στάση απέναντι στο παρελθόν της πόλης φαίνεται να διαμορφώνει και ο δημόσιος λόγος που είναι τόσο έντονος τα τελευταία χρόνια στο νησί και πραγματεύεται το ζήτημα της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιδιαίτερης τοπικής ταυτότητας. Το στοιχείο της νοσταλγίας κυριαρχεί στις τελετές για την ανάμνηση του συμβάντος, σε εγκαίνια για την ανάπλαση χώρων και μνημείων στις πόλεις²⁰, σε λευκώματα, λαογραφικές μελέτες²¹ και αυτοβιογραφίες που περιγράφουν το παρελθόν με όρους ενός 'χαμένου παραδείσου'²² (βλ.

---

¹⁹ Ο P. Thompson υποστηρίζει ότι οι ιστορίες που συγκροτούν οι άνθρωποι σε ένα επίπεδο φαντασιακό, αποτελούν ένα κομμάτι της ιστορίας εξίσου σημαντικό με εκείνο που συνέβη πραγματικά (Thompson P.:2002:205).

²⁰ Για παράδειγμα, τα εγκαίνια του κήπου του Νάπιερ στο Αργοστόλι συνέπεσαν με την έκδοση από το δήμο ενός βιβλίου για την ιστορία του συγκεκριμένου χώρου, στο πρόλογο του οποίου ο δήμαρχος σχολιάζει χαρακτηριστικά: *'Το Αργοστόλι είναι αναμφίβολα μια νέα πόλη...Είτε με τα πολεοδομικά δεδομένα, είτε με τα ιστορικά δεδομένα...Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δεν έχει ιστορία...Η κατάρα των σεισμών δε μας επέτρεψε να βιώσουμε τη συνέχιση της ιστορίας της δικής μας πόλης, του Αργοστολίου. Όμως, είναι βέβαιο ότι ακόμα υπάρχουν γεγονότα, σημεία και στοιχεία στο Αργοστόλι- όπως άλλωστε και σε κάθε πόλη- που δίνουν το στίγμα της ιστορικής του διαδρομής...Σήμερα η ανάπλαση του Νάπιερ αποκαθιστά - εν μέρει φυσικά- την ιστορική συνέχεια του Αργοστολίου'* (Φόρτες Γ, 2004).

²¹ Στον πρόλογο μιας μελέτης για το χρονικό του Αργοστολίου αναφέρεται: *'Τώρα που γράφω για το Αργοστόλι εκείνο, το παλιό, το αλησμόνητο, έχω την αίσθηση πως κάνω το μνημόσυνο μιας περασμένης αζέχαστης εποχής, που ο σεισμός εξαφάνισε από το πρόσωπο της γης! Τώρα στέκουν μπροστά μας άλλοι άνθρωποι, άλλο σκηνικό! Κι όμως πίσω από την επίφαση αυτή του παρόντος στέκει, για μας τουλάχιστον τους ανθρώπους που φυσιολογικά ανήκουμε σε εκείνους τους καιρούς, ο κόσμος ο άλλος, ο χαμένος! Μια πτυχή εκείνου του κόσμου, που ο 'Γέρον φθονερός και των έργων εχθρός και πάσης της μνήμης' ο Χρόνος...τείνει να εξαφανίσει, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω...'* (Τζουγανάτος Ν 1962, 1996).

²² Η νοσταλγία αυτή αποτυπώνεται με περισσότερο έντονο τρόπο σε αυτοβιογραφίες που περιγράφουν τη ζωή πριν τους σεισμούς. *'Γυρίζοντας νοερά, 50 χρόνια πίσω, ξανάφερα στη μνήμη μου νοσταλγικές σκηνές και βιώματα που έζησα τότε...στο μικρό αλλά γραφικό Μοναστηράκι, με τους λιγοστούς...κατοίκους του που ζούσαν φτωχικά, ήσυχα και ευτυχημένα σαν τους νάνους του παραμυθιού, σε έναν τόπο ορεινό και άγριο μακριά από τον κόσμο και ξεχασμένοι από θεό και κυβέρνηση!...Μια φύση ειρηνική, παρθένα, όμορφη που τη φρόντιζε και την έκανε πιο γραφική η σκληρή προσπάθεια των κατοίκων της περιοχής...Το πανηγύρι του χωριού, αλλά και αυτά των γύρω χωριών, ήταν για την εποχή που μιλάμε το επίκεντρο της ζωής των κατοίκων τους και ...η σπουδαιότερη ευκαιρία επικοινωνίας. Όμως οι μεγάλοι σεισμοί του '53 ήρθαν και*

και Wachtel N., 1990), καθώς και στις εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται κατά την περίοδο του καλοκαιριού για την προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς και διαπραγματεύονται το ζήτημα της καταστροφής²³. Πρόκειται, όμως, για θέματα που στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας δε θα αναλύσουμε διεξοδικά.

Ας δούμε τις αφηγήσεις ενός άλλου πληροφορητή σχετικά με τις αλλαγές στον αρχιτεκτονικό χώρο των δύο πόλεων.

‘Το Αργοστόλι ήταν μια πολιτεία αρχόντων. Αρχόντων! Αλλά και εκείνων τα σπίτια ήταν ξυλόσπιτα. Δηλαδή, ας πούμε, οι σκάλες που είναι τώρα τσιμεντένιες, ήταν ξύλινες. Αλλά, γκρεμιστήκανε τότε και φτιάξανε δρόμους και γυρεύανε σχέδιο αντισεισμικό. Ο κόσμος, όμως, ήταν ευχαριστημένος, γιατί φτιαχτήκανε σπίτια. Αυτό που έγινε στην Κεφαλονιά, ήταν ευχαριστημένος, γιατί φτιαχτήκανε σπίτια. Πριν ήταν διώροφα και τριώροφα, αλλά χτισμένα με λάσπη, με πηλό και κοκκινόχωμα. Με το σεισμό ισοπεδώθηκαν όλα και τώρα γίνανε αντισεισμικά. Πού τότε σίδερα και μπετά!. Δημήτρης, 93 ετών, Αργοστόλι.

Στη συνέχεια, ο Διονύσης σχολιάζει το χτίσιμο της νέας πόλης.

‘Άλλαξαν τα πάντα! Τα σπίτια, ναι μεν με τη βοήθεια που έδωσε το κράτος φτιάχτηκαν, αλλά δεν έκανε μια απαλλοτρίωση, να μεγαλώσουν οι δρόμοι. Επικρατούσε ασιδοσία. Μπορώ να πω ότι, και θα το λέω όσο ζω, δεν επιστρατεύτηκαν ούτε αρχιτέκτονες, ούτε

έφεραν τα πάνω κάτω. Άλλαξαν την όψη των χωριών μας, άλλαξαν τα σπίτια μας, άλλαξαν τη ζωή μας ολόκληρη. (Γαβριελάτος Γ., 2000).

²³ Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, αφθονούν όχι μόνο τα γραπτά κείμενα και οι μελέτες, αλλά τα ντοκιμαντέρ και οι ταινίες που αναφέρονται στο συμβάν του σεισμού. Έτσι, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη ότι η κοινωνική μνήμη δεν συγκροτείται πλέον αποκλειστικά στις συναθροίσεις συγγενικών προσώπων και φίλων ή μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις των ηλικιωμένων, αλλά και μέσα από τους νέους χώρους που δημιουργούνται και, που, ωστόσο, στην παρούσα εργασία δεν αποτελούν αντικείμενο περαιτέρω μελέτης.

πολεοδόμοι, ούτε μηχανικοί, ούτε τίποτα. Μπορώ να πω ότι το κράτος επιστράτευσε τσαγκάρηδες και χασάπηδες για να φτιάξει αυτή την πολιτεία. Βέβαια, συνέτειναν και οι κάτοικοι που είχαμε την νοοτροπία να μη φύγουμε από τα σπίτια μας και από τις στέρνες μας. Ήτανε τα ρουσφέτια και έγινε όπως έγινε το κατάντημα. Ενώ, είχαμε τότε την ευκαιρία να τα φτιάξουμε. Τόσο χρήμα δαπάνησε ο ελληνικός λαός που θα μπορούσαν να είναι πολύ διαφορετικά και στο Αργοστόλι και στο Ληξούρι, αλλά και στα χωριά.΄.

Ο Α. Δεμπόνος, ο οποίος εδώ και χρόνια συγγράφει βιβλία με θέματα της τοπικής ιστορίας και δέχτηκε να μου δώσει πληροφορίες με τη διπλή ιδιότητα του ντόπιου Αργοστολιώτη και του ιστορικού, παρατηρεί:

΄πιστεύω ότι ο σχεδιασμός που έγινε ήταν εγκληματικός. Βέβαια, δε μπορούσαν να φτιαχτούν σπίτια από πέτρα. Φτιάχτηκαν όμως σπίτια-κουτιά! Δεν έγινε δαπάνη στην ευαισθησία. Τόσο στο Αργοστόλι, όσο και στο Ληξούρι. Και ίσως, περισσότερο στο Ληξούρι. Όταν γίνηκε ο σεισμός, κάποιιοι συστήσαμε σύλλογο που βοήθησε στην ανοικοδόμηση και σταδιακά, από επικριτές, οι υπηρεσίες μας είχαν συνεργάτες. Πολύ βοηθήσαμε.. Αλλά, στην αρχιτεκτονική, το νήμα κόπηκε και δεν επανασυνδέθηκε. Λίγες οικοδομές αποτελούν εξαίρεση, που για να γίνουν έτσι, δαπανήθηκε πολύ χρήμα. Για να ξαναφτιαχτεί το σπίτι μου κάπως με σχέδιο, πάτησα πόδι εγώ Φτιάχτηκαν κτίρια-κουτιά, που ευτυχώς τα ομόρφαιναν οι στέγες που επιβλήθηκαν.²⁴ Αγγελοδιονύσης, 80 ετών.

---

²⁴ Ο ίδιος, στο Χρονικό του Σεισμού του 1953 σχολιάζει χαρακτηριστικά: ‘Και τότε είναι που έγινε το έγκλημα! Η αρχή στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας. Στο πλάτος της βρίσκονταν τα πιο όμορφα αρχοντικά της πόλης μας. Γεμάτα θησαυρούς. Στα περισσότερα μόνο ο όροφος είχε γκρεμιστεί... Ίσως να μπορούσαν να διατηρηθούν και σαν το Κοσμετατέικο να αποτελέσουν μνημειακά στολίδια. ‘Δεύτερο Σεισμό’ τον φωνάζανε οι Αργοστολιώτες.

Παρατηρούμε, λοιπόν, στις παραπάνω αφηγήσεις μια ερμηνεία του σεισμού ως μιας πολύ σημαντικής στιγμής στην ιστορία του νησιού που, ωστόσο, για διάφορους λόγους οι κάτοικοι δε κατόρθωσαν να εκμεταλλευτούν όσο πιστεύουν σήμερα ότι θα μπορούσαν (βλ. και Πετροπούλου 1997).

Έτσι, η Μαρία σχολιάζει:

‘Η Κεφαλλονιά έχασε αυτό το παλιό που είχε. Αυτά τα αρχοντόσπιτα. Είχε αρκετά. Και στο Ληξούρι, αλλά, κυρίως, στο Αργοστόλι. Είχε όλο στενά σοκάκια. Καντούνια, που τα λέμε, με πλάκες- γουλιά που τα λέγαμε. Αλλά, δεν τα φτιάξανε σωστά μετά και καλύτερα που μπορούσαν. Τα φτιάξανε μετά τα σπίτια κολλητά και με πλάκες. Ε, μετά, με τον Τρίτση, ευτυχώς, βάλανε τα κεραμίδια.’ Μαρία, 78 ετών, Ληξούρι.

Η Ρένα που είναι από το Αργοστόλι συγκροτεί μια αφήγηση στην οποία διαπλέκεται έντονα το παρόν με το παρελθόν μέσα από συνεχείς συγκρίσεις, που εστιάζουν, κυρίως, στις αλλαγές στο χώρο. Αντιπαραβάλλοντας το ‘παλιό’ με το ‘νέο’, το ‘τότε’ με το ‘τώρα’, προσπαθεί να δημιουργήσει ένα νοηματικό πλαίσιο στο οποίο θα ταξινομηθούν χρονικά τα γεγονότα και θα γίνουν περισσότερο κατανοητές οι αλλαγές (Stewart K.:1988: 227).

Τη συνάντησα πρώτη φορά στο σπίτι της για τη συνέντευξη. Μου είχαν προτείνει να μιλήσω ειδικά μαζί της, καθώς τη θεωρούσαν ‘παλιά’, ‘αυθεντική’ και ‘γνήσια’ Αργοστολιώτισσα. Είναι 74 χρονών και μένει σήμερα μόνη της σε μια μικρή μονοκατοικία όπου πληρώνει νοίκι. Πριν τη συναντήσω με είχαν πληροφορήσει ότι η Ρένα και η οικογένεια της ήταν από εκείνους που κάθε άλλο παρά ωφελήθηκαν από το σεισμό,

οπότε η δική της διαδρομή ακολουθεί μίαν αντίστροφη πορεία από αυτή του Διονύση. Ο πατέρας της ασχολιόταν με το εμπόριο και είχαν μια καλή θέση στην αγορά και στην τοπική κοινωνία, χωρίς, ωστόσο, να ανήκουν στις μεγάλες 'αρχοντικές' οικογένειες. Μετά το σεισμό, όμως, τα πράγματα για την οικογένεια της άλλαξαν .

'Μεγάλη καταστροφή ήταν αυτό. Για αυτό και φοβάμαι σήμερα με το σεισμό. Ήμασταν εμείς εδώ όλο με τους σεισμούς, παιδάκι μου. Αλλά και τώρα να τα δω, δεν πολυφοβάμαι και τόσο, γιατί όλα αυτά τα καινούργια τα φτιάξανε με τσιμέντα και είναι αντισεισμικά. Και έτσι και ο πατέρας μου, έφτιαξε σπίτι και νοίκιασε μια γη- δεν την αγόραζε κάλλιο και έμεινα τώρα χωρίς σπίτι! Πεταμένα λεφτά! Τέλος πάντων. Ε, και γίνηκε η ανοικοδόμηση και φτιαχνότανε το Αργοστόλι. Συνηθίσαμε . Έπεσε και μια βόμβα στην αγορά...Τώρα τα μπέρδεψα, αυτό ήτανε που ρίξανε οι Ιταλοί με την Κατοχή!. Αλλά, και πάλι, όλα γκρεμιστήκανε στην αγορά και ύστερα τα βλέπαμε και συνεχίζαμε. Καθαρίσαμε λιγάκι τους δρόμους. Ε, μετά τέλειωσε και η οικοδομή και καθένας το είχε πάρει απόφαση ύστερα. Τί να κάνουμε;.. Εμένα δε μου αρέσουνε και πολύ εκείνες οι ανέσεις. Στο σπίτι μας είχα επτά δωμάτια. Από κάτω είχαμε κατώι και είχαμε βαρέλια με κεφαλοτύρια, ωραία, πολύ ωραία. Πού να τα βρεις τώρα!'

Τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά, υπήρχαν πολλά σπίτια διώροφα, τα οποία ανήκαν στις πιο εύπορες οικογένειες, αλλά και σε οικογένειες που είχαν συγκεντρώσει με μεγάλες δυσκολίες τα χρήματα για να φτιάξουν ένα διώροφο σπίτι. Το διώροφο σπίτι αποτελούσε ένα κεντρικό σύμβολο τάξης, καθαριότητας και 'νοικοκυροσύνης'. Όπως παρατηρούσε και η Ελπίδα για το προσεισμικό της σπίτι :

Ήτανε ωραίο σπίτι, ψηλό, με σαλόνι, με κρεβατοκάμαρες, τραπεζαρία, κουζίνα. Ήταν ωραίο και για αυτό το σπίτι τον πήρα τον άντρα μου. Γιατί εγώ, είχαμε σπίτι μεγάλο, αλλά δεν ήτανε έτσι ας πούμε και είχα ψηθεί για σπίτι. Και πολλές φορές, αν είχαμε σπίτι, αν είχαμε σπίτι,, θα παντρευόμαστε καλύτερα. Γιατί, θα φαινόμαστε. Και για αυτό το σπίτι τότε πήρα. Τέλοσπάντων, δόξα σοι ο Θεός! Και εκείό δεν το χάρηκα! Και ύστερα λέω- δυόμισι χρόνια ήμουνα εδώ- που... και έλεγα 'όλα μάταια είναι' είπα τότε 'όλα μάταια', λέω για το σπίτι είπα να τον πάρω, και όλα μάταια είναι. Αλλά, εκείνο ήτανε παλάτι!, ψηλό! Το κατώι μεγάλο! ....είχε το μπαλκόνι του, ήταν ωραίο σπίτι! ήτανε μεγάλο και είχαμε και αυτό ότι ήταν το κατώι και είχαμε όλα τα πράγματα. Και απάνω ήταν το σπίτι καθαρό, μόνο με τα του σπιτιού. Ενώ, εμείς τώρα, έχουμε αποθήκες μέσα στα σπίτια.' Ελπίδα, 83 ετών.

Ας δούμε, όμως, πώς συνεχίζει η Ρένα την αφήγηση της για τα αντικείμενα που χάθηκαν με τους σεισμούς, για το σπίτι της και τα σπίτια της ανοικοδόμησης:

Όπου και να ρωτήσεις για το εμπόριο του πατέρα μου, για το εμπόριο που είχε, δεν πιστεύω να το είχε κανένας εδώ! Πολλά καλά, πολλά καλά! Πού πήγανε όλα; Χαθήκανε! Ξέρω εγώ; Μας εκλέψανε πάλι, είχα δυο τεντζέρια χάλκινα και μονάχα αυτό το ταψί έμεινε. Ωραία χάλκινα! Μου αρέσουνε τα παλαιά ακόμα. Και μέσα στο σαλονάκι μου που έχω τώρα, εκεί είναι η τραπεζαρία που μας έμεινε. Το σαλόνι το αφήσαμε στη σκηνή, γιατί δε χωρούσε εδώ να το βάλουμε, εδώ, κάτω, που ήρθαμε. Και είχα το σαλόνι, ήτανε ωραίο. Ήτανε παλαιό. Δυο καναπέδες, τέσσερις πολυθρόνες. Μεγάλο το σπίτι: τρία δωμάτια, παράθυρα με τις κουρτίνες, παλαιές. Και ήτανε σε ένα παράπηγμα τα σαλόνια, χαλάσανε οι σούστες και, λέω, άστα να τα ντύσουμε

αργότερα. Αλλά τα κλέψανε. Ήρθανε και μας τα κλέψανε! Όσα εμπόρια κι εγώ άρπαξα. Πολλά πιάτα σπάσανε. Έχω, όμως, το σερβίτσιο της μάνας μου. Της μάνας μου! Που παντρεύτηκε το '20. Εκείνα μου αρέσουν. Αυτά, λοιπόν, ήταν ο σεισμός μας!

Μέσα από την αφήγηση της Ρένας δίνεται η εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε, κυρίως, στις πόλεις της Κεφαλλονιάς το πρώτο διάστημα μετά τους σεισμούς, με τις κλοπές που έκαναν οι ντόπιοι και ξένοι 'πλιατσικολόγοι' ή 'επιτήδριοι'.²⁵

Η Ρένα μιλά και αυτή για το χτίσιμο της 'νέας' πόλης μέσα από συνεχείς συγκρίσεις με το σχέδιο της πόλης πριν τους σεισμούς. Από τη μια, στην αρχή της αφήγησης επιλεκτικά αναφέρεται μόνο στα 'παλαιά' σπίτια, τα χτισμένα σύμφωνα με τη βενετσιάνικη τεχνοτροπία και από την άλλη, τονίζει τη συνέχεια της ιστορίας της πόλης, τη βελτίωση της και τη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας της που τη συμπυκνώνει στην έννοια του 'ωραίου' και του 'πολιτισμένου':

'Αλλά, ό,τι και να μου λες εμένα εκείνα τα παλαιά μου άρεσαν. Εμείς είμαστε στυλ με τους Ιταλούς εδώ. Είχαμε σπίτια ωραία, μωρέ. Τώρα τα κάνανε τα μεγάλα, τα μεγαθήρια, για εκμετάλλευση, για να ζούνε μέσα σε δαύτα. Ενώ παλιά είχανε ωραία σπίτια, τους κήπους μας. Ωραία. Και πηγαίναμε στη γέφυρα περίπατο- στο ωραιότερο μνημείο του κόσμου- και ερχόντανε με τις βάρκες για καντάδες και είπανε πως θα την φτιάξουν, αλλά πού...Σαν τη γέφυρα μας πουθενά! Και κάτω στον

---

²⁵ 'Κρούσματα λεηλασίας είχανε εμφανιστεί στα εγκαταλελειμμένα σπίτια. Όποιος μπορούσε να κυκλοφορεί χωρίς το άγχος του τρόμου, ανάμεσα στα ερείπια, κυκλοφορούσε ανάμεσα σε προκλητικά αφύλαχτους θησαυρούς... Το απόγιομα, πάντως, βγήκε ένας ντελάλης και διακήρυξε μian απόφαση της χωροφυλακής, πως, όποιος συλλαμβάνεται να λεηλατεί, θα τουφεκίζεται. Για μεγαλύτερη, μάλιστα, εξασφάλιση, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία στη ρημαγμένη πόλη μετά το κάθισμα του ήλιου. Η απειλή έφερε καλά τα αποτελέσματα της. Όχι πως έλειπαν οι κλοπές και οι λεηλασίες... Δε νομίζω πως υπάρχει νοικοκυριό ή κατάστημα που να μην το αναστάτωσε 'ξένο χέρι'. Ετούτες οι κλοπές γινήκανε από αδέσποτους μικροκλέφτες των περιστάσεων' (Δεμπόνος Α.:1976 : 128)

Μέτελλα, που έχουν πετάξει το άγαλμα του- αυτός ήταν κακούργος άνθρωπος, εγγλέζος- κάνανε κάτι κτίρια καινούργια. Τώρα πως έχουν πιο πολλές ανέσεις. Θέλουν 'πολυτέλειες'! Μου λέει η ανιψιά μου: 'εγώ θέλω όμορφα και χαρούμενα!' Εγώ, όμως, δεν τις θέλω τις ανέσεις. Έχουν, όμως, φτιάξει ωραία σπίτια και έχουμε μεγάλη οικοδομή. Εδώ, πρώτα από όλα τώρα δεν υπάρχει φτώχεια. Αλλά είχαμε ωραία. Και στο Αργοστόλι και στα χωριά, εκείνα τα ψηλά καμπαναριά... Πάνε...Ωραίο ήταν το Αργοστόλι. Μα δεν υπάρχει πουθενά. Κι ακόμα είναι ωραίο! Εδώ που δεν πεινάει κανείς. Είμαστε Αμερική εδώ! Άλλη φορά καθότανε και δεν ήτανε και όλα τα σπίτια καλά. Χαμόσπιτα. Αλλά, μετά το σεισμό, πέρναγε ο κόσμος, πώς να σου πω, πιο οικονομία. Ήρθανε και πολλοί χωριάτες. Αλλά, ήταν όλο, πιο πολύ, μίρτζηδες που ήρθανε, πώς τους λένε; Δεν καταλαβαίνεις και τι λένε όπως τα μασάνε! Και ήρθαν με ένα μυστρί και βγήκαν πλούσιοι. Μωρέ, σαν κι εμάς δεν υπάρχει πουθενά πολιτισμός! Ούτε και στην Κέρκυρα! Πήγαινε στη Λειβαθώ με τις κυρίες και τα καπέλα τους! Εμείς είμαστε μια φάτσα με τους Ιταλούς, πάντα. Είχαμε ωραία σπίτια. Και λέγανε οι Ισραηλινοί που μας βοήθησαν, ότι τον πλούτο που είδανε στα σπίτια μας δεν τον είδαν πουθενά. Και λέγαμε πως άμα θα ξαναφτιάξουμε σπίτια δε θα ξανακάνουμε τέτοια πράγματα. Τι τα θέλουμε που ήρθαν οι σεισμοί και τα χάσαμε όλα; Λίγα και να τα χαίρεσαι. Τώρα τα χαίρονται, αλλά εμένα η πολυκατοικία δε μου αρέσει. Ε, μετά από το σεισμό, συνηθίσαμε. Μας δίνανε και κάτι αρωγές και είχαμε πάρει λίγο πάνω μας. Παναγία μου, να μην ξαναδώ αυτό το πράγμα εγώ! Γιατί όποιο αυτοκίνητο έρχεται έξω από το σπίτι μου, δεν το αφήνω. Φοβάμαι μην κάνει σεισμό! Να μη σας αξιώσει η τύχη σας να το δείτε!. ' Ρένα, 74 ετών.

Μετά το σεισμό, εκτός από τις οικογένειες που εγκατέλειψαν το νησί, οι κάτοικοι από τα γύρω χωριά άρχισαν να συγκεντρώνονται στις

πόλεις. Μαζί με αυτούς, ήρθαν και πολλοί τεχνίτες από την Ήπειρο και είναι εκείνοι τους οποίους η Ρένα αποκαλεί 'μίρτζηδες'.

Όπως αφηγείται και ο Αγγελοδιονύσης από το Αργοστόλι:

Η ανατροπή των σεισμών με την τοποθέτηση νέων οικογενειών, έφερε νέες ιδέες. Εμφανίστηκαν στο προσκήνιο οικογένειες που δε μπορούσαν να εμφιλοχωρήσουν προηγουμένως . Η δημογραφική αλλοίωση έφερε και την πολιτιστική- η αισθητική, για παράδειγμα, που πρωτοεκφράστηκε στην αρχιτεκτονική. Η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία επιβλήθηκαν και εκεί το νήμα κόπηκε και δεν επανασυνδέθηκε. Βέβαια, μπορεί να μην υπάρχει τίποτα ως κτιριακό στοιχείο, αλλά δεν έχει σπάσει τελείως ο κρίκος. Επανασυγκολήθηκε με άλλη μορφή. Για κάποιες αιτίες η λέξη 'Κεφαλονίτης' είναι σαν ιδεολόγημα, εκφράζει ιδιοσυγκρασία, όχι τοπογραφία. Μέσα, τα σπίτια έχουν κάπως το κεφαλονίτικο, η έφεση για μελέτη, η μουσική, το τραγούδι. Βέβαια, και το χιούμορ που ούτε οι Κερκυραίοι ούτε οι Ζακυνθιοί. Άλλωστε, όπου υπάρχουν βράχια, δεν καλλιεργούνται σιτηρά, αλλά πνεύμα. Εδώ, πρέπει να βρεις τρόπους να αποδώσει το μυαλό. Η εφευρετικότητα. Πρέπει να δώσεις λύσεις στα προβλήματα. Πιστεύω ότι όποια άλλη κοινωνία θα είχε κλονιστεί. Εδώ αντέξαμε. Άλλωστε, οι άνθρωποι είναι που μένουν και συνεχίζουν'.

Τόσο ο Αγγελοδιονύσης όσο και η Ρένα, σχολιάζοντας τις αλλαγές στον αρχιτεκτονικό χώρο που σηματοδοτούν και την έναρξη σημαντικών κοινωνικών μεταβολών, αναζητούν και επινοούν τις συνέχειες εκείνες που συγκροτούν μια ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα. Η Ρένα αναφέρεται στον 'πολιτισμό' και το 'ωραίο' και ο Αγγελοδιονύσης σε μια ταυτότητα που συγκροτείται στη βάση ενός

‘ιδεολογήματος’ και μια ιδιαίτερης ‘κεφαλονίτικης ιδιοσυγκρασίας’ που δεν αλλάζουν στο χρόνο. Χρησιμοποιώντας έννοιες όπως η ‘εφευρετικότητα’ αλλά και το ‘χιούμορ’ επενδύει στους ανθρώπους μέσα από τους οποίους ‘επανασυγκολλήθηκε με άλλη μορφή ο κρίκος’ και επινοεί ‘εναλλακτικούς’ τρόπους διαπραγμάτευσης της ταυτότητας και κατασκευής της διαφοράς. Έτσι, η ταυτότητα παρουσιάζεται ως ‘αποτέλεσμα μιας επιλεκτικής και επινοητικής δράσης’ (Παπαταξιάρχης Ε.:205) στα πλαίσια της οποίας εννοιολογείται ο εαυτός και όπου μεταβολή και συνέχεια δεν αλληλοαποκλείονται αλλά συνδέονται άμεσα.

Συνεχίζοντας την αφήγηση της, η Ρένα δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις αλλαγές που πραγματοποιούνται στο οικονομικό πεδίο, καθώς, μετά το σεισμό οι ντόπιοι σταδιακά στράφηκαν σε νέες οικονομικές δραστηριότητες: στα οικοδομικά έργα και στον τουρισμό.

‘Πολλά λεφτά! Αφού μετά τους σεισμούς, δουλεύει η οικοδομή και έχουμε και τουρισμό’. Ρένα, 74 ετών.

Όπως σχολιάζει και ο Δημήτρης που ήταν αγροφύλακας στην περιοχή του Αργοστολίου:

‘Όλοι πέρασαν στον τουρισμό και την πολυτέλεια. Πριν, η ζωή των ανθρώπων ήταν η αγροτική, εδώ στο Αργοστόλι και στα χωριά. Εγώ, αν με ρωτάς το πιο σημαντικό πράγμα που θυμάμαι πριν τους σεισμούς, αυτό είναι η εργατικότητα της αγροτιάς! Έβλεπες και κατεβαίνουν οι χωριάτες και οι χωριάτισσες με ξύλα στο κεφάλι να πάνε στους φούρνους για να πάρουν ψωμί. Καταγίνονταν στη γεωργία. Από το Αργοστόλι ζούσαν τα χωριά τότες. Μαζεύαν τις ελιές. Δεν αφήναν κουκουνάρι να πάει χαμένο! Τώρα στα χωριά τα έχουν εγκαταλείψει.

Στην περιοχή γενικότερα. Για πολλά πράγματα λέω ότι καλύτερα ήταν προσεισμικά. Κατέβαινες κάτω και άκουγες το σφυρί να δουλεύει και πήγαινες να φτιάξεις τα εργαλεία σου. Τώρα, τίποτα δεν υπάρχει....'

Στο τέλος, η Ρένα μιλά με νοσταλγία για τη γειτονιά της που άλλαξε και μαζί με αυτή για τους ανθρώπους τους ' παλαιούς' με τις 'παλαιές' συνήθειες που χάθηκαν.

'Και η γειτονιά μου ήταν όμορφη, πολύ! Τα σπιτάκια μικρούτσικα, εκτός από τα πλουσιόσπιτα σαν το δικό μας. Πού τα μεγαθήρια τα σημερινά! Μαζευόμασταν το βράδυ έξω στην αυλή όλες με τις καρέκλες μας και λέγανε οι γριούλες οι γειτόνισσες ιστορίες. Κάθονταν στο πωρί της πόρτας και οι παλαιές λέγανε ιστορίες, πράγματα παλαιά. Οι άνθρωποι ήταν πιο γνήσιοι τότε. Πιο τίμιοι! Σου έλεγε κανείς μια κουβέντα και την πίστευε. Ήτανε αγνοί άνθρωποι. Ήξερα ποιος είναι ο ένας και ο άλλος. Τώρα, από τους σεισμούς και μετά, γίναμε 15.000 φυλές και είναι όλο απατεωνιά. Ήμασταν πιο δεμένοι. Πολύ! Τώρα βγαίνουμε και είναι μια πολυκατοικία. Και ήρθανε καινούργιοι τώρα και ήρθε η κυρία και με χαιρέτησε- δε μπορώ να πω- Πολύ καλή κυρία, Ληξουριώτισσα. Αν και δεν είναι και πολύ καλοί άνθρωποι οι Ληξουριώτες. Αλλά, αν μου τύχει τίποτα; Δεν έχω πάει ποτέ στο σπίτι της. Είμαστε απόξενοι. Τελείως! Τότε ήταν δεμένοι. Έλα, κουμπάρα να πιούμε καφέ' και καθόμασταν έξω στην αυλή με τις παλαιές. Ήμασταν ενωμένοι. Μαγειρεύαμε και ωραίο φαγητό. Τώρα που χάσαμε και την κυρά Χριστίνα...Μου φαίνεται και ότι η οικογένεια πιο δεμένη ήταν εκείνα τα χρόνια, πριν τους σεισμούς'

Οι αυλές και οι κήποι στους οποίους αναφέρεται και σε άλλα σημεία στην αφήγηση της αποκτούν μια συμβολική ισχύ, καθώς

περιγράφονται ως έμφυλοι χώροι, χώροι οικειότητας και συγκέντρωσης των γυναικών (βλ. και Bahloul J.:1992: 41-42). Ωστόσο, σήμερα, σε αντίθεση με το χώρο της γειτονιάς με τα σπιτάκια τα χαμηλά και τους κήπους ,υπάρχουν τα 'μεγαθήρια' που συμβολίζουν την αποξένωση και τη δυσκολία στην επικοινωνία.

Στο ίδιο μοτίβο κινούνται και οι αφηγήσεις του Δημήτρη και του Διονύση που αναφέρονται στις σχέσεις συγγένειας και στις σχέσεις των ανθρώπων σε χώρους περισσότερο ανδροκρατούμενους , όπως στις ταβέρνες.

'Έπαψε να υπάρχει σεβασμός. Να χαιρετάνε οι άνθρωποι. Τότε, ακόμα και οι άρχοντες -δεν έρχονταν, βέβαια, στις ταβέρνες που σήμερα χάθηκαν και αυτές και τις νοσταλγώ- αλλά σε χαιρετούσαν. Ήταν καλός κόσμος. Και έρχονταν και στις δουλειές, ακόμα και οι άρχοντες. Μα, τώρα, πιστεύω, δεν υπάρχει και κανένας γνήσιος Αργοστολιώτης. Ήρθαν όλοι από τα χωριά.' Δημήτρης, 93 ετών, Αργοστόλι.

Όπως σχολιάζει και ο Διονύσης :

'Πριν το σεισμό, όμως, υπήρχε η οικογένεια, οι δεσμοί, η συγγένεια, υπήρχε η αγνότητα και οι φιλίες. Μετά, αυτό έπαψε να υπάρχει'. Διονύσης, 74 ετών, Ληξούρι.

Αφηγήσεις από τα χωριά της νοτιανατολικής Κεφαλλονιάς

Η Κατερίνα είναι σήμερα 85 χρονών. Κατάγεται από τη Σκάλα, παντρεύτηκε και έζησε σε ένα ορεινό χωριό -τον Ασπρογέρακα- και μετεγκαταστάθηκε με την οικογένεια της μετά τους σεισμούς στον Πόρο. Για τους κατοίκους των ορεινών χωριών της νοτιοανατολικής Κεφαλλονιάς το συμβάν του σεισμού συνδέεται στη μνήμη με μια απόφαση: την απόφαση να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να μετακινηθούν προς τη θάλασσα. Στην περίπτωση τους, οι αρωγές δόθηκαν από το κράτος με τον όρο να φύγουν από τους παλιούς τους οικισμούς. Η μετεγκατάσταση και η ανοικοδόμηση σε έναν καινούργιο τόπο, σήμαιναν για αυτούς μια σειρά από αλλαγές. Η οικογένεια της Κατερίνας ήταν μια από τις τελευταίες οικογένειες που πήγαν στον Πόρο, καθώς ο σύζυγος της- όπως μου είπαν άλλοι πληροφορητές- ήταν από αυτούς που αντιστέκονταν στην ιδέα της συγχώνευσης και εγκατάλειψης του χωριού. Η Κατερίνα σχολιάζει τις αλλαγές που έφερε ο σεισμός με την αλλαγή του χώρου, τις αλλαγές στον τρόπο ζωής, την οικονομία και τις σχέσεις των ανθρώπων.

...Εμείς μετά από δέκα χρόνια φτιάξαμε σπίτι. Είχαμε φτιάξει μια μεγάλη μπαράκα με πέντε δωμάτια και μέναμε ώσπου να μπορέσουμε να φτιάξουμε σπίτι να μπούμε μέσα. Αφού φτιάξαμε σπίτι αρχίσαμε να μαζευόμαστε.. Εμείς μείναμε στο χωριό. Όχι μόνο εμείς, αλλά και όλος ο κόσμος. Πολλοί, όμως, φύγανε και πήγαν στην Αθήνα, στην Πάτρα, όπου είχανε οικογένειες. Αλλά εμείς δεν είχαμε πάει πουθενά. Μείναμε εκεί, στον Ασπρογέρακα.. Στον Πόρο τότε ήταν μόνο δυο σπιτάκια εξοχικά σε αυτούς που είχανε χτήματα. Εμείς είχαμε ένα μεγάλο χτήμα με σταφίδα που την είχαμε δώσει και την καλλιεργούσαν δυο οικογένειες και αργότερα το κράτος εφρόντισε να δώσει αρωγές και να φτιάξουμε αρωγές και να φτιάξουμε σπίτια, αλλά σε μέρη που να είναι κατάλληλα. Εμείς θέλαμε να έρθουμε εδώ, γιατί ο κόσμος

φοβόντουσαν. Είχε πει το κράτος ότι εκεί είναι στέρεο το έδαφος γιατί δεν είχαν πέσει αυτά τα δυο σπιτάκια. Είπαν πως είναι στέρεο, είναι παραλία, πως θα αξιοποιηθεί το χωριό και θα γίνει πολύ καλύτερο, θα γίνει λιμάνι και ο κόσμος θα ζήσει πιο άνετα, πιο καλά και έτσι, δε μας δώσανε στα παλιά μας τα χωριά, στα Αννινάτα, στον Ασπρογέρακα και κατεβήκαμε στον Πόρο. Εκεί μας δώσανε αρωγές. Κατεβήκαμε εμείς το '70. Ναι, αργήσαμε, γιατί μείναμε στο χωριό. Γιατί είχαμε το μαγαζί και δε μπορούσαμε να φύγουμε. Ο κόσμος ακόμα δεν είχε φύγει από τις μπαράκες και αρχίσανε σιγά σιγά όταν έδωσε το κράτος αρωγές να φτιάχνουνε σπίτια να ταχτοποιούνται. Κι όταν είδαμε ότι άρχισε να φεύγει όλο το χωριό, όλη η περιφέρεια, Ασπρογέρακας, Κορνέλο, φύγανε όλα τα χωριά και κατεβήκανε στον Πόρο, τότε αναγκαστήκαμε να κατεβούμε κι εμείς στον Πόρο- γιατί από το μαγαζί μπορούσαμε να συντηρηθούμε- και κατεβήκαμε το 1970. Φτιάξαμε τότε το μαγαζί και αρχίσαμε να ταχτοποιούμαστε εδώ στον Πόρο. Στον Πόρο φτιάξανε όλοι σχεδόν τα σπίτια τους και είχαν κατέβει και από τα τρία χωριά. Και όχι μόνο και από τα τρία χωριά, αλλά και από Τζανάτα όσοι θέλανε. Τότε, όμως, όλοι θέλανε, γιατί δεν τους έδινε το κράτος να φτιάξουνε στα παλιά τους τα χωριά. Στην Αγία Ειρήνη δίνανε, αλλά οι περισσότεροι ήταν να πάρουνε αρωγή στον Πόρο, γιατί ίσως ήταν καλύτερα μελλοντικά. Κι έτσι, έγινε ο Πόρος. Επεράσανε αρκετά χρόνια, δύσκολα χρόνια, για να έρχεται καράβι, να φτιάξουν λιμάνι. Στην αρχή έκανε συγκοινωνία με καΐκια και πηγαίνανε απέναντι στην Κυλλήνη και έφευγε πολύς κόσμος και πήγαινε και εργαζόντουσαν στην Κυλλήνη στα χτήματα. Εμείς είχαμε το μαγαζί και καθίσαμε εδώ στον Πόρο. Αλλά, οι άλλοι, φροντίζανε και πηγαίνανε στα χωριά τα παλιά και φροντίζανε τις περιουσίες τους και μαζεύανε ό,τι εισοδήματα μπορούσανε, ειδικά το λάδι, τις σπορές. Τότε παρατήσανε να σπέρνουνε σάρι και τα ρέστα, γιατί φεύγανε όλος ο νέος κόσμος,

άλλος να πάει στην Αμερική, άλλος στην Αθήνα και έφυγε πολύς κόσμος και μείνανε σχεδόν οι ηλικιωμένοι. Οπότε, στέλνανε και τα παιδιά τους και έτσι ζούσανε οι ηλικιωμένοι και δεν πήγαιναν να καλλιεργούν περιουσίες. Αλλά, είχαμε συνηθίσει το χωριό μας και μας έλειπε. Μας έλειπε το χωριό μας,, μας έλειπε το σπίτι μας, γιατί εκεί είχαμε τα ζώα μας. Ο καθένας μας, επειδή ήταν χωριό, είχε και τα ζώα του, είχε την κασίκα του, το γαϊδουράκι του, τις κότες, τα κουνέλια και μπορούσε να συντηρηθεί και με αυτά που είχε στο σπίτι του. Αλλά όταν έφυγε όλος ο κόσμος, τότε αναγκαστήκαμε να κατεβούμε κι εμείς το 1970 και παρατήσαμε ό,τι είχαμε και κατεβήκαμε στον Πόρο'.

Στην αφήγηση της Κατερίνας διακρίνουμε μια ασάφεια στον τρόπο που μιλά για το ζήτημα της μετεγκατάστασης. Δηλαδή, στο κατά πόσο ήταν μια επιλογή ή κάτι που επέβαλλε το κράτος. Γενικότερα, οι άνθρωποι σήμερα έχουν μια σύγχυση γύρω από το θέμα, πράγμα που δείχνει τη μεγάλη αναστάτωση που υπήρχε τότε. Ας δούμε, όμως, πώς διαπραγματεύονται το θέμα αυτό στις αφηγήσεις τους κάποιοι άλλοι πληροφορητές.

Ο Μεταξάς, είναι από ένα μικρό ορεινό χωριό, τον Αφραγιά. Το χωριό του κρίθηκε ακατάλληλο λόγω των κατολισθήσεων των βράχων. Η οικογένεια του ήταν μια από τις πρώτες που μετεγκαταστάθηκαν στον Πόρο:

'Στην αρχή δεν ήξερε ο κόσμος. Πραγματικά ήταν και οι βράχοι και είδαμε τα γεγονότα με τους βράχους και ο κόσμος ήθελε να φύγει στον Πόρο. Το σκεπτικό ήταν τότε όπου πάνε οι πολλοί. Μετά, το χωριό ερήμωσε. Εμείς θέλαμε κιάλας να πάμε στον Πόρο για να μη μας πάρουν το κτήμα που το απαλλοτριώνανε. Τότε ο νόμος μας υπεράσπιζε όπου θέλουμε μέσα στο χτήμα μας να κρατήσουμε για οικόπεδο. Ενώ,

οι άλλοι που δεν είχαν, ήταν κατά σειρά Δεν ήταν κάποιος από το χωριό που να μην ήθελε να φύγει, γιατί δε δικαιούνταν αρωγή να χτίσει. Και να ήθελε, δε δικαιούνταν. Το κράτος δεν παραχωρούσε. Αλλά, κανένας δεν ήθελε. Το θυμάμαι, κανένας, γιατί από το κράτος είχε απαγορευτεί η στέγαση στο μέρος εκείνο, στα χωριά που ήταν ακατάλληλα λόγω των βράχων. Δεν είχαμε επιλογή, δεν είχαμε χώρο να φτιάξουμε πιο κοντά στο χωριό μας'.

Και στη συνέχεια, ο Μεταξάς μιλά για την διαχείριση των ευκαιριών στο ζήτημα των αρωγών:

‘τότε αρωγές πήραν και αυτοί που να το πω δε δικαιούνταν. Το κράτος έδινε τότε σε κάθε οικογένεια. Σε κάθε οικογένεια. Δε μπορούσε κανένας να πάρει, έστω και αμοίραγα να είχε παιδιά, να πάρει αρωγή. Αλλά επειδή ο βουλευτής ήταν από εδώ από την περιοχή, έκανε έναν ελιγμό και έδωσε. Είπε ο βουλευτής στους προέδρους τότε να πουν στον κόσμο να κάνουν αιτήσεις για αρωγές. Όλοι ανεξαιρέτως. Αλλά είπαμε, ή τα προσωπικά ή δεν ήσουνα φίλος, δεν ήσουνα της αρεσκείας τους, σε παραγκώνιζαν. Τα συνηθισμένα. Πήρανε πολλοί αρωγές. Μπορώ να σου πω από τον Ασπρογέρακα που ήταν ο βουλευτής πήραν και οι γάτες! Ήταν σε κάθε οικογένεια πέντε ή έξι άτομα και πήραν όλοι, ενώ μία δικαιούνταν. Σε άλλα χωριά, μία αρωγή. Υπήρχαν άνθρωποι που ζημιώθηκαν και μπορώ να σου πω και εμείς. Γιατί τα αμπέλια εδώ ήταν προσοδοφόρα., δηλαδή ήταν αποδοτικά. Και καταλαβαίνετε, δεν είχαμε και αλλού και μας πονούσε. Αλλά, δε φέραμε αντίρρηση. Ήτανε πολλοί που δε θέλανε. Αλλά, πώς θα γίνει; Τέτοια υπήρχαν. Δεν υπήρχε η κατανόηση, αφού το κράτος μας μετακόμισε να πάμε σε πιο ασφαλές μέρος. Αλλά που είχαμε τα χωράφια μας; Αλλά πώς να γίνει; Να χτιστούν στον αέρα; Από άλλα χωριά, να ποιες ήταν οι

αβάντες: όσοι ήτανε του βουλευτή ή του προέδρου, πήραν και μια αρωγή στον Πόρο και χτίσανε. Δηλαδή, και αυτοί που το χωριό τους δεν ήταν ακατάλληλο, είχαν δικαίωμα και πήραν αρωγή και έχτισαν και εδώ. Πιστεύω, δηλαδή είναι σίγουρο, ότι όσοι δεν ήταν του βουλευτή αντιδρούσαν. Έμπλεκε και η πολιτική και δεν το έβρισκαν κιόλας και λογικό. Δεν ξέραμε και την εξέλιξη εδώ. Να πάμε να χτίσουμε στην ερημιά; Αλλά, η ωφέλεια ήταν για όλους. Πως μου πήρε ένα κομμάτι γη! Μα που ωφελήθηκα κιόλας, γιατί έχτισα εκεί και σήμερα έχει λάβει τεράστια αξία από ό,τι ήταν. Αν ξέραμε την εξέλιξη του Πόρου, θα έρχονταν και από άλλα μέρη της Κεφαλλονιάς. Υπάρχουν δουλειές, θα βρει και ο πιο φτωχός και τώρα υπάρχει και ο τουρισμός. Ή αλλαγή είναι τεράστια. Σπίτια δεν είχαμε και σπίτια αποχτήσαμε. Πραγματικά σπίτια. Λέμε, σπίτι για να ζήσει ο άνθρωπος σαν άνθρωπος. Ο σεισμός ήταν σωσμός διότι όλος ο κόσμος έφτιαξε σπίτια, ωραία, εκσυγχρονισμένα, άλλαξε τη ζωή, πήρε άλλη τροπή η ζωή με το σεισμό.’ Μεταξάς, 79 ετών Αφραγιάς – Πόρος.

Κάποιοι, όμως, πήραν την απόφαση να μείνουν στο χωριό τους . Η Αφροδίτη μένει σήμερα μόνη της στο μοναδικό σπίτι που υπάρχει σε ένα μικρό ορεινό χωριό, το Κορνέλο. Η ίδια κατάγεται από το Μοναστηράκι, αλλά μετά το σεισμό παντρεύτηκε και με το σύζυγο της αποφάσισαν να μην φτιάξουν σπίτι στον Πόρο.

‘Από το’ 59 μείναμε εδώ. Μόνοι μας το φτιάξαμε το σπίτι. Πού να φύγουμε να πάμε; Δε μπορούσαμε να φύγουμε, γιατί είπαμε να μείνουμε να δουλέψουμε στου καθενός τα χωράφια και να μορφώσουμε τα παιδιά μας. Και βγάλανε και τα τρία το λύκειο και μάθανε κομπιούτερ και μάθανε γράμματα και σπουδάσανε. Πηγαίναμε μεροδούλι σε όλα τα χωράφια αυτών που έφυγαν στον Πόρο. Περάσαμε

δύσκολα χρόνια. Είπα του γέροντά μου να πάμε στη Λειβαθώ υπηρέτες, αλλά δεν ήθελε. Όπου και να πας, είσαι υποχρεωμένος να είσαι υπηρέτης στου αλλουνού το χωράφι, στο σπίτι. Τουλάχιστον εδώ είμαι στο σπίτι μου, με τα παλιόρουχα μου.' Αφροδίτη, Κορνέλο.

Ο Βασίλης που ήταν από τον Ασπρογέρακα, όπως και η Κατερίνα, σχολιάζει την απόφαση της οικογένειας του και κρίνοντας τη από τη θέση του σήμερα, θεωρεί ότι ήταν η πιο σωστή. :

'Οι δικοί μου θέλανε να φύγουνε. Θέλανε, ναι. Γιατί εμείς εδώ πιο πάνω έχουμε και περιουσία. Οι περισσότεροι, όμως, δε θέλανε. Όχι. Δε θέλανε να μετακινηθούν, να φύγουν από εδώ από τις περιουσίες τους. Γιατί, είχανε συνηθίσει. Αλλά στο γενικό σύνολο, όπως τα είδαμε, βλέπουμε σήμερα, ήτανε ευχής έργο που ο Γεράσιμος ο Μεταξάς δεν άφησε να πάνε αρωγές εκεί πάνω. Δεν άφησε. Κανέναν! Όποιος και να ήθελε να φτιάξει αρωγή, εκεί πάνω δεν έδ., δεν τον άφηνε να πάει. Ήθελες να φτιάξεις σπίτι εκεί πάνω, τα έξοδα δικά σου. Για αυτό σας είπα προηγουμένως ότι ο σεισμός, μπορεί να σκότωσε ορισμένους ανθρώπους, αλλά ήταν σωσμός!. Γιατί φτιάξανε σπίτια εδώ πέρα, πήρανε οικόπεδα, εδώ, στον Πόρο. Οι πιο πολλοί δε θέλανε να παρατήσουν το πατρίο έδαφος, να παρατήσουν τα σπίτια εκεί πέρα και τα λοιπά και τις περιουσίες και να φύγουνε από τις ρίζες. Αλλά, από μια άλλη πλευρά, είπα και πάλι, ο σεισμός ήτανε σωσμός, γιατί ήρθαμε εδώ πέρα και φτιάξαμε σπίτια ωραία και έχουμε και τα εκμεταλλευόμαστε με τον τουρισμό και βγάζουμε λεφτά. Τότε τα σπίτια τα φτιάχνανε, μέσα σε ένα σπίτι έμενε: το αντρόγυνο, τα παιδιά, συγγενείς, ο γαίδαρος, η κατσίκα, η κουζίνα, όλα και από πάνω έμπαζε τον αέρα. Όμως, δε θέλανε να έρθουν ο κόσμος και ο μακαρίτης ο Γεράσιμος ο Μεταξάς επέμενε και δεν έδινε άδεια να φτιάξουν σπίτια εκεί πάνω.

Παρά τους λέει, στον Πόρο! Και έκανε την απαλλοτρίωση εδώ πέρα και ήταν ευχής έργο που το έκανε αυτό. Γιατί αν φτιάχνανε σπίτια εκεί πάνω, τι θα κάναμε; Όπως και σε άλλα χωριά, τί θα κάνανε; Θα λαλούσαν κουκουβάγιες μέσα. Γιατί εδώ τουλάχιστον γίνεται μια εκμετάλλευση. Μπορείς να βγάλεις δέκα φράγκα..' Βασίλης 75 ετών, Ασπρογέρακας- Πόρος.

Η Παναγιώτα είναι από τα Τζανάτα. Δηλαδή, από ένα από τα χωριά στα οποία, αν και δεν κρίθηκαν ακατάλληλα για να ξαναφτιαχτούν, δόθηκαν επιπλέον αρωγές προκειμένου να εγκατασταθούν οι κάτοικοι τους και στον Πόρο. Η οικογένεια της είχε έναν από τους νερόμυλους της περιοχής. Η Παναγιώτα μιλά για τις διπλές αρωγές και για την απόφαση τους να μην δεχτούν να πάρουν τη δεύτερη αρωγή.

'Για να φτιάξουμε τα σπίτια, μας έδωσε το κράτος αρωγή. Αρωγή τη λέγανε. Σε μας δώσανε διπλή αρωγή. Τότε είπανε με τη δεύτερη αρωγή που δώσανε στη μάνα μου να πάμε και στον Πόρο, αλλά δεν ήθελε ο πατέρας μου. Πού να...δεν είχαμε και ανθρώπους να πάμε στον Πόρο. Πού να παρατήσεις ό,τι είχες; Και μεγάλη οικογένεια...Θα ήταν, βέβαια, τώρα πιο καλά να είχαμε εκεί σπίτι. Στα Τζανάτα φύγανε ορισμένοι για τον Πόρο. Ήτανε πολλοί. Τους δίνανε και για τον Πόρο γιατί θέλανε να τον φτιάξουνε. Σε εκείνους δώσανε παραπάνω γιατί θα έφτιαχναν επαγγελματικά σπίτια. Όσοι δεν είχανε σπίτια τα φτιάξανε. Στο χωριό ήταν δυο τρεις που πήρανε και στον Πόρο. Αλλά αυτοί δεν είχαν θεού κατάντια και βρέθηκαν με σπίτι. Όλοι, όμως, ζημιώθηκαν. Άλλος έχασε το σπίτι του και πώς να το φτιάξει μετά με αυτό που του δίνανε; Για εμάς ήταν μεγάλη δυστυχία. Χάσαμε και το μύλο, ήμασταν

μεγάλη οικογένεια, οχτώ παιδιά και δουλεύαμε σε ξένα χωράφια, μαζεύαμε ξένες ελιές'. Παναγιώτα 78 ετών Τζανάτα.

Η Ελπίδα ήταν και αυτή από τον Ασπρογέρακα , όπως και η Κατερίνα και ο Βασίλης. Τρία χρόνια πριν από τον σεισμό παντρεύτηκε και πήγε να ζήσει σε ένα άλλο χωριό, τα Θηράμονα. Η ίδια σχολιάζει διαφορετικά την απόφαση των συγχωριανών της και της οικογένειας του αδερφού της να μετεγκατασταθούν από τον Ασπρογέρακα στον Πόρο και δίνει μια διάσταση διαφορετική, καθώς οι μνήμες της μέσα από την περιγραφή του φυσικού χώρου του χωριού, συγκροτούν όψεις της κοινωνικής ιστορίας (βλ. Bahloul J.:1992)

'κακώς εκάνανε και φύγανε από το χωριό μας !!!- είχαμε ένα αρχοντοχώρι! Που, σου λέω, αφού το λέγανε το μικρό Αργοστολάκι. Ναι, γιατί είχε όλο μορφωμένο κόσμο και μαζί και μαζί με τον μορφωμένο κόσμο μορφωνότανε και ο άλλος. Εμείς και τον περίπατο μας και τις επισκέψεις μας και τα πάντα. Τότε, δεν ξέρω. Φοβηθήκανε; Ο αδερφός μου δεν ήθελε, δεν ήθελε ο αδερφός μου. Και δεν είχε φτιάξει και σπίτι! Και του δώσανε ένα οικόπεδο σε ένα βράχο που έφτιαξε ο γιος του αργότερα και του στοίχισε πολύ να το φτιάξει. Αλλά, τέλοσπάντων, ο αδερφός μου δεν ήθελε ούτε να το φτιάξει! Ήτανε σου λέω αρχοντοχώρι το χωριό μας,, αρχοντοχώρι! Όπου και να πήγαινες, έβλεπες μορφωμένο κόσμο. Κατάλαβες; Αστυνομία εκεί, όλα τα πάντα εκεί. Πιο πολιτισμένος ήτανε ο Ασπρογέρακας. Πιο πολιτισμένος ήτανε. Είχε αρχοντοοικογένειες. Οι Πεντογαλαίοι, οι Μαριαίοι, οι Ασπρογερακαίοι, οι Τραυλαίοι. Όλοι αρχοντόσογα. Όλοι αρχοντόσογα! Ήτανε και εργατικοί άνθρωποι, δεν ήτανε, αλλά μαζί με αυτούς μορφωνότανε και ο κόσμος, παιδί μου.. Ήτανε, συμβολαιογράφος του χωριού, δάσκαλοι, γιατροί. Τα πάντα, τα πάντα, μέσα από το χωριό,

μορφωμένοι. Δεσπότη είχε βγάλει, καπεταναίοι.. Σου, λέω, ό,τι ήθελες το είχε μέσα. Τώρα τίποτα από το χωριό μου. Επήγα σήμερα με το γιο μου, αλλά τί να δεις τώρα! Τι να δεις;! Εθυμήθηκα την πρασινάδα και δέντρα που είχε, τα έχει. Τώρα, και ο Πόρος που φτιάχτηκε είναι μια πολιτειούλα, δεν είναι χωριό. Πως φτιάξανε εκεί ένα σπιτάκι και ζούνε... Αλλά το χωριό ήταν ωραίο. Η διαφορά που βλέπω είναι ότι τώρα, έχει γίνει μια απλότητα. Πιο απλότητα. Δεν πολυξεχωρίζεις έναν. Κατάλαβες; Δεν τον πολυξεχωρίζεις. Ετότες ξεχωρίζονταν οι αριστοκράτες. Αυτές οι οικογένειες τα χάσανε και φύγανε. Εφύγανε και μείνανε και νέκρωσε. Ναι μεν μπορεί να έφτιαξε, αλλά δεν είναι εκείνο που ήταν εκείνοι. Έχει ο κόσμος απλοποιηθεί! Δεν έχει αυτό, την αρχοντιά. Πού να δεις στη Σκάλα, στα Χιονάτα, στη Λειβαθώ που ήτανε καπεταναίοι! Και μετά το σεισμό, όλα φύγανε, αρχοντόσογα, αρχοντόσπιτα. Σαλόνια, πράγματα παλαιά. Ω! Πράγματα παλαιά! Όχι εγώ σπίτι μου, αλλά , άλλα να πούμε. Ελπίδα 81 ετών, Ασπρογέρακας-Θηράμονα.

Ο Μεταξάς μιλά κι αυτός για τους 'άρχοντες' της εποχής στην περιοχή του:

Ήταν μέσα στο χωριό οι άρχοντες. Αλλά, αυτοί ήτανε παλαιοί άνθρωποι. Παλαιοί άνθρωποι. Θυμάμαι και στην τάξη μου αριστούχοι. Και το 1936 που έγινε η δικτατορία, ο Σούλης ο Μεταξάς ήταν ιδιαίτερος του δικτάτορα, δηλαδή, ίσον κυβερνήτης. Κι έβαλε λουκέτο στο σχολείο. Και ήταν οι πιο μορφωμένοι. Μετά το σεισμό αυτό άλλαξε. Γιατί πριν υπήρχαν οι άρχοντες που είχαν μια υπεραξία. Τους έβλεπες πιο...οι άλλοι ήταν , ο κόσμος ήταν υπανάπτυκτος. Μετά αυτό άλλαξε. Τί

είσαι, τί είμαι; Και πιο μπροστά, πιο μπροστά ήταν ακόμα χειρότερα. Επί αγγλοκρατίας...Μεταξάς Αφραγιάς- Πόρος.

Ο Σπύρος είναι από τα Θηράμονα. Ήταν ταχυδρόμος στα χωριά της νοτιοανατολικής Κεφαλονιάς και παρακολούθησε, έτσι, τις αλλαγές στην ευρύτερη περιοχή και στο χωριό του. Στην αφήγηση του προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στο κυρίαρχο μοτίβο που παρουσιάζει τον σεισμό ως 'σωσμό' και στις δύσκολες καταστάσεις που δημιούργησε για αυτόν και την οικογένεια του.

Ύκαι άρχισε η Κεφαλονιά, πιστεύω, από τη μια μεριά ο σεισμός κατέστρεψε την Κεφαλονιά τότε, γιατί χαθήκανε πάρα πολλά σπίτια, παλάτια πραγματικά για την εποχή εκείνη, γιατί η Κεφαλονιά ήταν πολύ αναπτυγμένη Αυτά τα είχαν οι πλούσιοι της περιοχής, που είχαν μεγάλες περιουσίες, οι τσιφλικάδες της εποχής εκείνης. Ο Σολωμός, ο Γρηγοράκης ο Βαλεριάνος, αυτοί οι δύο στην περιοχή εδώ του Ελειού. Είχανε χτήματα την εποχή εκείνη στο χωριό, τα οποία τα έπαιρναν οι χωριανοί και τα καλλιεργούσαν και δίνανε το μερίδιο στο αφεντικό. Αυτοί οι περισσότεροι δε ζούσαν εδώ. Ήταν δύσκολα χρόνια και πιστεύω ότι η Κεφαλονιά μετά τους σεισμούς άρχισε να αναπτύσσεται σε άλλον τομέα. Όχι γεωργία περισσότερο, περισσότερο τουρισμό. Άρχισαν τα πρώτα δειλά βήματα στον Πόρο. Και τον πρώτο καιρό που άργησε να φτιαχτεί το λιμάνι, οι κάτοικοι διαμαρτύρονταν. Θυμάμαι, γιατί έμεινα πολλά χρόνια και στον Πόρο, που φυτεύαμε πικροδάφνες για να γίνει πιο όμορφο το μέρος και πήγαιναν και τις βγάζανε κάποιοι από εκείνους που τότε δε θέλανε να φύγουνε από το χωριό τους. Όμως, ο Πόρος ήταν το πρώτο τουριστικό κομμάτι που άνοιξε στην Κεφαλονιά. Γύρω στο 1965, ήρθαν οι πρώτοι Γάλλοι τουρίστες. Θυμάμαι τότε που ήμουν ταχυδρόμος, δεν υπήρχε και φως στον Πόρο.

Μια περιοχή, ένα κομμάτι γύρω στα 500 τετραγωνικά μέτρα είχε μια γεννήτρια και φώτιζε την πλατεία του Πόρου. Ο υπόλοιπος Πόρος ήταν σκοτάδι, με λάμπες πετρελαίου βλέπανε οι άνθρωποι, πήγαιναν βόλτα με τα γαϊδουράκια, τα μισθώνανε. Και από εκεί ξεκίνησε ο τουρισμός, από τον Πόρο.. Και σιγά σιγά αρχίσανε να φτιάχνουνε τουριστικά καταλύματα στο Αργοστόλι, στη Λάσση, στο Ληξούρι, στον Πόρο. Τελευταίο κομμάτι που αναπτύχθηκε, ήταν η Σκάλα, για αυτό και έχει σήμερα τουριστική δόμηση φοβερή, έχει τεράστιες τουριστικές μονάδες, όχι όπως αυτές του Πόρου που φτιάχτηκαν βιαστικά. Πιστεύω ότι η Κεφαλονιά βοηθήθηκε από το σεισμό και πολλοί οι οποίοι ζούσαν σε χωριά απομακρυσμένα από την παραλία αναγκαστήκανε, που γίνανε μετακινήσεις οικισμών παραλιακά, ωφελήθηκαν αφάνταστα. Γιατί, αν δεν υπήρχε ο σεισμός, δύσκολα θα φεύγανε από εκεί που γεννηθήκανε για να πάνε σε μια παραλία. Και ο σεισμός ευεργέτησε τουλάχιστον την περιοχή του Πόρου, την περιοχή του Κατελειού, την περιοχή της Σκάλας,, αφάνταστα. Γιατί ζούσανε πάνω στα ψηλώματα, στα βουνά περίπου. Εμείς, εδώ, δουλεύαμε περισσότερο. Ε, η ζωή συνεχιζόταν. Ε, πήγαμε να κάνουμε μια αναπαλαίωση, κάτι λιτρουβιά που είχαμε, με λιόπανα, πώς θα φτιάξουμε το λινό για να πατάμε τα σταφύλια μας. Σε πρώτη φάση ο πατέρας μου δεν είχε φτιάξει λινό. Όταν πατούσαμε σταφύλια, τα κουβαλούσαμε την νύχτα, τον τενεκέ με τον μούστο εκατόν πενήντα μέτρα μακριά. Εγώ, οι αδερφές μου. Δραματική κατάσταση! Κούραση! Πολύ κούραση!.. Σπύρος, 60 ετών, Θηράμονα.

Έτσι, στην αφήγηση αυτή, όπως και στις υπόλοιπες, μπορούμε να εντοπίσουμε αυτό που ο Bruner αποκαλεί 'παράδοξο' (Bruner E.:1984:63). Το 'παράδοξο' -που είναι άμεσα συνυφασμένο με την έννοια του αναστοχασμού - έγκειται στις πολλαπλές ερμηνείες που αποδίδονται σε ένα γεγονός, καθώς οι πολιτισμικές και κοινωνικές

κρίσεις ποικίλουν (Bruner E.:1984:64). Έτσι, ο πληροφορητής από τη μια αναφέρεται στο σεισμό ως 'σωστό'- που είναι και ένα από τα κυρίαρχα μοτίβα σχετικά με την ανοικοδόμηση που έγινε στον οικισμό του Πόρου- και από την άλλη, θεωρεί ότι η ευκαιρία που δημιουργήθηκε τότε, δημιούργησε μια δυσάρεστη κατάσταση στο χωριό όπου οι τουριστικές εγκαταστάσεις σήμερα παρουσιάζουν μεγάλες ελλείψεις.

Ας παρακολουθήσουμε, όμως, την Κατερίνα να μιλά στη συνέχεια της αφήγησής της για τις αλλαγές στην οικονομία και τον τρόπο ζωής, καθώς συνδέει τις αλλαγές στις οικονομικές δραστηριότητες με τις αλλαγές στις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους. Εδώ, το παρελθόν αποτελεί τη βάση στην οποία συγκρίνεται το παρόν, ή αλλιώς, 'το παρελθόν είναι ο καμβάς στον οποίο δια της συγκρίσεως εγγράφεται η σύνθετη ιδιαιτερότητα του παρόντος' (Παπαταξιάρχης Ε.: 1993:37).

' Ο κόσμος ζει πολύ από τον τουρισμό. Οι γυναίκες δεν τρέχουν στις ελιές και στο θέρο, αλλά δουλεύουνε στα μαγαζιά, τα εστιατόρια και τα ξενοδοχεία. Όμως, το πρώτο μου χωριό το θυμάμαι. Παρόλο που περνάω πολύ καλύτερα τώρα, το παλιό μου χωριό το θυμάμαι. Τώρα δε μας λείπει τίποτα. Συγκρίνω την παλιά με τη νέα μου ζωή και τώρα είναι πολύ καλύτερα, αλλά όταν κανείς δημιουργεί κάτι, το πονάει. Βλέπουμε τις περιουσίες μας που έχουν λογγώσει, που τότε ζούσε ο καθένας από την περιουσία του. Ήτανε πιο ζεστά ο κόσμος τότε, εφρόντιζε πιο πολύ ο ένας τον άλλο. Τώρα, όμως, που ήρθαμε στον Πόρο ο καθένας έχει ταχτοποιηθεί και φροντίζει την οικογένεια του. Μετά το σεισμό, ταχτοποιηθήκαμε πιο κοντά στα σπίτια μας και δεν τρέχαμε να καλλιεργούμε περιουσίες. Ο καθένας βολευόταν πιο ξεκούραστα, άλλοι φεύγανε στα καράβια, άλλοι στις πόλεις και

στέλνανε χρήματα στους ηλικιωμένους που μένανε πίσω. Και σήμερα ο κόσμος ζει πολύ καλύτερα από τότε που καλλιεργούσαν. Και γενικά, την Κεφαλλονιά τη θυμάμαι που ζούσε ο κόσμος όλο με αγροτικές εργασίες. Δεν έφευγε έτσι. Μετά το σεισμό, ο κόσμος άρχισε να φτιάχνει μαγαζιά, ξενοδοχεία και τώρα είναι με τον τουρισμό. Μόνο που δεν υπάρχει αυτό που υπήρχε πιο παλιά. Πριν ο κόσμος ήταν πιο κοντά, πριν τους σεισμούς, είχε ζεστασιά και αγάπη. Μπορεί να ήταν πιο δύσκολα και τώρα να έχουμε ανέσεις και να είναι πιο ξεκούραστα, αλλά τότε υπήρχε ζεστασιά. Τώρα, όμως, είμαι ευχαριστημένη που είμαι με τα παιδιά μου, που σπούδασαν και είμαστε μαζεμένοι. Θυμάμαι τις μέρες που υπέφερα και λέω να μην έρθουν ποτέ ξανά αυτές οι μέρες.

Η έμφαση στην αφήγηση της Κατερίνας δίνεται στην μετακίνηση από το ορεινό χωριό στη θάλασσα, στο λιμάνι, στη στροφή σε νέες οικονομικές δραστηριότητες και συγκεκριμένα, στον τουρισμό. Από την αυτάρκεια της αγροτικής οικονομίας, στα μαγαζιά, τα εστιατόρια και τα ξενοδοχεία. Στο τελευταίο μέρος της αφήγησης, όπως και όλοι σχεδόν οι πληροφορητές, έτσι και η Κατερίνα αντιπαραβάλλει στη φτώχεια και στις δυσκολίες που είχε η ζωή πριν τους σεισμούς, την *‘αγάπη’* και τη *‘ζεστασιά’*. Ενώ, λοιπόν, δεν υπήρχε υλικός πλούτος, υπήρχε αφθονία σε *‘αγάπη’* (βλ. Bahloul J.:1992: 36-38).

Το ίδιο μοτίβο συναντάμε και στον Βασίλη:

‘Άλλαξε η ζωή γιατί μπήκαμε από φτώχεια, σε, αρχίσαμε και μπαίναμε σε καλύτερες μέρες, διότι όταν αξιοποιήθηκε εδώ πέρα το μέρος, ο Πόρος, και φτιάξανε σπίτια και ήρθανε ξένοι, αμέσως άρχισε ο κόσμος και μάζευε λεφτά και για αυτό ο σεισμός εδώ, ήταν σωσμός,

φτιάξαμε σπίτια, Άλλαξε η ζωή. Αλλά οι άνθρωποι ήμασταν πιο δεμένοι πριν και πιο διχασμένοι μετά'. Βασίλης, Ασπρογέρακας -Πόρος.

΄Τον πονούσες πριν τον άνθρωπο. Υπήρχε αλληλεγγύη και κατανόηση. Του συμπαραστεκόσουνα στη λύπη. ΄Ημασταν ενωμένοι. Υπήρχε ανθρωπιά και αλληλεγγύη. Ας πούμε, ήταν η εποχή του θέρου. Τέλειωνα εγώ το θέρο σήμερα, πήγαινα στον άλλο και βοήθαγα. Δεν είχε σημασία αν ήταν συγγενής, ήταν χωριανός. Τότε, ο κόσμος στα χωριά ήταν σα μια οικογένεια. ΄Ηταν πολύ πιο αγαπημένοι οι άνθρωποι. Πολύ καλύτερα. ΄Ηταν, βέβαια, υπήρχε η φτώχεια, αλλά το κατόντημα 'ο θάνατος σου η ζωή μου', ήρθε σήμερα. Να περάσω εγώ να ζήσω, είναι σήμερα. Χαιρετιόνταν τότε. Υπήρχε η συμπόνια για τον άλλο, του συμπαραστεκόσουνα στον πόνο και τη λύπη Βέβαια, υπήρχε τότε περισσότερο δουλοπρέπεια' Μεταξάς Αφραγιάς- Πόρος.

΄Πριν ο κόσμος σεβόταν. ΄Όπως σεβόταν ο αδερφός μου εμένα, έτσι και εσένα. ΄Όμως, μετά, διασκορπίστηκε ο κόσμος και δεν έβλεπες το χωριανό σου, το γείτονα σου. Ερχόμουνα στη δική σου γειτονιά, άλλος πήγαινε σε αλλουνού τη γειτονιά. ΄Υστερα διασκορπιστήκαμε και εχάσαμε τις γειτονιές. Δεν ήταν ο κόσμος αγαπημένος όπως - όχι δεν ήταν αγαπημένος- αλλά χαθήκαμε, δεν έβλεπες τον άνθρωπο σου, το γείτονα σου, φύγανε όλοι.' Αφροδίτη, Μοναστηράκι- Κορνέλο.

Η Άννα είναι από το ίδιο χωριό με τον Σπύρο, τα Θηράμονα, και είναι από τους ανθρώπους που έφυγαν από το νησί. Μετά τους σεισμούς, εκμεταλλεύτηκε την ιδιότητα της 'σεισμόπληκτης', έγινε δεκτή σε σχολή στην Αθήνα και εγκαταστάθηκε εκεί. Η αφήγηση της, λοιπόν, εστιάζει στο θέμα της μετανάστευσης και συγχρόνως, χαρακτηρίζεται από τον ίδιο νοσταλγικό τόνο που διακρίνει τους

προηγούμενους πληροφορητές, καθώς κινείται ανάμεσα στις δυσκολίες της αγροτικής ζωής από τη μια και την 'αγάπη' που υπήρχε ανάμεσα σε φίλους, συγγενείς και χωριανούς.

'Και πριν από τους σεισμούς, είχαμε φτώχεια. Δεν είχαμε, δηλαδή είχαμε πολλά χτήματα, μεγάλες περιουσίες, αλλά ήταν η τράπεζα η οποία το θειάφι, τον χαλκό, όλα αυτά τα πράγματα, και όταν ήταν για να πάρουμε μια δεκάρα, τα δίνουμε στην τράπεζα. Και πάλι χρεωνόμασταν. Δεν ήτανε. Άλλαξε πολύ η ζωή. Πολύ διαφορετική! Δεν ξέρω...Βγήκε ο κόσμος μετά τους σεισμούς. Εργάστηκε, δημόσιοι υπάλληλοι.. Όλοι οι νέοι έφυγαν και μείνανε όλοι οι γέροι. Εφύγανε για Αυστραλία, Γερμανία... Τότε, ένιωσες ότι έσβησε πλέον το χωριό, αλλά όπου υπάρχει ζωή, αρχίζει και δημιουργείται πάλι. Βέβαια, φύγανε οι περισσότεροι, πολύ λίγοι μείνανε. Τώρα, από την οικογένεια τη δικιά μου που ήμασταν τόσα άτομα, εγώ, ο πατέρας μου και ο αδερφός μου έμεινε λίγο. Μετά, πήγε ο αδερφός μου στρατιώτης και έμεινα εγώ με τον πατέρα μου. Η μητέρα μου με το σεισμό έπαθε ψυχικό κλονισμό και πήγε με την αδερφή μου τη μικρή στην Αθήνα. Εφεύγανε. Φύγανε οι κοπέλες, υπηρέτριες!, νοσοκόμες!, Αρκεί να φύγουνε από την Κεφαλονιά, γιατί ελέγανε ότι θα βουλιάξει. Μετά, εγώ έφυγα το '54. Ένα χρόνο έμεινα εδώ, έφυγα το '54 και μπήκα στη Χαροκόπειο άνευ εξετάσεων λόγω του ότι ήμουνα σεισμόπληκτη και μάλιστα, το '54 που έφυγα εγώ... Σεπτέμβρη θα άρχιζε η σχολή και εγώ επήγα Νοέμβριο και με πήρανε. Ήθελα πολύ να φύγω. Γιατί, κοίταξε να δεις, εδώ δεν έβλεπες πλέον μέλλον και έλεγες 'τι να κάτσω να κάνω;' Κοίταξε να δεις, ήμαστε σε μια ηλικία που ακούγαμε την Αθήνα και νομίζαμε πως ήταν κάτι και όταν πήγα στην Αθήνα και ήρθε ο αδερφός μου - αυτός που έχει πεθάνει- και με πήρε από τον Πειραιά και μου λέει 'αυτή είναι η Αθήνα!' και λέω 'αυτή είναι η περιβόητη Αθήνα;! ' λέω εγώ. Είχα

πλάσει με τη φαντασία μου μια άλλη Αθήνα, ένα άλλο πράγμα. Ε, δεν ,
ε έμεινα. Κάθε χρόνο βέβαια ερχόμουνα το καλοκαίρι. Είχαμε συνηθίσει
στην Αθήνα και μετά, αυτά τα χώματα, αυτά που δεν είχαμε νερό- γιατί
τώρα είναι το νερό που έχει έρθει- βγάζαμε από τη στέρνα νερό , ή
κάτω από τα πηγάδια. Να έχεις έναν βασιλικό έπρεπε να κουβαλός στο
κεφάλι σου- εγώ λέω, πολλές φορές, μου λένε έχεις ίσια πλάτη. Ξέρεις
από τί είναι; Από το πολύ βάρος που έβαζα στο κεφάλι μου στη νεαρή
μου ηλικία. Κοίταξε, εμείς είμαστε μια οικογένεια, η αδερφή μου
μικρότερη από εμένα, σαν στερνοπούλι ήταν λίγο πιο, δεν την έστελναν
σε δουλειές, η μια μου ξαδέρφη ήταν μεγάλη, αλλά επειδή ήταν
ορφανές από μάνα αυτές οι κοπέλες, δεν την έστελνε σε εξωτερικές
δουλειές. Αυτή η ξαδέρφη μου η κακομοίρα αυτή ήταν πάντα
φιλάσθηνη και δεν την έστελνε η μάνα μου, και όλα τα τράβαγα εγώ!
Άννα να πας για τις γίδες! Και πώς πήγαινα; Έβγαζα τα παπούτσια που
φορούσα, πήγαινα ξυπόλητη μέσα στα νερά και όταν γυρνούσα, που
έκανε κρύο, η μάνα μου με το οινόπνευμα μου έτριβε τα πόδια για να
φορέσω τις κάλτσες για να καθίσω μέσα. Αν έβρεχα εκείνα τα
παλιοπάπούτσα που είχα, δεν είχα τίποτα να φορέσω μετά. Λοιπόν,
πηγαίνοντας στην Αθήνα, βλέποντας πώς ζει ο κόσμος εκεί, κανείς δεν
ήθελε να ξαναγυρίσει στο χωριό. Τώρα, τώρα είναι που θέλουμε στο
χωριό. Γιατί; Γιατί; Θα σου πω. Γιατί, αυτή η μικρή συνταξούλα, αυτή η
λίγο ταχτοποιήση του σπιτιού σου που δεν είσαι μέσα στα χώματα, και
για αυτό όλοι οι γέροι θέλουμε να είμαστε στο χωριό τώρα. Όταν
είμαστε νέοι...Αλλά, η ζωή μετά τους σεισμούς άλλαξε πολύ, πολύ!
Γιατί, κοίταξε να δεις, καταρχήν, είναι μια πιο, οικονομική ευχέρεια
μεγαλύτερη. Μπορεί να έχουμε όλες τις αρρώστιες, μπορεί να ...
βασανίζεται ο κόσμος, αλλά είτε το θέλουμε είτε δεν το θέλουμε, έχει
αλλάξει τελείως η ζωή μας.. Πιο παλιά, ήταν όλοι με τις αγροτικές
δουλειές, δεν ήταν...γιατί η αγροτική ζωή δεν σου αποδίδει. Άλλαξε η

ζωή. Προς το καλύτερο πάντοτε. Κοίταξε να δεις, προς το καλύτερο ως προς την επιβίωση. Τώρα, αν είναι καλύτερο, είμαστε τότε, φτώχεια είχαμε αλλά ήτανε περισσότερο αγάπη. Περισσότερη αγάπη. Πονούσες τον άνθρωπο. Τότε έβλεπες όλες τις γιαγιάδες στα σπίτια τους. Ήτανε, εγώ, η γιαγιά μου επήγε εκατόν τόσο χρονών και ήτανε και σου έδινε ευχαρίστηση να την βλέπεις που καθόταν να μας πει τα παραμύθια, να μας πει... Εμείς ήμαστε έντεκα άτομα στην οικογένεια και μέναμε μαζί. Πού να το δεις αυτό τώρα!.'. Άννα, 74 ετών, Θηράμονα.

Ο τρόπος, λοιπόν, με τον οποίο μιλάνε όλοι οι πληροφορητές για τις σχέσεις των ανθρώπων πριν το σεισμό, διακατέχεται από μια έντονη νοσταλγία. Όπως παρατηρεί ο Casey, η νοσταλγία αποτελεί ένα 'σύμπτωμα' της σύγχρονης εποχής και έχει αναφορά όχι μόνο σε 'περασμένες εποχές', αλλά και σε 'παρελθοντικούς τόπους', στους οποίους δε μπορούμε να επιστρέψουμε. (Casey E.:1993:37-38). Ο 'προσεισμικός' κόσμος και τα σημεία αναφοράς του στο χώρο έχουν καταστραφεί ολοκληρωτικά (βλ. και Wachtel N. : 1990:118). Από την άλλη, οι γρήγοροι ρυθμοί μέσα από τους οποίους συντελούνται οι αλλαγές στο χώρο, τις σχέσεις και τις αξίες, επιτείνουν αυτή τη νοσταλγία και δημιουργούν μια αίσθηση τομής με το παρελθόν, καθώς η τραυματισμένη μνήμη χωρίζει σε 'πριν' και 'μετά' (βλ. και Collard A.,1993 και Hirschon Φιλλιπάκη R, 1993) ²⁶.

Ωστόσο, μέσα από την ανάκληση των βιωμάτων και τα 'αφηγηματικά ταξίδια' (βλ. Casey E.: 1993:37) που επιχειρούνται, τα υποκείμενα προσπαθούν να δημιουργήσουν τις συμβολικές ρίζες που θα τα συνδέσουν με το παρελθόν (Hecht A: 2001:123). Η αφήγηση, για

---

²⁶ Σύμφωνα με τους Chase M. και Shaw Ch., η γραμμική αντίληψη του χρόνου, η αίσθηση ότι το παρόν υστερεί σε σχέση με το παρελθόν- ειδικά όταν έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλες κοινωνικές αλλαγές-, η διατήρηση εικόνων και αντικειμένων του παρελθόντος, αποτελούν ορισμένες από τις προϋποθέσεις για την εκδήλωση μιας έντονης νοσταλγικής διάθεσης και αναπόλησης των σχέσεων του παρελθόντος (:1-4).

παράδειγμα, ιστοριών σχετικά με το πατρικό σπίτι, αποτελεί μια πράξη επανοικειοποίησης της ατομικής και οικογενειακής ιστορίας²⁷.

Στις αφηγήσεις αυτές, η ταύτιση του υποκειμένου στο παρόν μέσα από τη χρήση του πρώτου ενικού προσώπου με το δρων υποκείμενο στο παρελθόν, προϋποθέτει μια συγκεκριμένη αντίληψη για την ταυτότητα που δίνει έμφαση στις συνέχειες περισσότερο παρά τις ασυνέχειες (Lambeck M. and Antze P.: 1996: xxv). Συγχρόνως, αφηγούμενοι τις ιστορίες τους -που αποτελούν αφηγήσεις και θεωρήσεις της ιστορίας του τόπου τους -, αναλαμβάνουν και μια 'υποχρέωση'. Δηλαδή, να μεταφέρουν και να διαφυλάξουν τις μνήμες και τις εμπειρίες των περασμένων γενιών και να τις μεταβιβάσουν στους νεότερους (βλ. και Hecht A: 2001):

‘έτσι, για το σπίτι στα δικά μου παιδιά τους τα λέω. Τους τα είχα πει από μικρά συνέχεια. Τους τα έλεγα, τους τα έλεγα όλα. Πού κοιμόντανε, πού... Και τώρα καμιά φορά και στα εγγόνια μου. Ε, είναι ωραίο και το παιδί να μάθει να πούμε πώς έγιναν εδώ τα πράγματα. Να

---

²⁷ Οι πληροφορητές έδωσαν έμφαση σε μια σειρά από δραστηριότητες που τους επιτρέπουν να επανασυγκροτούν τη σχέση τους με το παρελθόν και τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας και που, ωστόσο, στη συγκεκριμένη εργασία με τους περιορισμούς και στόχους που θέτει, δε θα αποτελέσουν αντικείμενο ανάλυσης. Ο λόγος που αναφέρονται εδώ είναι η επιμονή των πληροφορητών σε αυτά, οπότε και μπορούν να αποτελέσουν υποθέσεις εργασίας. Για παράδειγμα, τα νεκροταφεία και οι εκκλησίες που ξαναχτίστηκαν στα χωριά που εγκαταλείφθηκαν, αποτελούν τους χώρους εκείνους που συνδέουν τα άτομα με το παρελθόν, την οικογενειακή ιστορία και την κοινότητα. *‘Στον Αφραγιά δεν έμεινε τίποτα, δεν έμεινε τίποτα. Σήμερα υπάρχουν μόνο τα ερείπια. Έχουμε φτιάξει, όμως, και την εκκλησία πάνω, όπως ήταν παλιά. Εκεί έχουμε και θαφτικό και έχω πάει και τους γονείς μου. Άμα έλειπε και αυτό το ένστικτο! Νοσταλγείς και μια πέτρα ξερή’* Μεταξιάς Αφραγιάς- Πόρος. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με τα πανηγύρια που γίνονται σήμερα στον Αφραγιά και το Μοναστηράκι. Η τελετουργία, άλλωστε, εμπλέκει μια σειρά από σύμβολα και καθώς η μορφή της είναι δεδομένη και διαμορφωμένη ήδη στο παρελθόν, δίνει μια αίσθηση συνέχειας συνδέοντας «το παρελθόν με το παρόν και το παρόν με το μέλλον» D. Kertzer 1988:10. Σε άλλες περιπτώσεις, τα σπίτια που ξαναχτίζονται στα χωριά και τα αντικείμενα που έχουν διασωθεί επενδύονται με νόημα και αποτελούν τους κρίκους της συνέχειας με το παρελθόν (Cattell G.M: 2002: 90). *‘Εγώ να σου πω γιατί έφτιαξα αυτό το σπίτι εδώ; Γιατί κάθε πετρούλα είναι τα παιδικά μου όνειρα και οι πέτρες που σκουντούσαν στα πόδια μου και ματώνανε. Νιώθω τόσο ικανοποίηση! Μου είπε ένας φίλος μου Άννα, είσαι ένας ήρωας που μένει εδώ!’* Ηρωας δεν είμαι. Είμαι τόσο ευχαριστημένη, γιατί εκείνη η τσιπουριά που βλέπεις εκεί, εκεί στίβαμε τα σταφύλια. Εκεί, σε εκείνη την ελιά, εκκενήσαμε όλες μας τις προίκες! Είναι αναμνήσεις που δεν σβήνουν. Είτε έγινε ο σεισμός, είτε δεν έγινε, δεν..’ Άννα.

μάθει το ιστορικό του. Αλλά, τα σημεία για να φτιάξεις μια ιστορία, έτσι, δεν υπάρχουν'. Ελπίδα.

Στο σημείο αυτό, θα είχε ενδιαφέρον να σχολιάσουμε τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με το παρελθόν στο οποίο αναφέρονται. Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο Archibald, *'Οι λέξεις που χρησιμοποιούμε αποτελούν το 'υλικό της σκέψης' και χωρίς αυτές δε θα υπήρχαν και μνήμες'* (Archibald: 2002: 65). Η γλώσσα και οι λέξεις που χρησιμοποιούν για να μιλήσουν για τα αντικείμενα των νοικοκυριών που χάθηκαν, το υπόγειο, τον τρόπο κατασκευής των σπιτιών, ανήκουν κυρίως στο τοπικό, κεφαλλονίτικο ιδίωμα. Έτσι, ενώ από τη μια οι μνήμες και οι αναμνήσεις χτίζονται μέσα από γλωσσικά σημεία αναφοράς (Weissberg L:1999 : 8), ταυτόχρονα, δημιουργείται μια κοινότητα σημασιών μέσα από το κοινό ιδίωμα, που θεωρούν ότι πλέον δεν το γνωρίζουν οι νεότεροι *'έτσι το λέγαμε εμείς τότε'*. Κάθε λέξη συνοδεύεται από αναμνήσεις, καθώς η γλώσσα είναι αυτή που επιτρέπει την επανακατασκευή και ανάκληση των εμπειριών του παρελθόντος. (Halbwachs M.:173). Για παράδειγμα, η περιγραφή της κουζίνας του πατρικού σπιτιού της Ρένας γίνεται μέσα από τη χρήση συγκεκριμένων λέξεων :

'Ένα σκανταλέτο που είχε η μάνα μου και σιδέρωνε, την τσερέπα που μαγειρεύαμε και μοσχοβόλαγε ο τόπος,, τον λαβαμάνο. Όλα μας τα πράγματα που δεν υπήρχαν σε άλλα σπίτια...'. Ρένα.

Ακόμα, λέξεις όπως το *'κατώι'*, τα *'μοροφίντα'*, τα *'καντούνια'*, το *'πωρί'* της πόρτας, συνθέτουν ένα λεξιλόγιο με τη χρήση του οποίου

ανακαλείται και αναπαρίσταται η κοινωνική ζωή πριν το σεισμό (βλ. και Bahloul J.1992: 103-104).

Από την άλλη, ο τρόπος με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα σε άλλα σημεία των συνεντεύξεων τοποθετούνται απέναντι στην έννοια της 'νοσταλγίας' και το παρελθόν τους, μοιάζει να χαρακτηρίζεται από μια έντονη αντίφαση. Έτσι, ενώ από τη μια αναπολούν τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις, τους συγγενικούς και φιλικούς δεσμούς, από την άλλη δίνουν έμφαση στην 'καλύτερευση' της ζωής που επακολούθησε και υποστηρίζουν:

'Τί να νοσταλγώ; Τί να μου θυμίζει προσεισμικά; Τα χάλια, τα χάλια; Αν δεν είχε γίνει ο σεισμός, θα ήταν τρεις χιλιάδες φορές χειρότερα τα πράγματα. Μου θυμίζει πολλά πράγματα που δε θέλω να τα θυμάμαι. Να σου πω τον εαυτό μου. Εγώ πήγαινα με το κοπάδι και είχα τσαρούχια. Ξυπόλητος, το παντελόνι μου είχε δεκαπέντε μπαλώματα. Φτώχια, μιζέρια. Τώρα ήρθε μια καλύτερη κατάσταση. Αλλά αυτό που εγκαταλείφθηκαν ορισμένα πράγματα, δε μου αρέσει. Δεν έπρεπε να εγκαταλειφθεί η γεωργία και ορισμένα επαγγέλματα. Ήταν όμως δραματική κατάσταση'. Δημήτρης.

'Δεν νοσταλγούμε...ίσως τα νιάτα μας, αλλά δε θα ήθελα ποτέ να γυρίσω τα χρόνια πίσω, ποτέ, στη φτώχια. Τότε, η ζωή ήταν, δε θέλω να το πω, αλλά θα το πω. Ζούσαμε μια ζωή ζωώδη. Και οι γονείς αυστηροί... Οι εικόνες πριν από το σεισμό ήταν ωραίες γιατί ήμασταν νέοι. Μετά, άλλαξαν τα πράγματα προς το καλύτερο. Αναγκαστήκαμε να φύγουμε' Άννα.

'Σήμερα, αυτό που νοσταλγώ, είναι κάτι να μου θυμίζει τα παιδικά μας χρόνια. Δε μπορούμε να ξεχάσουμε αυτά που ζήσαμε και ήταν πολύ

δύσκολα γιατί η μητέρα μου ήταν τυφλή και πολύ είχαμε πολύ φτώχεια. Εμείς πριν από την Κατοχή είχαμε Κατοχή. Πριν από την Κατοχή, είχαμε Κατοχή. Πολύ φτώχεια και καμιά φορά θέλω να τα ξεχνάω .Δεν νοσταλγούμε. Ήταν δύσκολα. Αλλά, δε μπορούμε να ξεχάσουμε αυτά που ζήσαμε και αυτά είναι που μας κρατάνε δεμένους εδώ και δε μας αφήνουν να φύγουμε'. Διονύσης.

Στα πλαίσια αυτά, η νοσταλγία θα πρέπει να προσεγγιστεί ως μια πολιτισμική πρακτική και ως ένα πολυδιάστατο πολιτισμικό φαινόμενο το περιεχόμενο του οποίου δεν είναι δεδομένο, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με το πρόσωπο που μιλά κάθε φορά, τη θέση που κατέχει και αυτό που επιδιώκει (Stewart K:1988:227). Άλλοτε μοιάζουν να νοσταλγούν το 'παλιό' και να το προβάλλουν ως στοιχείο της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας και άλλοτε αναφέρονται σε αυτό με αρνητικούς χρωματισμούς. Η έμφαση στις δυσκολίες που είχε η ζωή στο παρελθόν δε λειτουργεί αντιθετικά προς την αναπόληση των σχέσεων των ανθρώπων πριν τους σεισμούς και τις όμορφες αναμνήσεις που επιλέγουν να ανακαλούν στη μνήμη. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στις 'αρνητικές όψεις της 'προσεισμικής' ζωής, που συχνά επιθυμούν να ξεχάσουν, και τις 'θετικές' αποτελεί μια στρατηγική που αποσκοπεί στο να προβάλλει την ικανότητα των συγκεκριμένων ανθρώπων να αντεπεξέρχονται στις δυσκολίες (Bahloul J.:1992:40). Άλλωστε, και το γενικότερο σχήμα που προβάλλεται για την ίδια τη φυσική καταστροφή κινείται ανάμεσα σε αντιθετικούς πόλους: στην απώλεια ενός κόσμου και ενός χώρου -που άλλοτε αξιολογείται με όρους θετικούς και άλλοτε αρνητικούς - και στην ικανότητα των κατοίκων όχι μόνο να επιβιώσουν και να ανταποκριθούν στην

πρόκληση της καταστροφής, αλλά και να μετατρέπουν το σεισμό σε 'σωσμό'²⁸, προκειμένου 'να πάρει η ζωή μια καλύτερευση'.

Συμπέρασμα:

Στόχος αυτής της εργασίας δεν ήταν να παρουσιάσει και να συγκροτήσει μια ενιαία αφήγηση και ερμηνεία του ιστορικού συμβάντος

---

²⁸ Χαρακτηριστικά πολλοί από τους πληροφορητές λένε: 'Οι σεισμοί δε μας τρομάζουν, μόνο οι δειλοί φοβούνται. Όλοι μέρα βλαστημάμε και το βράδυ τραγουδάμε'.

και των κοινωνικών αλλαγών που σχετίζονται με αυτό, αλλά να αναδείξει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους γίνεται αντιληπτό και ανακατασκευάζεται στη συλλογική μνήμη. Άλλωστε, η ιστορία δεν αποτελεί μια ενιαία διαδικασία, αλλά 'μια ροή με πολλές όψεις και με πολλά ατομικά κέντρα' (Ίγκερς :1999:136).

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, δόθηκε έμφαση σε ιστορίες που τις συνθέτουν μνήμες, ιστορίες ατομικές, που όμως είναι συγχρόνως πολιτισμικά και κοινωνικά ορισμένες και τοποθετημένες και άμεσα συνδεδεμένες με την ιστορία της κοινότητας. Οι αφηγήσεις που κατασκευάζονται και δομούνται γύρω από την τραυματική εμπειρία του σεισμού, συγκροτούνται μέσα από μια διαλεκτική παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, καθώς ο χρόνος στην προφορική ιστορία είναι 'συνεστραμμένος, προστρέχει στο μέλλον, ανατρέχει στο παρελθόν και καθορίζεται στο παρόν' (Κυριακίδου Νέστορος Α. σε Πετροπούλου Χ: 1997:93).

Οι σεισμοί του '53 για τους κατοίκους της Κεφαλονιάς περιγράφονται ως ένα ορόσημο που χώρισε τη ζωή τους σε 'προσεισμική' και 'μετασεισμική'. Ο χωρισμός αυτός της σύγχρονης τοπικής ιστορίας –τόσο στον καθημερινό όσο και στον επίσημο λόγο- αναδεικνύει το συμβάν του σεισμού σε ένα σύμβολο που λειτουργεί ως παράδειγμα για την κατανόηση και την ερμηνεία των αλλαγών και της ιστορικής μετάβασης που βίωσε η κοινωνία (Zerubavel Υ:1995:9-10) και λειτουργεί ως 'πρότυπο ερμηνείας για τις εμπειρίες του παρόντος' (βλ. και Πετροπούλου Χ., 1997). Οι σεισμοί συμπίπτουν με το κλείσιμο μιας περιόδου της οποίας προηγήθηκε ο εμφύλιος και η κατοχή και συνδέονται στη μνήμη με την έναρξη μιας νέας περιόδου στην οποία συντελέστηκαν ορισμένοι από τους πιο ριζικούς μετασχηματισμούς .

Συγχρόνως, η φυσική καταστροφή έφερε και μια περίοδο πολιτισμικής δημιουργικότητας και καινοτομιών, όπου αναζητήθηκαν

τρόποι προσαρμογής στη νέα κατάσταση και στρατηγικές όχι μόνο επιβίωσης, αλλά και διαχείρισης των ευκαιριών, μετατρέποντας σε κάτι θετικό μια κατάσταση που με έναν τρόπο βίαιο επιβλήθηκε. Η ανοικοδόμηση και οι αρωγές όρισαν ένα πεδίο συνάντησης και διαπραγμάτευσης των σχέσεων ανάμεσα στην τοπική κοινωνία και το κράτος. Η ζωή, όπως αφηγούνται οι κάτοικοι, άλλαξε τελείως μετά το σεισμό. Η αλλαγή αυτή για τους περισσότερους και ιδιαίτερα για συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, αξιολογείται με τρόπο θετικό. Έτσι, υποστηρίζουν ότι η αλλαγή ήταν προς το καλύτερο για τους ανθρώπους που μπόρεσαν, βέβαια, να εκμεταλλευθούν τις ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν. Ταυτόχρονα, η αλλαγή του αρχιτεκτονικού και τοπογραφικού χώρου συνδέθηκε με μια σειρά από κοινωνικές αλλαγές. Στο Αργοστόλι και το Ληξούρι, συγκεντρώθηκε κόσμος από τα γύρω χωριά, τα μεγάλα αρχοντικά ισοπεδώθηκαν και άλλαξαν οι κοινωνικοί συσχετισμοί. Ενώ, τόσο στα χωριά όσο και στην πρωτεύουσα, τα νέα υλικά με τα οποία χτίζονται τα σπίτια, το τσιμέντο που αντικατέστησε τον πηλό και το χώμα, σηματοδοτούν και συμβολίζουν την *εξέλιξη* και την *πρόοδο* στην οποία εισέρχεται η κοινωνία. Τα σπίτια είναι τώρα *έκσυγχρονισμένα* και αντισεισμικά. Για ορισμένους από τους κατοίκους των χωριών που μετά τους σεισμούς εγκαταστάθηκαν κοντά στη θάλασσα και δημιούργησαν τον τουριστικό οικισμό του Πόρου, ο σεισμός σήμαινε το πέρασμα από μια εποχή και ένα χώρο αγροτικό, όπου ζούσαν μια ζωή *ζωώδη* και οι περισσότεροι ήταν *υπανάπτυκτοι*, σε *καλύτερες μέρες* (βλ. και Pina Cabral J., 1994).

Σε ένα άλλο επίπεδο αξιολογούν τις αλλαγές που επήλθαν στην κοινωνία και τις αξίες της με έναν τρόπο διαφορετικό. Η ζεστασιά, η αγάπη, οι φιλίες, η συγγένεια, η έννοια της γειτονιάς και η αλληλεγγύη ανάμεσα στους γείτονες ή τους χωριανούς, θεωρείται ότι έχει πια χαθεί. Το άτομο που πλέον μπόρεσε να αποκτήσει περιουσία και να επιτύχει

οικονομικά, θεωρείται ότι αποκόπηκε από την κοινότητα και τις αξίες της. Μέσα, λοιπόν, από αυτή τη διαδικασία δοκιμάστηκαν τα όρια και οι αντοχές των τοπικών κοινοτήτων και κρίθηκε η συλλογικότητα, καθώς οι μεταβολές στο χώρο συνδέθηκαν και σηματοδότησαν την έναρξη κοινωνικών μεταβολών. Ο τρόπος κατασκευής των καινούργιων σπιτιών, των 'σπιτιών της αρωγής', που σε πολλές περιπτώσεις έπαψαν πια να στεγάζουν πολλούς συγγενείς, η ενασχόληση με νέα επαγγέλματα περισσότερο προσοδοφόρα, όπως ο τουρισμός, με την ταυτόχρονη εγκατάλειψη της γεωργίας που επέτρεπε περισσότερο συλλογικούς τρόπους εργασίας, επαναπροσδιόρισαν τη σχέση των ατόμων με την κοινότητα. Οι σεισμοί γίνονται ορόσημο και σε συμβολικό επίπεδο. Πριν τους σεισμούς υπήρχε φτώχεια, αλλά και 'αρχοντιά', υπήρχε το 'παλαιό' και οι άνθρωποι οι 'παλαιοί', υπήρχε 'ζεστασιά' και 'αγάπη'. Μετά, η ζωή 'απλοποιήθηκε' και έγινε πιο 'μοντέρνα'.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abu- Lughod L., 1993, *'Writing Women's Worlds, Bedouin Stories'*, University of California Press.

Archibald A, 2002, *'Personal Memory'* σε *Social Memory and History: anthropological perspectives*, ed. Cattell M, and Climo J: Altamira Press: U.S.A.

Auge M., (1994) 1999, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, μτφρ. Σαραφείδου Δ., Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Bachelard G., (1957), 1982, *Η ποιητική του χώρου*, εκδ. Χατζηνικολή.

Bahloul J., 1992, *'The architecture of memory: a Jewish- Muslim household in colonial Algeria 1937-1962*, Cambridge University Press.

Ben-Amos D., Weissberg L., 1999, *'Cultural Memory and the Construction of Identity'*, Wayne State University Press: Detroit.

Βιδάλη Α., 1999, *'Ιστορία, μνήμη, σιωπή: Μαρτυρίες από τον Ελληνικό Εμφύλιο'* σε *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις'*, επιμ. Μπενβενίστε Ρ.- Παραδέλλης Θ., Αλεξάνδρεια.

Bloch M., 1998, *Χρόνος, Αφηγήσεις και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος*, σε *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία, Σύγχρονες Τάσεις*, επιμ. Γκέφου Μαδιανού Δ., Ελληνικά Γράμματα, γ' έκδοση.

Bruner E., 1984, *Introduction: The Opening Up of Anthropology* σε *Text, Play, and Story: The construction and Reconstruction of self and society*, Waveland, Illinois.

Bruner E., 1984, *Dialogic Narrations and the Paradoxes of Masada* σε *Text, Play, and Story: The construction and Reconstruction of self and society*, Waveland, Illinois.

Buttimer A., *Home, Reach, and the Sense of Place* σε *The Human Experience of Space and Place*.

Casey S.E., 1993, *Getting Back Into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place- World*, Indiana University Press, Bloomington Indianapolis.

Cattell G.M, 2002, *Remembering the Past, Re-Membering the Present: Elder's Constructions of Place and Self in a Philadelphia Neighborhood*, σε *Social Memory and History: anthropological perspectives*, Altamira Press: U.S.A.

Cattell M, and Climo J., 2002, *Introduction: Meaning in Social Memory and History* σε *Social Memory and History: anthropological perspectives*, Altamira Press: U.S.A.

Coleman P., *'The Past in the Present: A study of elderly people's attitudes to reminiscence'*, σε Oral History.

Collard A., *'Διερευνώντας την κοινωνική μνήμη στον ελλαδικό χώρο'*, σε Ανθρωπολογία και παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, επιμ. Παπαταξιάρχης Ε και Παραδέλλης Θ: εκδ. Αλεξάνδρεια: Αθήνα.

Hirschon- Φιλλιπάκη R., *'Μνήμη και ταυτότητα, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς'* σε Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, επιμ. Παπαταξιάρχης Ε και Παραδέλλης Θ: εκδ. Αλεξάνδρεια: Αθήνα.

Connerton , 1989, *'How Societies Remember'*, Cambridge University Press.

Crites S., 1997, *'The narrative quality of experience'* σε Memory, Identity, Community: The idea of narrative in the human sciences', ed. Hinchman P.L, Hinchman K.S., State University of New York, Albany.

Crumley C., 2002, *'Exploring Venues of Social Memory'* σε Social Memory and History: anthropological perspectives, Altamira Press: U.S.A.

Δεμπόνος Α. 1976, *'Το χρονικό του σεισμού του 1953'*, Αργοστόλι.

Dhupelia- Mesthrie U., 2000, *'Dispossession and Memory: The Black River Community of Cape Town'* σε Oral History, Autumn 2000.

Featherstone S., 1991, *'Jack Hill's Horse: Narrative Form and Oral History'* σε *Oral History*, Autumn 1991.

Γαβριελάτος Γ., 2000, *'Μνήμες: Το προσεισμικό Μοναστηράκι και οι σεισμοί του '53 στην Κεφαλλονιά'*, Πόρος.

Γαλλιατσάτου Μ., 1958, *'Στις ώρες των σεισμών της Κεφαλλονιάς'*, Αθήναι.

Halbwachs M., (1950), 1992, *'On Collective Memory'*, ed. Coser A.L., University of Chicago Press, Chicago and London.

Hecht A., 2001, *'Home Sweet Home: Tangible Memories of an Uprooted Childhood'* σε *Home Possessions, Material Culture Behind Closed Doors*, ed. Miller D. Oxford.

Hoffman S., 1999, *'Anthropology and the Angry Earth'* σε *The Angry Earth*, ed. Oliver Smith and Hoffman: Routledge: New York.

Hoffman S., 1999, *'The Worst of Times, the Best of Times: Toward a Model of Cultural Response to Disaster'* σε *The Angry Earth*, ed. Oliver Smith and Hoffman: Routledge: New York.

Hutton P.H., 1993, *'History as an Art of Memory'*, University Press of New England, Hanover and London.

Ίγκερς Γκ. (1993), ελλ. μτφ. 1999, *Ή Ιστοριογραφία στον Εικοστό Αιώνα: από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού* μτφ. Ματαλας Π., εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.

D. Kertzer 1988, *Ritual, Politics & Power*, New Haven and London: Yale University Press:

Κοσμετάτος Φωκάς Κ.Π., 1962, *Κεφαλληνιακά Β΄*, Αθήναι.

Lambeck M., 1996, *The Past Imperfect: Remembering As Moral Practice*, σε *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, ed. Antze P. & Lambeck M., Routledge : New York and London.

Lambeck M. and Antze P., 1996, *Introduction, Forecasting Memory* σε *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, ed. Antze P. & Lambeck M., Routledge : New York and London.

Μοσχόπουλος Ν.Γ., 1988, *Ίστορία της Κεφαλονιάς*, τ. Β΄:εκδ. Κέφαλος: Αθήνα.

Μοσχόπουλος Ν.Γ., 1995, *ΊΣύντομη επισκόπηση της Ίστορίας της Κεφαλονιάς* εκδ. Τετράπολις.

Μπενβενίστε Ρ., 1999, *Μνήμη και Ίστοριογραφία* σε *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ίστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*

Μπεριάτος Η., 1997, *Αρχιτεκτονική και πολεοδομία στο μετασεισμικό Αργοστόλι* σε *Μελέτες για την ιστορία και το χώρο των νησιών Κεφαλονιάς και Ιθάκης: Ίδρυμα Κεφαλονιάς και Ιθάκης: Αργοστόλι.*

Μπουσχότεν Ρ.Β, 1997, *‘Ανάποδα Χρόνια: Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στον Ζιάκα Γρεβενών 1900-1950)’*, εκδ. Πλέθρον.

Νέστορος - Κυριακίδου Α., 1993, *‘Λαογραφικά Μελετήματα’*, τ. Β’ :εκδ. Πορεία: Αθήνα.

Παναγιωτόπουλος Ν., *‘Η μαρτυρία του ερευνητή και η έρευνα της μαρτυρίας’* σε *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α’ 2002.

Παπαταξιάρχης Ε., 1993 *‘Το παρελθόν και το παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας’*, σε *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, επιμ. Παπαταξιάρχης Ε και Παραδέλλης Θ: εκδ. Αλεξάνδρεια: Αθήνα.

Παπαταξιάρχης Ε., *‘Περί πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας’* σε *Τοπικά Β’*.

Παραδέλλης Θ., 1999, *‘Ανθρωπολογία της Μνήμης’* σε *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις’*, επιμ. Μπενβενίστε Ρ.- Παραδέλλης Θ., Αλεξάνδρεια.

Πετρονώτη Μ., *‘Κατασκευάζοντας προφορικές ιστορίες. Συνδιαλλαγές, συγκρούσεις, ανατροπές’* σε *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α’ 2002.

Πετροπούλου Χ., 1997, *‘Μνήμη, συγγένεια, ταυτότητα σε ένα ελληνόφωνο χωριό της Καλαβρίας (Γκαλλιτσιανό), αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.*

de Pina- Cabral J., 1994, '*Valuation of time in the Alto Minho, north-western Portugal*' σε 'Who needs the Past? Indigenous Values and Archeology' , London: Routledge.

Sack D. R., 1997, '*Homo Geographicus*', The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

Σβορώνος Γ. Ν., 1994, Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας: εκδ. Θεμέλιο: Αθήνα.

Shackel P., 2001. '*The making of the American Landscape*' σε *Myth, Memory, and the Making of the American Landscape*, ed. Shackel P., University Press of Florida, U.S.A

Skultans V., 1998, '*Remembering Time and Place: A case study in Latvian Narrative*' , σε *Oral History*, Spring 1998

Stewart K., 1998, '*Nostalgia- A polemic*', σε *Cultural Anthropology*, vol.3 No 3, 1988.

Thomson A., Frisch M., Hamilton P., 1994, '*The Memory and History Debates: Some International Perspectives*', σε *Oral History*, Autumn 1994.

Thompson P., (1978), 2002, Φωνές από το Παρελθόν- Προφορική Ιστορία, εκδ. Πλέθρον

Tuan Yi- Fu, 1977, *'Space and Place: The Perspective of Experience'*, University of Minneapolis Press, Minneapolis.

Wachtel N., 1990, 'Introduction' σε *Between Memory and History*, ed. Bourguet M.N. , Valensi L , Wachtel N: Harwood Academic Press.

Young J.D., 1996, *Remembering Trouble: Three Lives, Three Stories'* σε *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, ed. Antze P. & Lambeck M., Routledge : New York and London.

Ζαρκιά Ι.Κ., *'Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου' σε Εθνολογία.*

Zerubavel Y, 1995, *'Recovered Roots: collective memory and the making of the Israeli national tradition'*, The University of Chicago Press: Chicago, London.

Zonabend F., 1984, *'The enduring Memory: Time and History in a French Village'*, transl., Forster A., Manchester University Press.